

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1903.

TARTALOM.

Értekezések :

	Lap
Petőfi és a szabadság eszméje. <i>Ferenczi Zoltán</i>	385
Az irodalomtörténet módszerei (Negyedik közl.) <i>Décsi Lajos</i>	394
Íj. Péczely József (Második és bef. közl.) <i>Balkányi Kálmán</i>	428
Radványi verseskönyvek (Második közl.) <i>Baros Gyula</i>	445

Adattár :

Magyar István irodalmi működéséhez. (Adalék a mértékes vers történetéhez.) <i>Décsi Lajos</i>	467
Guzmics Izidor apáti naplója. (Második és bef. közl.) <i>Sörös Pongrácz</i>	474
Adatok Mikes Kelemenről. <i>Illéssy János</i>	495
Döbrentei Gábor folyamodványa. <i>Dr. Lampérth Géza</i>	498

Ismertetések. Bírálatok.

<i>De Vooy's</i> : Middelnederlandsche Legenden. etc. Ism. <i>Katona L.</i>	500
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	506

Hely Név- és tárgymutató

III

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas*.

PETŐFI ÉS A SZABADSÁG ESZMÉJE.¹

Márcz. 15-dike mindig az ifjuság ünnepe marad, melyet soha elképzelnem nem fogunk két nagy költőnk, Petőfi és Jókai nélkül; és sohasem fogjuk elválasztani egy csomó bátor ifjúnak emlékétől, kik vér nélkül kivívták nekünk a szabadságok legelsejét: a sajtószabadságot, kik bátran mentek neki a nagy ügynek, mely utólag ugyan vérkeresztség nélkülének bizonyult; de melyről kora reggel még senki sem mondhatta volna meg, hogy az is lesz. A reggelt és az estét egy nagy történelmi tény választja el: a múlt és jövő mesgyéje. És annál a csodálatos véletlennél fogva, hogy ez a nap, mint márczius idusa, összeesik a római szabadság utolsó nagy-szerű kísérletével, hogy összeesik a tavasz kezdetével: mindez e napot a szabadság történetében ideális nappá emeli, csodás jelentőséggel ruházza fel s annyi vágy, sovárgás, jóslat beteljesedése ígélet-napjává avatja.

Egy ily napot senki forróbb sovárgással nem várt, nem készített elő s egy visionarius exaltatiójával senki sem jóslott meg inkább, mint Petőfi; és e napon nem lehetett senki sem elszántabb, mint az ifju költő a maga kétely nélküli hitével és önfeláldozásával, midőn diadalittas rajongásban elkiáltotta a jelszót, a nemzetnek e minden időkre ébresztő szózatát:

Talpra magyar, hí a haza!

Az ifjú költő, ki korunk s minden jövő kor képzelete előtt mint a fiatalság eszményi képviselője él és hat, egyszersmind úgy e napon, mint egész életével úgy jelenik meg előttünk, mint az isteni végzet által nagy érzelmeinek és eszméinek előre kijelölt martyrja, szemében égi fényvel és földi borongással, homlokán sötét boruval, lelkében magasztos eszméivel, szívében a neophyta rajongásával, képzeletében egy próféta jóslataival, ajkán a szerelem búbajos dalaival, a csaták dithyrambjaiával s a szabadság himnuszával és mint olyan, kinek szelleme e magasztos eszmék és érzelmek által a végtelenséggel ölelkezik.

¹ Felolv. a *Petőfi-társaság* 1903. márcz. 15-én tartott emlékünnepeén.

És mindenekfölött azt mondhatni, hogy ő egyenesen a szabadság eszméjével szívében született s mintegy minden arra működött, hogy ezt az eszmét benne kifejtse, életének uralkodó elvévé és végzetévé tegye. Az az idő, melyben ő élt, az eszmék csatájának ideje, a demokratikus eszmék győzelmes hadjáratának aranykora volt: munka és forrongás az agyvelőkben, őszinte és égő sovárgás minden jobb szívben. Ebben az időben, melyben ő felnőtt és ifjú volt, élték a socialis eszmék a magok virágzásukat. Mindenki valami csodálatos áhitattal hitt az eszmék győzelmében, boldogító erejében és Franciaországból várta a megváltó ígéket, mely mindig az uralomra jutott koreszmék kovásza volt.

Valóban ott míg egyrésről Lamennais, Lacordaire, Montalembert a vallást akarják helyreállítani s összeegyeztetni a szabadsággal, másfelől a communisták, kiknek Proudhon és Bounarotti a vezetőjük, az egyenlőségben keresve inkább az emberiség boldogságát, mint a szabadságban, megtámadják a tulajdont; köztök lelkesednek a számtalan álmadozók, Saint-Simon, Fourier, Leroux, Buchez és adeptusai. Mindez ábrándozók célja vagy inkább álma egy: a testvéri szövetség eszménye s az emberi boldogság megnyerve az egyenlőség és szeretet által.

Ezek az eszmék, melyeket itt csak épen érinteni kívántunk, mellettök nemzetünk szenvedései, melyeket Petőfi mindig a saját személyes szenvedéseinek érzett, az egyetemes demokratikus eszméirányzat, világtörténelmi és politikai olvasmányai mind ugyanegy irányban hatottak rá: kitágították keblében az emberiség nyomorának s a testvériségnek érzelmét, mindenek felett uralkodóvá tették a demokratikus lelkesedést s az evangéliumi szánalmat, a szolgaság miatti nemes haragot, a szabadság eszméje iránti rajongást és ennek kivívásához az elszánást a halálra.

Ezek alapján a haladás eszménye nála a következő volt: gondolat- és sajtószabadság a legteljesebb mértékben, mint a szabadságok legelseje, általános szavazati jog és teljes népképvisélet, mint egy szabad nép megnyilatkozása s a nemzeti akarat tükre, végre szabad köztársaság a teljes egyenlőség alapján. Ezekben az emberiség mindent megnyer, leomlanak a válaszfalak, elenyészik szegénység, osztálygyűlölet, bűn; a menny leszáll a földre. Mindez elveiben nemcsak rendületlen hite volt, nemcsak a neophyta s az ifjuság meggyőződésével hirdette, vagy titokban álmadozott rólok, mint korunk annyi socialis csendes philosophusa; hanem ő a cselekvés és nem az álmadozás költője kívánt lenni. Ő életét, kezében lanttal és karddal, eszméi megvalósításának kívánta szentelni s mindent elkövetett, hogy föntartsa és irányítsa a nemzeti lelkesedést elképzelt ideálja felé, mely közelebb van mint hinnők; de rendületlen hitet és elszánt küzdelmet követel s érte halni a legnagyobb dicsőség.

E gondolatok Petőfi meggyőződésének sarkkövei. Midőn tehát azt mondjuk, hogy szívében a szabadság eszméjével szüle-

tett: ez ebben az esetben a szorosán vett valóság. E szabadság-szeretet, mint a korlátlan egyéni szabadság sóvárgása, jellemzi már mint gyermeket. Már tanuló korában »világ-fölgyújtó szenvedélytel« imádta a szabadságot, mielőtt áldásairól meg lett volna győződve; már akkor megesküdt, hogy életének egy főcélja lesz: a zsarnokság ellen küzdeni. Alig volt még 17-dik évében, midőn lerázta magáról az élet összes valódi vagy képzelt békóit; alig volt még 20 éves, midőn saját költését felszabadítva minden utánzástól, keztyűt dobott az irodalmi conventiónak, dűhbe hozta a filisztereket s a képzelet és egyéniség jogát a lyrában érvényre juttatta a romantikus illem és kiszámított szabatosság felett.

Minő bámulatos sokoldalúsággal szövődik be költészetébe a szabadság ez imádása; mily örömsikolyival üdvözli a vándorélet függetlenségét; mily lelkesedéssel éneklí meg a pusztát, mely a szabadság képe s a szabadság pedig lelkének istensége; mily büszkeséggel dicsőíti szülőhazájának, a pusztának szabad fiát, az igazi magyart; mily önérzettel hasonlítja saját költését a szabadon szálló sashoz; mily öntudattal mondja, hogy képzelete nem a por magzatja; mily bámulatos rajzot ad önmagáról, midőn azt mondja, hogy a hivatalnak »pusztán gondolata is már lángfelhőket idéz véres szemeimnek elébe«, hogy szíve tombol, mint a pusztai paripa, midőn először fogják be s a szabadság képzelete egész lelkét betölti. Vagy a mint ő utolérhetetlenül mondja:

. . . az elragadó szél

Képzeletem százzrétű vitorlájába beléfűjt,
Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
S ringat habkarján a látkör nélküli tenger,
És míg az orkán zúg, s a felhők dörögnek, én a
Lant idegébe kapok, s vad tűzzel zengi el ajkam
Harsány himnusodat, százszorszent égi szabadság!

Az egyéni szabadság e korlátlan felfogása és alkalmazása vezetí a szabadság egyetemes, mondhatni elvont eszméjéhez: a magyar nemzet felszabadítása gondolatán túl a világszabadság eszméjéhez, mely izgalmakra oly könnyen hajló lelkét állandó heves felindulásban tartja éveken át s valóságos jóssá teszi. Széchenyi kivéve senki sem érezte úgy a forradalom közeledését; de míg Széchenyi Cassandrai jóslataiban lelki gyötrellem s önkínzás közt vergődött, Petőfi lelkesedve nyitotta meg keblét a világ új evangéliumának s gyönyörrel várta a nagy időt. Nemcsak hirdette egy bibliai jós nyelvén, hogy »születni fognak nagyszerű napok, élet-halálnak vérszes napjai«; hanem állandóan véres napokról álmodott; rajongó lélekkel sóvárogja a csatajelt: »csak szólna már, csak szólna már a harczok harsány trombitája«; haragos lelke villámokat szór türelmetlenségében, hogy mire vár a szolgáltnak népe, miért nem kél fel, hogy lánczát letépje és álmaiban

rab nemzetek bilincseit tördeli. Mert a mint eljutott az eszme e szemtől-szembe való látomásához, nem úgy tisztelte mint egy műtárgyat, melynek csodálatába merült; nem mint elérhetetlen ideált, melynek épen elvontsága és elérhetetlensége adja legfőbb bűbáját és értékét; hanem mint az életbe átviendő és átültethető lényeket, mely nélkül nincs jövő, nincs boldogság, nincs valódi élet.

E főséges elragadtatásában, a szabadság ez imáadásában hasonlít ő az első keresztyénség szentjeihez. Nem okoskodás vezeti, hanem visioi s mint azok az isteni dolgokról azt mondták, hogy elébb kell őket szeretni s csak úgy lehet megismerni, ő ugyanazt mondja a szabadságról. Ide hit, lelkesedés, meggyőződés, áldozni tudás kell. A szabadság az egyetlen szentség s örültek voltak, a kik egyébert haltak.

Épen ezért egész felfogása az emberiség jövőjéről eudaemonistikus; tisztán az istenbe vetett vallásos hiten alapuló meggyőződés ez, a mely bízik a jó győzelmében.

Mienk, mienk lesz majd a győzelem,
Mert jó az ügy, mely fölfegyverze minket,
Mert a jó ügynek végre győzni kell.

Tehát háborúért, rémes háborúért sovárg; ezt egyszersmind a legnagyobb világossággal sejtí és meg is jósolja. Béke kell ugyan a világnak; de ezt csak a szabadság fölszentelt kezéből szabad elfogadnunk; míg ez kivávan nincs, fegyvert a kézbe, ha a háboru az ítélet napjáig tartana is. De nem fog tartani. Az emberiség történelme ugyan vérfolyam, mely a hajdan ködbevesző szikláiból fakad, szakadatlan hömpölyg le napjainkig és utoljára vértengerbe fog ömleni; de utána a jó győzelmé következik. Rettentő napok közeledését látja, minőket nem látott eddig a világ; a sejtés tündéri lánglobbanásinál a sötét, mély titkú jövendő fátylán átpillant; a mit lát, attól borzad és iszonyodik; de egyszersmind szilaj gyönyört érez rajta:

A háboru istene újra
Fölveszi pánczélát s kardját markába szorítván,
Lóra ül és végig száguld a messze világon,
És a népeket, eldöntő viadalra, kihíja.
Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
A jók s a gonoszok. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Melyet ígért isten, próféták ajkai által,
Ez lesz az ítélet, s ezután kezdődik az élet,
Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpülnünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.

Ilyen jóslatot számtalant olvashatunk 1846—1848-ból, a forradalom előtti költeményeiben, mint pl. ez is:

Eljő, eljő az a nagy szép idő,
 A mely felé reményim szállanak,
 Mint ősszel a derültebb ég alá
 Hosszu sorban a vándormadarak;
 A zsarnokság ki fog pusztulni és
 Megint virító lesz a föld színe —

De az élet a gondolatok és eszmék próbája. Ezt a tant Petőfi szívében hordta, mint a férfiaság és szellemi nagyság alaptanát. Azonban önkénytelenül érezte azt is, hogy az eszme e fölgyjúító hatalma a lelket a végesség korlátain át a végtelenség határaitra ragadja és az ember a végtelenséggel csak a halál által érintkezhetik. Az eszme, a szabadság eszméjének e földöntúli hatalma tehát ember-fölötti elhatározásra és áldozatkészségre lelkesítette s kora ifjúsága óta el volt szánva érte minden odaadásra, minden áldozatra.

Ez az eszme nemcsak magasztos énekeket ad ajkaira, hanem a vértanuk elragadtatásával sovároztatja az alkalmat, hogy meghozhassa a legnagyobb áldozatot: adhassa érte önmagát, ölhesse a halált. Kész önkézével elkészíteni a keresztfát, melyre érte fölfeszítettessék; kivívásáért a vértanúság szebb neki, mint az élet a maga boldogító kéjmámorával, mint a mindenható szerelem legüdvözítőbb gyönyöre; sőt el bírná hagyni a férfias elszántsággal megnyert, viszontszerelemtől égő nőt menyekzője napján, hogy izgatott lelkesedéssel a csatatérre menjen küzdeni és meghalni a szabadságért vívott csatában. Bátran tudna, ha kell, érte a vérpadra lépni; sőt sóvárog a pillanattért, hogy levágott fejét vagy a csatatéren kiomló vérét a szabadság istenasszonyának felajánlhassa.

Az eszme iránt e földöntúli lángolás volt életének végzete s jóserejű költészetének legnagyobb dicsősége, melynek sugallata alatt nemcsak elérte az óhajtott véget; hanem meg is bírta jósolni a részletek bámulatos világosságával. Ennek nevében fejezte ki azt az ő nevével örökre kapcsolatban maradó fogadalmat és vágyakozást, melyet kortársai annyiszor fölreértettek:

Ha majd minden rabszolga-nép
 Jármát megunva síkra lép,
 Pirosló arczczal és piros zászlókkal
 És a zászlókon eme szent jelszóval:
 »Világszabadság!«
 S ezt elharsogják,
 Elharsogják kelettől nyugatig,
 S a zsarnokság velök megütöközik:
 Ott essem el én,
 A harcz mezején,
 Ott folyjon az ifjuí vér ki szivemből.

Mikor az óhaj, a sovárgás ily szenvedélyessé válik, az egyszersmind jóslat is; mert látomás. Az lett Petőfinél is. Ezért csak

két ellenséget ismer: a zsarnokot és szolgálakat. Ezért éjjeli és nappali esdeklése, hogy az Isten hozza fel az ígért napját s a nagy időt:

Oh, magyarok istene, add jelit,
Ha a kenyértörés elközelít,
Hogy az égben uralkodol még te
A magad s néped dicsőségére.

Ezért állandó esedezése, hogy nemzete méltó legyen a nagy napokra, Ezért ösztönzi, buzdítja, lelkesíti a nagy elhatározásra gunynyal és haraggal, sebet vágó ostorral és elkeseredéssel, példákkal és apostoli szókkal, nyíltan és jelképesen. Ezért ápolja hitét a költő magasabb rendű hivatásáról; mert »a mely föld pusztulóban, haldoklófélben van, a melynek már nem használ sem eső, sem napsugár: az a költő könnyhullatásitúl s mosolygásától ujra fölvirul«. Ezért látja magát visióiban, mint a forradalom hősét s ezt a lélekvándorlás tanával fejezi ki: »emlékezem, Rómában Cas-sius valék, Helvéciában Tell Vilmos, Párisban Desmoulin's Kamill... Itt is leszek tán valami«.

Mi csoda tehát, hogy midőn végre eljön a megígért nagy idő, ezt oly lelkesedéssel üdvözi, mint senki más.

Mily szózatossá ékesszólással köszönti az Olaszországi forradalmat, midőn »egyszerre leszakadt az ég a földre, jelenné lett a jövő«.

Minő elragadtatás tör ki kebléből, midőn először hallja meg a francia forradalom híreit!

»Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország respublica!...«

Egy Pesttől távol eső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte . . . rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet.

— Vive la république! kiálték föl, aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop.«

Csak egy ilyen lélek az, melyből kikelhetett a márcz. 15-diki elhatározás és a *Nemzeti dal*; csak egy ilyen lélek az, melyet a gondviselés méltónak tarthatott, hogy jószavait a tényekben igazolja s a halandó életből a halhatatlanság fényességébe emelje. Másnak egyszerűen megengedte volna, mint a legtöbb nagyot fogadkozó embernek, hogy dicsekvő szájhős, miles gloriosus maradjon. Az ő óhaját beteljesítette, mint az assisi szent Ferenczét, kinek megadta, hogy tagjain láthatók legyenek a Megváltó sebhelyei.

Minő nagyszerű, izgatott tettvágy az, mely egész lényét elfoglalja a márcziusi napokban! Mindenben, egész a végső következtetésekig, elvei szerint cselekszik: küzdelmet, habozást nem ismer, nem tépelődik, nem ingadozik, nem alkuszik. Minden jelenséggel szemben azonnal tudja, mit kell tennie. Ő nem politikus kívánt lenni; ő mindvégig jellem maradt. Az eszme sugallata olyan

volt, mintha arany táblára fölírva szemlélte volna maga előtt elhatározó parancsait.

Ki is üdvözölhette tehát méltóbb joggal 1848-at, a megváltás évét, mint ő, a jós költő, ki egy vates szemével pillantotta meg a jövőben az aranyidő, az idő teljessége szentírás korának közellétét:

Megjött az idő,
Mit láta prófétaik lelkem előre.

Ezernyolczszáznegyvennyolcz, te csillag,
Te a népek hajnalsillaga! . . .
Megvirradt, fölébredt a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.

Nagy idők. Beteljesült az Irás
Jósolatja: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
A ki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elestek.
Földult szobraik kövéből
Uj dicső szentegyház épül,
A kék eget veszszük boltozatnak,
S oltárlámpa léssen benne a nap.

És midőn az epedett, számkivetett szabadság megjelent, ki üdvözölhette volna méltóbb joggal, mint egyetlen, igazi királyt, a kinek trónusa körül ünnepeve áll az emberiség és körülte a millió meg millió fákllya a meggyült szívek lobogó lángja, ha nem ő, legelszántabb katonája?

De midőn szenvedéseinek emlékeitől halvány arcát megpillantja, újra és újra megújítja fogadalmát: meghalni vagy diadalt nyerni.

Csak volna harcz, csak öntenék már
Vérünket, bárcsak öntenék! —

Igy kiált fel türeimetlen hevében. És minthogy érzi, hogy szerepe lesz a csatákban, cselekvő szomjjal követeli a tért

A tettek vágya, tettek ereje,
Mint vad patak
Foly rajtam át, a melynek hajjai
Szilaj morajjal mélybe omlanak.

Fölnézek a nyárdéli napba és
Nem fáj szemem,
Lenézek örvény fenekére és
Lenézek bátran, nem szédül fejem.

Közönséges napokban csak megáll
 Más is helyén,
 De majd ha minden ember tántorog,
 Ottan leszek majd, s nem tántorgok én.

A jelszó: »mindent nyerni vagy mindent veszteni«; a végcél: republica, mely előbb-utóbb győzni fog.

Te lész a győző, a diadal-ív
 Ha elkészül, a te számodra léssen,
 Akár virágos tarka pázsiton,
 Akár a vérnek vörös tengerében.

Tagadhatatlan, hogy a forradalom zavarosan hömpölygő árjaiban, melyek virágfüzért épűgy ragadnak magokkal, mint szemetet, roncstól s több ilyesmit: a szabadság fénylő, ideális eszméjéhez is, úgy a mint Petőfi lelkében előbb élt, sok minden salakos rész tapadt. A véres körülmények, a végtelenség méltán ragadó cselszövések, ellentételek, visszavonások, lealkuvások, elfacsarások, melyek az akkori bécsi politika hagyományaihoz és eszközeihez tartoztak, nem voltak oly szív megnyugtatóra való, mint Petőfié. Költeményeiben egymást érik a túlzások, sőt a rettentő, a borzalmassal határos kitérők, fogadkozások és elhatározások, melyeket egyfelől elvei következményeinek, másfelől az idők által jogosított izgatott hévnek kell tulajdonítani. Mintegy összesűrűsödtek lelkében az összes indulatok, melyeket egész nemzete érzett.

Ezek miatt, melyek költészetének semmi esetre nem legbecsebb termékei, éri őt mindmáig a hivatalos aesthetikai bírálat részéről a legtöbb megrovás, sőt ezek miatt esik rá a durvaság vádja és ezek az okai, hogy gyakran nem akarnak miattok a nagy költő iránt érdeklődni olyanok, kik lelkesedéssel olvasnák költeményeit, ha bizonyos félős aggodalom nem tartaná őket távol a social-demokrata eszmék apostolatától, ki olykor magát egy Saint-Juste vagy Robespierre szerepébe képzelte bele s ki talán maga is hitte, hogy képes volna rá.

De azoknak, kik a költő politikai eszméinek éretlenségét hányják föl, feleljünk a költő akaratának érett elhatározottságával; a kik gondolkozásának rendszertelenségét emlegetik, feleljünk a költő érzelmeinek erős következetességével; a kik hánytorgatják, hogy e műveiben olykor osztálygyűlöletet hirdet, azoknak feleljünk a költő mindenek felett álló haza- és fajszeretetével; a kik azt vetik fel, hogy e költeményei gyakran csak versbeszedett vezérczikkek, azoknak feleljünk a költő fenkölt lelkesedésével, mely őt mindig fölül tartotta az általános emberi érzelmek színvonalán; azoknak, a kik kíméletlenséggel vádolják, feleljünk a költő örökkévaló hitével az eszme és annak győzelmé iránt; azoknak, kik vadságot és összhangtalanságot vetnek szemére, feleljünk a költőnek a rémes idők által izgalomban tartott lelkiállapotával és az

ezekhez mindig méltó elhatározásával; azoknak, kik arról beszélnek, hogy olykor a nemtelen indulatokra s a tömeg vad szenvedélyeire hivatkozott, feleljünk a költőnek minden gyanusításon felül álló szeplőtlen érzelmeivel és lelki emelkedettségével; azoknak, kik polgári szereplése gyarlóságait feszegetik, feleljünk a költő eszményi polgári és hazafi jellemének nyilatkozataival; azoknak, kik a forradalmi szereplő gyengeségeit sorolják föl, feleljünk a költő halálának fönségével és csodájával.

És a forradalom vad viharaiban is mily nemesen, mily tisztán, mint az orkánból kihangzó ezüst harang csendülése, úgy hangzik ki a költőnek büszke önérzete, hogy a magyar az egyetlen a szabadságért küzdő népek közt: nemzetéhez intézett lelkesítő, buzdító szózata, megingathatatlan hite, hogy a vérkeresztségen át a győzelemhez, a szabadsághoz jut el, melyért lantja és kardja táradott!

Mindig több igaza van annak, a ki lelkesedik, mint a ki bírál; annak, a ki hiszen, mint annak, a ki kételkedik. Csak amazok válhatnak igazi hősökké, az eszme bajnokaivá. Ez a példa Petőfi életében épen oly erővel tükröződik, mint lángesze és lángszive egész költészetében és gondolkozásában. A maga nemében mind a kettő csoda, melyek előtt minden jövődő kor bókolva fog meghajolni.

Az, a mire a költő az eszme iránti rajongásában sóvárgott, a mit a hazafi és polgár a legszükségesebb elhatározásnak hirdetett, a mit a férfi az emberiség iránti első kötelességnek tanított, a mit magára nézve fogadott és a költőben lakó mysteriosus ihlette! előre megjövendőt: mind az beteljesedett, sőt több annál. Az a csoda ember, a ki volt életében, maradt még inkább halálában és halála után; mert csak a sírból kiáradó fény nem hazud.

Mint egy hőskölteménybeli vitéz, égi jellel homlokán ment a halálba, és a mint lelke örökre képviselni fogja nemzetünk ügyét a mennyei láthatáron, úgy itt alant az idők bérczei, a századok örökre visszhangozni fogják dalait s a veszélyes idők közeledtekor a buzdító márczius 15-diki igét:

Talpra magyar, hí a haza!

FERENCZI ZOLTÁN.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

(Negyedik közlemény.)

5. §. Aristoteles.

Platon valóban meglep irodalomra vonatkozó mély és sokoldalú ismereteivel. A nélkül, hogy ezzel írói önállóságát és lángeszét kétségbe akarnók vonni, ennek egyik okát a műbírálat azon magas fejlettségi fokában kereshetjük, melyet az már e korban elért. Midőn egyik kortársa, *Kriton* dialogusai között ilyen címűekre akadunk: »A művészetekről«, »A bölcseségről«, »A költészettanról« (περί ποιητικῆς), »A megismerésről vagy tudományról«; midőn egy *Simon* nevű varga, a ki folyvást Sokrates körül forgolódott, hogy tanításait lejegyezgesse, »A költészetről«, »A bölcsletről«, »A tudományról«, »A szép mivoltáról« (τί τὸ καλόν), »Az értekezésről«, »A bírálatról« (περί κρίσεως) értekezett; midőn az athéni *Glaukon* többek között Euripidesről és Aristophanesről, a thebei *Simias* »A versekről«, »A művészetéről«, »A tudásról«, »A szép mivoltáról« stb. írtak hosszabb vagy rövidebb műveket:¹ Platon a maga irodalombírálatával nem állhatott egyedül, hanem bizonyára elődei és kortársai vizsgálódásait is figyelemre méltatta.

Platon műbírálati és irodalomelméleti nézetei, mint már említettük, dialogusaiban szétszórva vannak: azok rendszerbe foglalására, kiegészítésére és tovább fejlesztésére legkiválóbb tanítványa Aristoteles vállalkozott.

Aristoteles (384—322)² nemcsak kora, hanem Platon mellett az egész Görögország legnagyobb szelleme. Bámulatos elméje

¹ Diogenes Laërtios: *Híres bölcsek*. II. könyv. 12—15. fejt. (121—124.).

² Aristoteles összes műveinek nevezetes újabb kiadásai: *Aristotelis opera*. Ed. Academia reg. Borussica. Vol. 1—5. Berolini 1831—1870. [1—2. A. graece. Ex recensione *Imm. Bekkeri*. 3. A. latine. Interpretibus variis. 4. Scholia in A. Collegit *Chr. A. Brandis*. 5. Fragmenta (Collegit *V. Rose*). Scholiorum supplementa. Index Aristotelicus. (Ed. *H. Bonitz*.) A Poetika és Rhetorika a 2. kötetben van.] Kiegészítésére szolgál: *Commentaria in Aristotelem Graeca*. Edita cons. et auct. Acad. r. Borussicae. Vol. 1—23. Berolini 1882—1902. (Egyes kötetei még befejezetlenek.) és *Supplementum Aristotelicum*. Vol. 1—3. Berolini

korának egész tudását képes volt felölelni s világos rendszerbe foglalni. Sőt többet tett ennél: mindazt a tudományt, a melylyel foglalkozott, bonczoló eszével, éles megfigyeléseivel, fáradhatatlan kutatásaival tovább fejlesztette. Több tudománynak az alapját is ő rakta le s azokon az alapokon áll az megingathatatlanul ma is. Nagy mint természettudós («Physika», «Meteorologika», «Az égről», Természetrájz« stb.), nagy mint bölcselelő («A lélekről», «Metaphysika», «Kategoriák», «Analytika», «Topika», «Nikomakhosi Ethika» stb.) és mint államtani író («Politika», «Politikos», «Athéniek alkotmánya»), de nem kevésbbé nagy, mint aeshetikus és műbíráló is. Az irodalomelmélet végtelenül sokat köszön olyan elméknek, a kik előbb más irányú pl. exact vagy philosophiai tudományokkal való foglalkozás közben szoktak hozzá a módszeres kutatáshoz és csak azután vonták be az irodalmat mélyreható vizsgálódásaik körébe. Igaz ugyan, hogy valamely tudomány módszerét maga az illető tudomány természete határozza meg s más irányú tudományok módszerének feltétlen alkalmazása czéltévesztett és káros is lehet; de másfelől az is igaz, hogy a különféle módszerek ismerete a szemhatár szélesítése és ez által más és újabb szempontok nyújtása miatt is hasznos és kívánatos. Aristoteles is erre példa. A mire Platon gondolkodásának elvont iránya miatt úgyszólván képtelen volt, ennek a természettan, természetrájz és logika tanulmányozása által osztályozáshoz, rendszerezéshez szokott elméje épen rátermett. A költészet és szónoklat codexének megszerkesztését értjük, mely neki sikerült először és legjobban.)

Aristoteles sokoldalúan és behatóan foglalkozott irodalmi kérdésekkel. Műveinek fenmaradt címjegyzékeiből s egyes töredékes idézetekből tudjuk ezt,¹ mert, sajnos, a művek nagyobb része

1885. (Befejezetlen.) — Aristotelis opera omnia. Graece et latine. Ed. *F. Diibner, Bussemaker, Aem. Heitz.* Vol. 1—5. Parisiis (Firmin-Didot) 1848—1874. (Az 5. kötet Index Heitztól. A Poetika és Rhetorika az 1. kötetben van.) Azonkívül Tauchnitznál is megjelent s Teubnernél 1868-ban megindított kiadásából 1900-ig 18 kötet. Nevezetesebb fordításai: Aristotle's works, translated . . by *Th. Taylor.* vol. 1—10, London 1812. 4°. Francia ford. *Barthélemy-Saint-Hilaire*-től 35 kötetben Paris 1837—1892-ig jelent meg. Németül több fordítótól: *A. Werke.* Griechisch u. Deutsch. 1—7. Band. Leipzig (Engelmann) 1853—79. (Befejezetlen.) és *A. Werke.* Berlin (Langenscheidt). (Befejezetlen.) Magyarra le van fordítva: Poetika (*Hunfalvy P.* 1842), Rhetorika (*Kis J.* 1846), A lélekről (1865), Politika (1869), Ethika (1873). E három utóbbi *Haberern* fordításában. A életét és bölcseletét ismertetik: *P. Biess:* Die Philosophie des Aristoteles. 1. 2. Band. Berlin 1835—42. *G. H. Lewes:* Aristotle. London 1864. *G. Grote:* Aristotle. Edited by A. Bain and G. C. Robertson. Vol. 1. 2. London 1872. 3. ed. 1884. (Befejezetlen.) [Ism. Budapesti Szemle 1873.] *A. Grant:* Aristotle. Edinburgh-London 1879. (A Collins-féle »Ancient Classics« cz. gyűjt.) *U. v. Wilamowitz-Möllendorff:* Aristoteles u. Athen. 1. 2. Band. Berlin 1893. *H. Siebeck:* Aristoteles. Stuttgart 1902. (Frommanns Klassiker d. Phil. 8.) Az Aristoteles-bibliográfiát összeállította *M^{se} Schwab:* »Bibliographie d'Aristote. Paris 1896.« czimú könyvatos művében, a fordításokat l. Gayley & Scott jd. műve függelékében.

¹ Fragmenta Aristotelis. Collegit *Aem. Heitz.* Parisiis 1869. 1—13. l. (A Firmin-Didot-féle »A. opera« 4-ik kötetében.)

elveszett, vagy töredékben maradt ránk. Az első Aristoteles-bibliographiák szerint¹ Aristoteles ilyen műveket írt: »A bölcsletről«, »A szépről«, »Rhetorika«, »A rhetorikáról vagy Gryllos«, »A Theodektesi [szónoklat]-tan foglalata«,² Rhetorikai entymemák«, »Az entymemák osztályozásai«, »A beszédről«, »Költészeti dolgok«,³ »A költészettan tárgyalása«, »A költőkről«,⁴ »Homerosi kérdések«, »A tragoediákról«. ⁵ Mily becses anyaggyűjtemény az irodalom-bírálat történetével foglalkozónak, ha mind e művek fennmaradnak! De kettő kivételével mind elveszett. Ez a kettő a Költészettan és Rhetorika. Ezek sem teljes épségben maradtak meg.

Aristoteles Poetikája⁶ a párisi »Bibliothèque Nationale« egy XI. századi kéziratában maradt fent, több rhetorikai mű társaságában. Ez a legrégebb ismert görög szöveg. Valamivel korábbi időből való egy ugyancsak Párisban őrzött arab fordítása, mely azonban nem egyenesen görögből, hanem syr nyelvből fordítottatott le.⁷ Aristoteles

¹ Legrégebbnek és leghitelesebbnek a Diogenes Laërtiosét tartják.

² A vitás rhetorikai művekről l. alább, a 426. lapon.

³ Diogenes Laërtios névsorában: Ποιητικὸν [i. e. ἀπορημάτων] α', egy másik (névtelen szerző) indexében: Ποιητικόν, α'.

⁴ Diogenesnél Περὶ ποιητῶν α', β', γ'. bizonyára ugyanezt a művet említi meg egy névtelen indexe Κύκλον περὶ ποιητῶν γ' czímmel.

⁵ Egy harmadik névsor ilyen czímű műveket említ neve alatt: »Homeros költötte-é a Nap ökreit?«, »Hesiudosi kérdések«, »Arkhilokhosra, Euripidesre, Khoirilosra vonatkozó kérdések«, »Költői kérdések«, »Költői okok«, »Homerosi problémák«.

⁶ La Poétique d' Aristote, manuscrit 1741, Fonds grec de la Bibl. Nat. Préface de M. Henry Omont. Photolithographie de MM. Lumière. Paris, 1891. 4°. (Collect. de reproductions de manusc. Auteurs grec, publ. sous la direction de M. F. Allégre. I.) Nev. kiadásai: Aristoteles de arte poetica liber. Cum commentariis G. Hermannii. Lipsiae 1802. A. Rhetorica et Poetica ab Imm. Bekkero tertium editae. Berolini 1859. (Lenyomata u. o. 1873.). A. Ars poetica. Ad fidem potissimum codicis ant. A^o (Parisiensis, 1741.) edidit F. Ueberweg. Berlin 1870. Lipsiae 1875. A. de arte poetica liber Rec. G. Christ. Lipsiae (Teubner) 1878 és 1893. A. de arte poetica liber. Tertius curis recognovit et adnot. crit. auxit Jo. Vahlen. Lipsiae, 1885. (Legbecsebb kiadás.). A. Poétique, avec des extraits de la Politique et des Problèmes. Texte grec, avec comment. en français par É. Egger. 6. éd. Paris 1878. (Első kiad. 1849-ben a »Hist. de la crit. gr.« mellett jelent meg, fordítással és jegyzetekkel. A. de arte poetica liber. Recognovit, brevique adnotatione crit. instruxit. J. Bywater, Oxford. 1898. A. Poetica. Ed. T. G. Tucker. London 1899. A's theory of poetry and fine art. With a critical text and translation of the Poetics. By S. H. Butcher. 3. éd. London 1902. Nev. fordításai, francziára: Dacier (1692), Hatteux (1771, 1875), Chenier (1818), Egger (1849), Barthélemy Saint-Hilaire (1858), Ruelle (1883); angolra: Twining (1789, 1851.), Taylor (1811), Moore (1875), Wharton (1885), Butcher (1895, 1902°); németre: Stahl (1860, 1893°), Susemihl (1865, 1874°), Ueberweg (1869, 1875°), M. Schmidt (1875), Brandscheid (1882), Stich (é. n. Reclam), Gomperz (1897); magyarra: Aristoteles' könyve a' költészetről. Ford. Hunfalvy Pál. Budán, 1846. (Széptani remekírók, I. 1—67. l.) A. Poetikája. Görögből ford., bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Geréb József. Budapest, 1891. (Philologiai jegyzetekkel). Arisztotelesz: A költészetről, fordítva és magyarázva. Dr. Silberstein Ölvös Adolftól. Budapest 1895. (Dramaturgiai dolgozatok II.) (Bő aesthetikai fejtegetésekkel.)

⁷ D. Margoliouth: Analecta orientalia ad Poeticam Aristotelem. London, 1887. F. Heidenhain: Averrois Paraphrasis in librum Poeticae A. Jacob Man-

e munkája csonkán, közből is hézagosan és megrontott szöveggel maradt fenn. Egy könyvből áll, holott második és harmadik könyvét is idézik és olyan helyeire való utalásokat ismerünk, melyeket benne ma hiába keresünk.² De így töredékesen is Aristoteles legnevezetesebb munkája, mely legtöbb kiadást ért, melynek legtöbb magyarázója és fordítója akadt. Valósággal az irodalmi aesthetika dogmatikája lett e kis mű, nem hiányozván még az egyes homályos helyei felett megindult dogmatikai harczok, szörszálhasogató magyarázatok vagy messze elkalandozó feltevések sem. Mindannyi bizonyítéka nagy fontosságának.

Pedig e Poetika nem rendszeres munka. Nem hasonlíthatjuk össze Aristoteles más műveivel, pl. a Politikával vagy az Erkölcstannal. Oly színben tűnik föl előttünk, mintha dictatumok összege lenne, vagy sokkal inkább jegyzetek Aristoteles előadásai után. Csak így érthetjük meg egyfelől a mű egy részének velős, száraz, sententiosus, szófukar rövidségét ott, a hol bővebb magyarázatra, a gondolat kifejtésére vagy az állítás megokolására volna szükség; másfelől felesleges fejtegetéseit oly dolgoknak, melyek nem a Poetika tárgykörébe tartoznak (pl. 20. fej.); az előbbieknél a mester előadásaiiban bővebben értekezhetett az egyes témákról s a rövid feljegyzések csupán az emlékezet segítésére szolgálhattak, az utóbbiaknál a mester kitérései lennének megörökítve. De így is, ha rendszerességben nem is, de a megfigyelés finomságában, a kifejezések szabatosságában, az ítélet élességében és biztosságában, a rendkívüli irodalmi tájékozottságban magán viseli Aristoteles kiváló szelleme bélyegét.³

A Poetikának csak első könyve maradt ránk. E huszonhat fejezetre osztott könyv tartalma a következő: A költészet eredete és lényege (1—4. 1.—21. fej.); a főbb költészeti műfajok történeti fejlődése (4.21—5. fej.); a tragoedia (6—19.); a nyelv általában (20.); a költői kifejezés (21—22.); az epikus költészet (23—24.); a költészeti műbírálat elvei (25—26.).⁴

tino interprete. Leipzig 1889. Aristoteles bei den Syrern vom V—VIII. Jahrhundert. Syrische Texte, herausgegeben, übers. u. untersucht von Dr. A. Baumstark. I. Band. Syrisch-arabische Biographie des A. Syr. Commentare. Leipzig 1900.

² Diogenes Laërt. II. könyv. 5. fej. (46) καθά φησιν Αριστοτέλης ἐν τρίτῳ περὶ Ποιητικῆς . . . Diogenes Laërtios-féle névsorban (V. k. 1. fej. [24]): Πραγματεία τῆς ποιητικῆς ἀβ'. A legtöbb philologus szerint a Poetika eredetileg két könyvből állott; ezek szerint az előbbi idézet A. másik elveszett művére (Περὶ Ποιητικῆς) vonatkozik, mely Diogenes L. szerint is három könyvre volt osztva. V. ö. Susemihl: A. über die Dichtkunst.² 18—19. 1.

³ A. Poetikája VIII. 32. [a berlini kiadás lapszáma: 1341b.]

⁴ V. ö. Susemihl: Aristoteles über d. Dichtkunst.³ 1. 2. 1. Hasonló föltevések Aristoteles többi műveiről is Zellernél: Die Philosophie d. Griechen. II. 2.² 84—86. 1. Bernays Hegelnek holta után közzé tett műveivel veti össze; minket némileg a Scherer Vilmos Poetikájára emlékeztet. Geréb szerint (A. Poetikája 12. 1.) » . . se nem kivonat, se nem vázlat, hanem rendszeres terv szerint alkotott mű.«

⁴ Némelyek 27 fejezetre osztják. A tartalom szabatos megjelölése az anyag hiányos elrendezése miatt nehéz; innen van, hogy csaknem minden philologus és

Legelőször a költészetről általában szól Aristoteles s annak lényegét az utánzásban találja.¹ Azt mondja, hogy a költői műfa-

aesthetikus másképen jelöli meg a tartalmat; Ueberweg, Susemihl, Stich és többen két főrésze u. m. általános és különös részre osztják föl a tartalmat, de az első rész terjedelmét már ök is különféleképp határozzák meg; Ueberweg és Stich sz. u. i. az 5. fejezetig (inclusive), Susemihl sz. az 5. fej. 15. soráig terjed.

¹ Az Aristoteles Poetikájával, aesthetikai, műbírálati elveivel foglalkozó gazdag irodalomból felemlítjük a következő műveket: *P. Metastasio*: Estratto dell' Arte Poetica d' A. e considerazioni su la medesima. Paris 1782. *H. J. Pye*: A commentary illustrating the Poetic of A. by examples taken chiefly from the modern poets. London 1792. *T. T. M. Valett*: De A. consilio in libro de arte poetica conscribendo. Stade 1819. 4°. *A. F. Naeke*: De A. Poetic. XIII, 14 et XIV, 16. Bonnæ 1823. 4°. (Index lect.) *Fr. v. Raumer*: Ueber die Poetik des A. u. sein Verhältniss zu den neuern Dramatikern. Berlin 1829. *P. P. Dobree*: Notae ad A. artem poeticam et rhetoricam. (Adversaria. Ed. Scholefield. P. 1. Cantabrigiæ 1832. és Ed. Wagner Vol. 1. Berlin 1875.) *E. Müller*: Ueber das Nachzuahmende in der Kunst nach A. Ratibor 1834. 4°. *E. Schick*: Ueber die Epopöe u. Tragödie . . . Mit besond. Rücksicht auf die von A. in der Poetik darüber aufgestellten Ideen. Leipzig 1833. *Th. M. Martin*: Analyse critique de la Poétique d'A. Paris 1836. *U. a.* Gesch. d. Theorie der Kunst. 1. 2. Band. Breslau 1834—7. (2. B. 1—181. l.) *L. Spengel*: Ueber A. Poetik. (Abhandl. d. bayer. Akad. 1837. 2. Bd. 1. Abth.) *U. a.* Aristotelische Studien. IV. Poetik. München 1867. 4°. (Aus d. Abh. d. bayer. Ak. I. Cl. 11. Bd. 2. Abth. 269—346. l.) *U. a.* A. Poetik u. Joh. Vahlens neueste Bearbeitung derselben. Leipzig 1875. *Bascon*: Etudes sur la Poétique d'A., ou examen de la théorie de l'imitation. Toulouse 1838. *Jo. Bake*: Exponuntur duo loci A., alter e deperdito opere de poetis, alter e libello de poetica. (Schol. hypomn. Vol. 2.) Lugd. Bat. 1839. 39—53. l. *H. Knebel*: De Ritteri V. C. censura poeticae A. brevis disputatio. Kreuznach 1839. 4°. *A. Stahr*: A. u. die Poetik. (Hallische Jahrb. f. Wiss. 1839. 1653—6, 1660—4, 1668—72, 1677—80.) *Portoul*: A. Logice, Rhetorice, Poetice, quibus utantur communibus principiis. Lyon 1840. *H. Düntzer*: Rettung der A. Poetik. Braunschweig 1840. *U. a.* Die A. Poetik u. ihr Verhältniss zu den Büchern περί ποιητικῆς. (Zeitschrift f. d. Alterthumsw. 1842. 278—88. l.) *F. Ritter*: Der Schluss der A. Poetik (c. 28.) noch einmal geprüft. (Jahn's Archiv 6. Bd. 1840. 21. kk.) *J. T. Mommsen*: De A. Poetica cap. I—IX. contra Franc. Ritterum disputat. Kiliae 1842. *U. a.* Trilogia Aeschylea in A. Poetica suo loco invenitur. (Zeitschrift f. Alterthumsw. 1845. 4°. 16. 2. Suppl. Heft.) *G. Schrader*: De artis apud. A. notione ac vi. Berolini. 1843. (Diss.) *Ch. G. J. Cron*: Commentatio de loco Poeticae A. quo Euripides poetarum maxime tragicus dicitur. Erlangæ 1845. 4°. *D. Nisard*: Examen des Poétiques d., A., d., Horace et de Boileau. Saint-Cloud 1845. *Fr. v. Schlegel*: Weitere Erörterung der A. Grundsätze über die epische Dichtart. (Sämmtl. Werke. 3. Bd. Wien 1846. 83—108. l.) *L. Rosenfeldt*: Ueber die gegenwärtige Gestalt der A. Poetik. Reval 1848. (Pr.) *G. F. Schömann*: Disputatio de A. censura carminum epicorum. Gryphisvaldiæ 1853. 4°. (Opusc. acad. III. 1858. 30—46. l.) *Fr. Osann*: De A. Poet. cap. 18 et 20. (Commentariorum sem. phil. Gissensis spec. IV. 1857. N° 8.) *A. Schöll*: Eine Emendation der A. Poetik. (Philologus 12. Jahrg. 1857. 593—601. l.) *C. Bursian*: Zu A.' Poetik. (Jahrbuch f. class. Philologie 79. Bd. 1859. 751—8. l.) *O. Marbach*: Die Dramaturgie des A. Leipzig 1861. *J. Vahlen*: Zur Kritik Aristotelischen Schriften. (Poetik u. Rhetorik). Wien 1861. (Aus d. Sitzungsber. d. Wiener Phil.-hist. Cl. 38. Bd. 1861. 59—148 l.) *U. a.* Zu A. Poetik (Rhein. Mus. N. F. 18. Jahrg. 1863. 318—9, 19. Jahrg. 1864. 308—10, 21. J. 1866. 152—3 l.) *U. a.* Beiträge zu A. Poetik. I—IV. Wien 1865—7. (S.-A. aus d. Sitzungsber. d. Wiener Ak. Phil.-hist. Cl. 1865. 1866. 1867. (2.) *U. a.* Aristotelische Aufsätze. III. Zwei Betrachtungen über A.' Poetik. Wien 1874. (Sitzungsber. d. Wiener Ak. 75. Bd. 1873. 220—4, 77. Bd. 1874. 293—8.), *U. a.* Zu A.' Poetik. (Rh. Mus. N. F. 28. Bd. 1873. 183—5. l.) *U. a.* Eine Miscelle zu. A. Poetik.

jokat, nevezetesen az epikus költészetet, tragoediát, komoediát, dithyrambos-költészetet, valamint a síp- és cziterazene legnagyobb

(Zeitschrift f. oesterr. Gymn. 24. Jahrg. 1873. 658—9 l. *U. a.* Zu A. Poetik. (U. o. 1874. 15—16.) *U. a.* Varia. VIII. A. de arte poetica C. 2. 1448. a. 15. (Hermes 12. 1877. 192 l.) *U. a.* Hermeneutische Bemerkungen zu A. Poetik. (Sitzungsber. d. U. preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1897—8.) *J. Liepert*: A. u. der Zweck der Kunst. Passau 1862. 4° (Pr.). *Th. Sträter*: Studien zur Geschichte der Aesthetik. Die Aristotelische Poetik. (Zeitsch. f. Philos. u. phil. Kritik. N. F. 40. Bd. 1862. 219—47, 41. Bd. 1862. 204—24 l.) *F. Susemühl*: Die Lehre d. A. vom Wesen der schönen Künste. Greifswald 1862. (Vortrag.) *U. a.* Zur Litteratur von A. Poetik. I—VI. Artikel. (Jahrb. f. class. Phil. 85. Bd. 1862. 95. Bd. 1867. 105. Bd. 1872.) *U. a.* Studien zur A. Poetik 1—5. Stück. (Rhein. Mus. N. F. 18. Jahrg. 1863. 19. Jahrg. 1864. 22. Jahrg. 1867. 26. J. 1871. 28. J. 1873.) *U. a.* Zu A. Poetik. (Jahrb. f. class. Phil. 85. Bd. 1862. 89. J. 1864.) *U. a.* Noch einmal das sechste Kapitel der A. Poetik. (Jahrb. f. class. Phil. 89. Bd. 1864. 505—20 l.) *U. a.* Zu A. Poetik. (Zeitsch. f. oesterr. Gymn. 18. Jahrg. 1867. 71—74, 155 l. és Rhein. Mus. N. F. 28. Bd. 1873. 630—2 l. és Neue Jahrb. f. Phil. 37. Bd. 1886. No. 1.) *U. a.* Die Bedeutung von *φιλάνθρωπον* in des A. Poetik. (Neue Jahrb. 133. Bd. 1886. No. 10.) *E. Zeller*: Die Philosophie der Griechen. II. Th. 2. Abth. A. u. die alten Peripatetiker. 2. Aufl. Tübingen 1862. *U. a.* Zur Aristotelischen Poetik. (Philologus 32. Bd. 1873. 187—8 l.) *O. Meinertz*: Zu A. Poetik. Cap. 9. (Jahrb. f. class. Phil. 87. Bd. 1863. 704 l.) *C. Thurot*: Observations philologiques sur la Poétique d'A. Paris 1863. (Extr. de la Revue arch. N. Série. VIII. 1863.) *R. Wachsmuth*: De A. studiis Homericis capita selecta quatuor. Berolini 1863. (Diss.) *Meyer*: A. u. die Kunst. Schwerin 1864. 4° (Pr.). *N. Georgiades*: A. de Agathone tragico iudicium. Zürich 1865. (Diss.) *Tivier*: Étude sur la Poétique d'A. Paris 1865. *G. Zillgenz*: A. u. das deutsche Drama. Würzburg 1865. *G. Teichmüller*: Aristotelische Forschungen. I—III. Halle 1867—73. (I. Beiträge zur Erklärung d. Poetik der A. II. Aristotelische Philosophie der Kunst erklärt. III. Geschichte d. Begriffs d. Parusie.) *Fr. Ueberweg*: Die Lehre des A. von den Wesen u. der Wirkung der Kunst. (Zeitsch. f. Philos. u. phil. Kritik. N. F. 50. Bd. 1867. 16—39. l.) *E. Herzog*: Zu A. Poetik. (Philologus. 33. Bd. 1873. 376—9 l.) *E. Friedrichs*: Zur Poetik des A. (Philologus 29. Bd. 1870. 716—23. l.) *J. H. Reinkens*: A. über Kunst besonders über Tragoedie. Wien 1870. *Averrois*: Il commento medio alla Poetica di Aristotile recato in italiano da Fausto Lusino. Parte 1. 2. Pisa 1872. *W. Friedrich*: Quaestiones in A. librum, qui inscriptus est *περί ποιητικῆς*. Mühlhausen 1872. 4°. (Pr.) *U. a.* Der *λόγος* d. Odyssee in A. Poetik c. 17. (Jahrb. f. class. Phil. 109. Bd. 1874. 609—12. l.) *M. Schasler*: Aesthetik. I. krit. Gesch. d. Aesth. 1. Berlin 1872. 120—203. l. *C. Altmüller*: Der Zweck d. schönen Kunst. Eine Aristotelische Studie. Cassel 1873. (Diss.) *I. Bywater*: Aristotelia. (Journal of Philology V. 1873. XIV. 1885.) *U. a.* On certain technical terms in A. Poetics. (Festschrift f. Th. Gomperz. Wien 1902. 164—172 l.) *R. Schultz*: De poetices Aristotelicae principii. Berolini 1874. 4°. (Diss.) *C. Schwabe*: A. als Kritiker d. Euripides. (Neue Jahrb. f. Philologie u. Päd. 109. Bd. 1874. 97—108 l.) *H. Baumgart*: Zur Poetik d. A. (Wissenschaftl. Monatsblätter III. 1875. 42—8 l.) *U. a.* Zur Lehre d. A. vom Wesen d. Kunst u. d. Dichtung. (Festschrift f. L. Friedländer. Leipzig 1895.) *Fr. Heidenhain*: De doctrina artium Aristotelicae principii. Halle 1875. (Diss.) *A. Dupont*: La Poétique d'A. (L'Instruction Publique 1876. t. 120. l. kk. t. VI. No. 31, 33, 35.) *A. Döring*: Die Kunstlehre d. A. Jena 1876. *U. a.* Die Aristotelischen Definitionen von *σύνδεσμος* und *ἄρθρον*. Poetik c. 20. (Archiv f. Gesch. d. Philos. III. 1890. 363—9. l.) *A. Silberstein*: Dichtkunst d. A. I. Band. Budapest 1876. *U. a.* A. költészeti rendszere. Pest 1877. *I. L. Ussing*: Observations crit. ad A. librum de arte poetica et Rhetoricorum libros. (Opusc. phil. ad Madvigum missa. Havniae 1876. 221—33. l.) *J. A. Hartung*: Lehrplan der Alten über die Dichtkunst. 2. (Titel-) Ausgabe. Leipzig [1845] 1877. *R. Arnold*:

részét az utánzás eszközei, tárgya és módja különbözteti meg egymástól. Az utánzás eszközei: a nyelv (vers vagy próza), rythmus és dallam; tárgya cselekvő személyek erkölcsi jelleme, módja pedig az, hogy a költő maga is beszél, mást is beszéltet (epos), vagy csak maga beszél, vagy pedig művében az utánzott személyek cselekesznek (dráma). A költészet ilyen meghatározása nem magától Aristotelestől ered, mindezt megtaláljuk Platonnál is, Aristoteles csupán összefoglalva adja elő ennek dialogusaiban elszórt fejtegetéseit. De ezzel nem elégedett meg, hanem tovább ment egy lépéssel s ez által elhagyta mesterét.

Azt mondja ugyanis műve egy helyén (2. f.), az utánzás tárgyairól szólva, hogy a költő, vagy jobbaknak vagy rosszabbnak ábrázolja az embereket, mint a milyenek, vagy a realis valóságban, rólunk varrva hímet ($\chi\alpha\theta' \eta\mu\acute{\alpha}\varsigma$) mutatja be őket; egy másik helyen (25. f.) ismét azt mondja, hogy a költő, miként a festő vagy más művész előtt az utánzásban három út áll t. i. olyannak ábrázolja a dolgokat, a milyenek azok valósággal akár a multban, akár a jelenben, vagy olyannak, a milyennek mondják vagy a közfelfogás tartja, vagy pedig harmadszor olyannak, *a milyennek lenni kellene*. A költői utánzás e harmadik faja nincs meg Platonnál. Ő is beszél jó emberek, de nem a valóságnál jobbak utánzásáról. Aristoteles ezen kijelentésében a költői eszményítés van világosan kifejezve. Ha a költő idealizálhatja alakjait, munkája nem pusztá másolás vagy szolgai utánzás többé,¹ hanem alkotás, újjáteremtés a képzelet segítségé-

Zur A. Poetik, cap. 1. 2. (Wissenschaftl. Monatsblätter. 6. Jahrg. 1878. 23—5 l.) *Th. Bergk*: Lesefrüchte IX. Zu A. Poetik. I. (Neue Jahrb. f. Philol. 1878. 107. Bd. 180—5. l.) *E. Essen*: Bemerkungen zu A. Poetik. Leipzig 1878. *B. Arnold*: Lessings Emilia Galotti in ihrem Verhältnisse zur Poetik A. . . Chemnitz. 1880. *C. Quossek*: Sidney's Defence of Poesy und die Poetik d. A. Crefeld 1880. 4°. *J. Haupt*: Von den Verhältnissen der Dichtung u. Geschichte nach A. Wien 1881. 4°. *Chr. Belger*: Goethe's u. Schillers Beschäftigungen mit der Poetik d. A. (Hist. u. philol. Aufsätze E. Curtius gewidmet. Berlin 1884.) *Roemer*: Die Homercitate u. die homerischen Fragen des A. (Sitzungsber. d. phil. hist. Cl. d. k. bayer. Akad. zu München 1884. 2—4. füz.) *E. Jerusalem*: Ueber die Aristotelischen Einheiten im Drama. Leipzig 1885. *Ch. Bénard*: L'Ésthetique d'A. et de ses successeurs. Paris 1887. *E. Egger*: Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs. 3. éd. Paris (Ch. III. A. 168—342 l.) *F. Huitsch*: Das Pheidonische Maszsystem nach A. 1887. (Jahrb. f. Phil. 1890. 143 Bd. No 4. 262—4. l.) *M. Menéndez y Pelayo*: Historia de las ideas estéticas en Espana. I. 2.ed. Madrid 1890. 55—94. l. *J. H. Newman*: Poetry, with reference to A. poetics 1829. Ed. A. S. Cook. Boston 1891. *A. O. Prichard*: A. on the art of Poetry. London 1891. *J. Walter*: Die Geschichte der Aesthetik im Altertum. Leipzig 1893. (477—735. l. Aristoteles. Die Kunstlehre.) *M. Carroll*: A.'s Poetics in the light of the Homeric Scholia. Baltimore 1895. *T. Gomperz*: Zu A. Poetik I—IV. (Sitzungsber. d. Wiener Akad. 1888. 1896. és Eranos Vindobonensis. Wien 1893.) *János B.* Az aesthetika története I. Budapest 1894. 181—328 l. *Beöthy Zs.*: A poetika tört. (Longinusig). 1896—7. (Lith.) 92—120. l. *W. J. Courthope*: Life in poetry; law in taste. London 1901. (190—221 l. A. as critic.) *J. H. Butcher*: A. theory of poetry and fine art. 3. ed. London. 1902. *E. Szántó*: Zu A. Poetik. (Festschrift Gomperz. Wien 1902. 275—89 l.)

¹ *Vahlen* (Herm. Bemerkungen zu A. Poetik. Berl. Sitzungsber. 1897) szerint már Platon előtt sem értették $\mu\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ alatt a szolgai másolást. V. ö. *Butcher*:

vel. Hogy Aristoteles csakugyan ezt akarta mondani, kitetszik azon példáiból, melyeket a költői utánzás különféle fajaira hoz fel. Például (25. f.) ha nem lehetnek olyan emberek, mint a minőket Zeuxis festett, ezek mégis jobbak, mert a képnek felül kell mulni az eredetit: a költészet szempontjából is többet ér a valószínű lehetetlen, mint a lehetséges valószínűtlen. A költő is úgy járjon el mint a jó arcképfestők (15. f.), a kik az eredeti alakot másolva nemcsak hasonlóknak ábrázolják, hanem szebbnek is rajzolják azt. Így tesz Homeros, Agathon, Sophokles. Mindazáltal Aristoteles a realismust is jogosultnak tartja, a festészetben épúgy, mint a költészetben, akár a multból, akár a jelenből veszi tárgyát a költő. Ha az az eset fordul elő — úgymond (9. f.) — hogy megtörtént dolgokat ad elő a költő, azért nem kevésbé tarthat számat költő névre, mert mi sem akadályoz abban, hogy a megtörténtek közül némelyek olyanok, a milyenek valószínűen megestek vagy megeshettek. A történetíró és költő között is az a különbség, hogy az egyik megtörtént dolgokat beszél el, a másik pedig megtörténhetőköt (9. f.). A festők közül Dionysiosot, a költők közül különösen Euripidest és Kleophont nevezi meg ez irányzat képviselőiként. De bár mindkét irányzatot, sőt a harmadikat is, mely az emberi gyarlóságokat utánozza, jogosultnak ismeri el, azért magasabb rendű műfajnak az ideális költői ábrázolást ismeri el: a kevésbé durva utánzás a jobb, ilyen pedig az, mely mindig a nézők jobb izlésű részéhez van intézve, a miből nagyon nyilvánvaló, hogy a mindent utánzó költészet durva (26. f.).

A költő feladatát Aristoteles a költemény meséjének megszerkesztésében, nem pedig a verselésben látja. Világos — úgymond (9. f.) — hogy a költőnek inkább mese-, mint verscsinálónak kell lenni, minthogy költő utánzás által lesz, utánoz pedig cselekvényeket. E szerint a költészet lényege is a költemény tartalmában, nem pedig a verses formában keresendő. Aristoteles csakugyan ezen az állásponton van, mivel másutt is (1. f.) úgy határozza meg a költészetet, hogy vagy puszta beszéddel, azaz prózában, vagy verssel utánoz s a versnemeket is vagy vegyíti egymással, vagy egyfélével él egyszerre és azért is nincs mind máig neve, mert nem foghatnánk közös név alá a Sophron és Xenarkhos mimusait s a sokratosi beszélgetéseket, sem a jambusi trimeterekkel vagy elegiai vagy más ilyen versmértékben való utánzást. E meghatározás, Aristoteles mélyre ható gondolkodásának bizonyosága, azért nevezetes, mert nagy haladást mutat Platon felfogásához képest,¹ ki

A¹.theory of poetry³ 121. l. *Teichmüller*: Arist. Forschungen I. 152-3. l. II. 145^{kk}. *Finsler*: Platon u. die Ar. Poetik 11. kk.

¹ Aristoteles Platonhoz való viszonyát tárgyalják: *I. Busch Keiser*: Comparatio placitorum Platonis et A. de ratione et principiis artis poeticae. (Annales acad. Leodiensis 1829.). *Guil. Abeken*: De Μυησιως apud Platonem et A. notione dissert. Gottingae 1836. *M. Carrière*: De A. Platonis amico eiusque doctrinae iusto censore. Gottingae 1837. *P. W. Forchammer*: De A. Poetica ex Platone

a kötött formát a költészet elengedhetetlen kellékének tartotta (»Állam«). Aristoteles helyesebben fogta föl a költészet lényegét s mintha a jövőbe látott volna, a költészet fejlődése is az ő nézetét igazolta, a kötetlen nyelvű dráma és regény épen oly helyet foglalván el benne, mint akár a kötött formájú epos és verses tragédia.¹ Aristoteles itt is példákat sorol föl állítása erősségére s Empe-dokles physiologusnak természetbölcseleti művét kirekeszti onnan, noha versben van írva, mint Homeros eposai, de a versformán kívül semmi közös tulajdonságuk nincs; viszont nem adna helyet a költők között Herodotosnak (9. f.), ha műve versbe volna is foglalva. Egyszersmind megrója a közszokást, mely nem tudván elválasztani a költést a versmértéktől, nem az utánzásról, hanem a versmértékről nevezi el a költőket elegia- vagy eposköltőknek. A költészet lényege különösen akkor tűnik ki Aristoteles szerint, ha a történetírással vetjük egybe. (9. f.) A költészet inkább az általánost, a történet pedig a részletest adja elő; általános alatt azt értjük, hogy ilyen meg ilyen ember valószínűség vagy szükségszerűség szerint ilyet meg ilyet mond vagy tesz; ugyan- ezért a költészet bölcseletibb és komolyabb a történetnél; ezt másutt (23. f.) az epos és a történeti mű ellentétével magyarázza: a történeti művekben a szerzőt nem köti az egy cselekvény, hanem csak az egy időszak korlátja, a mennyi t. i. ez idő alatt egygyel vagy többel történt s egymással való kapcsolatukat a véletlen határozza meg; mert valamint ugyanazon időben történt a hajó- útközet Salamisnál és a karthagóiak harcza Sziciliában, a nélkül, hogy ugyanazon célra irányultak volna, így idő során néha egyik esemény a másik után történik, még sincs egyező cél- juk. Aristoteles bírálata nem illik a történetírás mai irányára, mely az események váltakozó sorrendjében szoros tövényszerű- séget állapít meg s a történet mozgató erőit, az események létrehozó okait s célját igyekszik mindenütt kikutatni, sőt nem illik egészen még az ókor történetírására, pl. a Polybioséra sem: de másfelől az is igaz, hogy a történetbölcselelő, midőn valamely korszakban az emberiség fejlődését tanulmányozza, csak a történet nyújtotta adatokra támaszkodhatik, ha történeti igazságra törekszik; míg a költő előtt az emberi érzés és képzelet épen birodalma tárva van s az emberiség tapasztalatának tárháza is rendelkezésére áll.)

Aristoteles a költészet eredetét is vizsgálja s azt részben az

illustranda. Kiel 1848. C. Belger: De A. etiam in arte poetica componenda Platonis discipulo. Berlin 1872. M. Authentopoulos: Συμβολαί εις την θεωρίαν της έμπειρώσεως και ιδιοφυΐας κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη. Konstantinopolis 1889. G. Finsler: Platon u. die Aristotelische Poetik. Leipzig 1900.

¹ Érdekes példákat idéz e felfogás bizonyítására Butcher (A's theory^s 144 kk. 1.) Sidneytől, Cervantestől, Shelleytől, Wordsworthtól. Ugyanő mondja Spingarn után, hogy a »költői próza« kifejezés valószínűen Minturno Poetikájá- ban (1564) jelenik meg először.

utánzásban találja. A költést, mondja, úgy látszik két ok és pedig természeti ok hozta létre; mert az utánzás az emberrel gyermekkorától kezdve, vele nő s az által különbözik más állattól, hogy legjobban utánoz, utánzás által tesz szert első ismereteire is és mindenki gyönyörködik az utánzatokban. Ennek bizonyossága a műtárgyakon szerzett tapasztalat. Például erre azt hozza föl Aristoteles, hogy oly lények vagy tárgyak (undorító külsejű állatok, halottak) utánzatában gyönyörködünk, a melyeket a valóságban nem szívesen néznénk meg; oka ennek az okulás, mely nemcsak a bölcselőknék, hanem azoknak is kellernes, kik kevesebbet meríthetnek belőle; a szemlélőnek hizeleg, hogy ki tudja találni, mit ábrázol az utánzat. Hátha a néző soha se látott azelőtt ilyet? Akkor, úgymond, a kidolgozás, szín vagy más efféle okoz gyönyörűséget. Kétszer is említi, tehát hangsúlyozni kívánja Aristoteles, hogy az utánzás természeti ösztönünk, de ugyanilyen természetünkben rejlő sajátság az összhang és a rhythmus is, (ennek részei a versmértékek). Ezek így lévén, a kezdettől fogva képességgel bíró emberek azokat apránként mindinkább fejlesztve a rögtönzésekből létrehozták a költészetet. A költészet eredete e szerint két okra u. m. 1. az utánzási ösztönre és 2. az összhang és rhythmus velünk született érzékére vihető vissza.¹ Szinte felesleges is említeni, hogy az eredet kérdése e két ok által távolról sincs megfejtve.² Aristoteles szerint a költő cselekvő embereket utánoz, kik erkölcsi jellemük (ἦθος) szerint különböznek egymástól. E meghatározás jól fejezi ki a drámai műfajok eredetét, de hol vannak még a költészet azon ágai, melyek nem cselekvést fejeznek ki? Hol van a lyrai költészet egész országa? Azt nem mondhatjuk, hogy ezek eredetét a másik ok (összhang- és rhythmus-érzék) fejt meg, mivel ez a költemény külső formájára vonatkozik. Azt az ellenvetést lehetne ugyan tenni, hogy Aristoteles e művében nem is foglalkozik tüzetesen a lyrai költészetel,³ hanem csak a drámai

¹ Vahlen meggyőzően bizonyítja, hogy az A.-tól említett két ok nem az utánzás és benne talált gyönyörűség, mint általánosan értelmezik, mivel ezek csak az utánzási ösztön kétféle (productiv és receptiv) nyilvánulásai és a tanulás-vágyban gyökereznek. De ő is különösnek találja, hogy a két ok között ilyen laza a kapcsolat s felveti a szöveg hézagosságának eszméjét is. Beiträge I. 10—12. l.

² Courthope Aristoteles poetikai elméletében három főfelvet különböztet meg: »1. A költészetnek, valamint minden szépművészetnek hivatása az utánzás. nem pedig az oktatás. 2. A költészet tárgya az egytetemes, nem a részleges. 3. A költői utánzás igazságának bizonyossága az az állandó élvezet, melyet a költői mű a közönségnek okoz, s nem csupán az a gyönyör, melyet a művészt az alkotásban talál.« Life in poetry. London 1901. 193. l.

³ A dithyrambost említi ugyan műve elején, de nem tárgyalja; valószínű az a felfogás, hogy mivel a lyrai műfajok a kísérő zenével szoros kapcsolatban voltak, ezeket talán Περὶ μουσικῆς cz. műben (Problemái közt is van ilyen című) tárgyalta. Arist. Fragm. Coll. V. Rose (A. opera vol. V. Berolini 1870.) 1465. l. 116 és 132. sor. (külön is megjelent) Diogenes Laërt. leghitelesebbnek tartott katalógusában. V. ö. 396. l. és E. Heitz: Die verlor. Schriften des A. Leipzig. 1865. 103. kk. (προβλήματα).

és epikus költészettel s ezeknek csakugyan lényeges sajátása a költői utánpótlás. De itt is mennyi a lyrai részlet és költői leírás! Aristoteles maga is észrevehette elmélete fogyatékoságát, midőn megjegyezte (24. f.), hogy a költő mentül kevesebbet beszéljen az eposban, mert az ilyen helyeken *nem utánpótlás*. De elfeledte levonni a következtetést e kijelentéséből. A költészet eredetét mélyebben fekvő lélektani okokban kereshetjük, mint a hol ő azt a saját vagy kora hiányos lélektani megfigyelései alapján kereste.¹ Az bizonyos, hogy az a nyelv, mások, pl. Spencer szerint a zene és táncz eredetének kérdésével is szorosan összefügg. Azon nyelvészeti iránynak, mely a nyelv eredetét is az utánpótlási ösztönből magyarázza, Aristoteles felfogása nem okoz komolyabb nehézségeket.² Az is bizonyos, hogy a költészet oly régi, mint maga a nyelv s ha külső formájában nem is előzte meg a prózát, de a belső tartalmat tekintve legalább is egyidejű veie, minek bizonyossága az is, hogy a nép művelődése alsó fokán az elvont fogalmakat is képekkel helyettesíti.³ Összefügg ezzel egy másik kérdés, melyre már Aristoteles célzott a rögtönzéssel s a vita most e körül csoportosul, hogy t. i. individualis eredetű-e a költészet, vagy pedig a közös népszellem, a nép együttes alkotása. Mindkét nézetnek tekintélyes képviselői vannak.⁴ Az előbbi felfogás védői szerint »sohase történik az, hogy különféle egyének együttműködéssel, egyesült erővel és megosztott szerepkörrel költsenek valamit« (Paul), a másik felfogás mellett szól az, hogy az egyéni érzelmek költői kifejezését inkább a művelődés fejlettebb stádiumában találjuk. A kétféle felfogást közvetítő nézetek sem hiányoznak. Ez a kérdés, bárha ma már sokkal tisztábban látunk is, mint Aristoteles korában lehetett, máig sincs végleg eldöntve.⁵

Hogy valaki jó költő lehessen, ahhoz Aristoteles szerint vagy tehetség, vagy ihlet szükséges (17. f.). A költői ihlet eredetét, mint láttuk, Platon fejtegette ki részletesen; Aristoteles ezt is elfogadja mesterétől, a nélkül, hogy az ő supranaturalistikus magyarázatával törődne. Az egyik tulajdonság arra képesíti a költőt, hogy híven szerkessze meg darabja meséjét és mintegy maga előtt lássa a történeteket, a másik pedig arra, hogy mintegy kikelve

¹ Szépen fejtegeti ezt *W. Scherer*: Poetik. Berlin 1888. 73. kk. és *E. Wolff*: Poetik. Oldenburg u. Leipzig 1899. 15. l.

² *Steinthal*: Der Ursprung der Sprache. 4. Aufl. 1888. *Wundt*: Völkerpsychologie, I. Bd. 2. Abth. 589 kk.

³ Lásd arról, hogy a hangsúly a nyelvet már magában is rhythmikussá teszi. *Wundt*: Grundz. d. physiol. Psychologie. III. 154. kk. és 164. kk.

⁴ Az előbbi (individualis) felfogás hívei *A. W. Schlegel*, *Jacobs*, *Campbell*, *Paul*, *Whitney*, *Gerber*, *Kawczynszki*, *Tarde* stb.; a másik mellett a két *Grimm*, *Lachman*, *Steinthal*, *Grundwig*, *ten Brink*, *Donovan*, *Spencer*, *Wolff*, *Gummere* stb.

⁵ Lásd *E. Wolff*: Poetik. 20—28. l. *K. Bruchmann*: Poetik. Berlin 1898. 50—55. l. *F. B. Gummere*: A handbook of poetics. Boston 1898. 23. l. *Gayley & Scott*: Methods and materials 266—74. l. (Gummere után). *Spencer* Sociology 147, 670, 676, 722. §. *E. Mauerhof*: Der Ursprung der Poesie. Zürich u. Leipzig. é. n. *R. Pritzsche*: Die Anfänge der Poesie. Chemnitz 1886. *L. Jakobowski*: Die Anfänge der Poesie' Dresden u. Leipzig 1891. stb.

önmagából (ἐκστατικός), hőse szenvedélyét természetihíven jelenít-
hesse meg, mert az riaszt meg, a ki megriadott s az hoz csak
igazán indulatba, a ki maga is fel van haragítva.) E két nélkülöz-
hetetlen tulajdonsághoz harmadik gyanánt járul a tanulmány
(8. f.).² Platon »Ion«-jában is szóba kerül ez s ott Homerosból
idéznek példákat szükséges voltának bizonyítására. Aristoteles
a mese egységét fejtegetve, szintén Homerosra hivatkozik, a ki
mint másban, úgy ebben is meghalad más költőket, és itt is tisztán
látott akár tanulmány, akár természeti adomány következtében.³
De ez utóbbit sokkal fontosabbnak tartotta. Nyíltan kimondja ezt,
midőn a metaphorák fontosságáról beszél: ezt — úgymond —
nem lehet eltanulni, ez a tehetségnek ismertető jele (22 f.). A tehet-
ség másik jele, a jó költő próba- s a rossz költő botrányköve: a
költemény meséjének megalkotása. Innen van, hogy kezdő költők-
nek is hamarabb sikerül a dictio és jellemzés, mint a cselekvény,
a régi költők is csaknem mind így jártak (6., 9. f.).

A költészet lényegének és eredetének kifejtése után, a költői
műfajok fejlődésére is vet egy futó pillantást Aristoteles (4. f.).
Nevezetesen azt a merész kijelentést teszi, hogy a költészet a
költők egyéni erkölcsi tulajdonságai szerint oszlott két részre; mert
a komolyabb gondolkozásúak nemes tetteket és a nemesek tetteit,
a léhábbak a hitványabbakét utánozták először, gúnyverseket költve,
míg amazok hymnusokat és dicsőítő énekeket. A Homeros előtti
korból nem tud ugyan erre példát mondani, noha bizonyára volt
elég, de már Homerosból magától is van szerinte egy ilyen gúny-
költemény (»Margites«), és másoktól is vannak efféle jambikus
versmértékben írott költemények. Az a kérdés merül itt föl: hogyan
lehet Homeros ilyen alsóbbrendű költemény szerzője, hogyha a
költemények tartalmát a költő egyéni kharaktere határozza meg?
Hogyan művelhette Homeros mind a két műfajt? A felelet az, hogy
Homeros itt is jó példát mutatott, mert nem a gúnyos, hanem a nevet-
séges elemet aknáztta ki drámailag. Ezzel egyszersmind megalkotta
a komoedia alapformáját is, miként eposai a drámai alakításra szol-
gálhatnak példának.⁴ A jambos-költemény átmenetül szolgált a becs-
vágyó költőknek a komoediára, az epos a tragoediára, mint jelen-
tősebb műfajra.⁵ Azon további kérdésre, hogy lehet-e még a fejlődés
magasabb fokáról szó, vagy pedig a tragoedia műformája eléggé
kifejlődött-e, valamint arra a másik kérdésre, hogy az magában
vagy a nézőközönségre tekintettel bírálendő-e meg, kitérő feleletet

¹ Vahlen: Beiträge II. 41—41; Teichmüller: Arist. Forschungen I. 100—
130. I. E híres rhetorikai szabályról v. ö. Arist. Rhet. III. k. 7., Cicero: De oratore
II. 18, 46., Horatius, De arte poet. 99—113., Boileau: Art. poet. I. III. stb.

² Vahlen: Beiträge IV. 353. k.

³ V. ö. 16. fejt. elejével, hol a tapasztalatlanságról beszél.

⁴ Vahlen: Beiträge I. 14. V. ö. a platonai »Állam« azon helyeivel, hol
Homeros a tragoedia vezérének mondja 277—8. l.

⁵ V. ö. 26. fejt.

ad Aristoteles. A jambos-költemény átmenetül szolgált a komoediára, az epos a tragoediára, tehát eredetét mindkettőnek előbb kell keresnünk. A tragoedia a dithyrambos-ének, a komoedia a phallos-dalok előadóitól származott, a mely dalok e korban még sok városban divatosak voltak. A tragoedia lassan gyarapodott s fejlesztette ki a világosan hozzátartozó elemeket és sok átalakulás után, a mint természetes alakját elnyerte, megállapodott. A fejlődés vázolásánál ép úgy figyel a szinmű szerkezetére, nyelvére és külső formájára, mint a szini előadásra. Későbbi nagyságának magva a kis mythosokban keresendő s nyelve a satyrdalok nevetettő előadásmódjából lassan alakult át méltóságossá. A komoedia fejlődéséről ennyit sem tud mondani (5. f.) Kezdetben — úgymond — az ilyen előadásokkal nem foglalkoztak komolyan, az arkhon akkor még kart sem adott a költőnek, csak önként vállalkozók szerepeltek benne, ezért fedi homály kezdetét. Csak attól fogva említik e műfaj költőit, a midőn az már határozott alakot nyert; hasonlóképp nem tudhatni, ki adta az álarczot, a prologust, a színészek számát és más effélet (5. f.). A vígjáték meséjét Szicíliában alkották meg legelőször; Athénben Krates hagyott föl legelőbb a gúnyoló formával. A komoedia eredetéről szólva, azt a naiv etymológiát is megemlíti, melynek a peloponesusbeliek közt volt kelete, hogy t. i. a komoedia κωμική (falu) szótól ered (3. f.).

Miután a költészetről általában szólt Aristoteles, átmegy a költői műfajok részletes tárgyalására és pedig a magasabb rendű vagy komolyabb műfajjal, a tragoediával kezdi meg.¹

A poetikában, úgy a mint ránk maradt, a tragoedia elmélete van legbővebben kifejtve.² Sőt bizonyára a teljes műben is ez

¹ *Vahlen*: Beiträge I. 18. kk.

² Aristoteles tragoedia-elméletével, különösen a *καθάρσις* értelmezésével foglalkoznak: *Lessing*: Hamburgische Dramaturgie I. II. Band (1767—9.) 37. 38. 74. 81. 82. darab. *J. J. M. Valett*: A. de arte poetica liber in de re tragica commentationem revocatus. Goslar 1822. 4°. *Goethe*: Nachlese zu A. Poetik. 1826. *Fr. G. Starke*: A. de tragicarum personarum honestate sententia exposita. Neo-Ruppini 1829. 4°. (Pr.) *F. A. T. Waldästel*: Commentatio de tragoediarum Graecarum membris ex verbis A. (de arte poetica 12.) recte constituendis. Neobrandenburgae 1837. 4°. (Pr.) *Gr. G. Nitzsch*: Disputatio de A. tragoediae suae potissimum aetatis existimatore. Kiliae 1846. 4°. (Index lect.) *H. Weil*: Über die Wirkung der Tragödie nach A. (Verhandl. d. Vereins deutscher Phil. in Basel. 1847. 131—40. 1.) *L. a.* Erklärung der Aristotelische *καθάρσις* betreffend. (Jahrb. f. class. Phil. 1858. 79. Bd. 159. 1.) *Bernays* (l. 1880.). *Th. Kock*: Ueber den Aristotelischen Begriff der Katharsis. I.—III. Elbing 1851—3. 4°. (Pr.) [*V. ö. J. Fiebig*: Einige Worte auf die Abhandlungen von Th. Kock. Troppau 1857. (Pr.)] *Wassmuth*: De aliquot locis qui ad A. de tragoediae vi ac natura doctrinam pertinent. Saarbrücken 1852. 4°. (Pr.) *J. Klein*: De partibus formisque quibus tragoediam constare voluerit A. Bonnae 1856. 4°. (Pr.) *L. Spengel*: Ueber die *καθάρσις τῶν παθημάτων*. München 1859. 4°. (Abh. d. k. bayer. Akad. I. Cl. 9. Bd. 1. Abth.) *U. a.* Zur »tragischen Katharsis« des A. (Rhein. Mus. N. F. 15. Jahrg. 1860. 458—62. 1.) *A. Stahr*: A. und die Wirkung der Tragödie. Berlin 1859. *Fr. Ueberweg*: Über den Aristotelischen Begriff der durch die Tragödie bewirkten Katharsis. (Zeitschr. f. Phil. u. phil.

foglalta el az első helyet, mivel Aristoteles ezt tartotta legjelentősebb költői műfajnak. (4. f.)

Krit. N. F. 36. Bd. 1860. 260—291. 1.) *Ph. J. Geyer*: Studien über tragische Kunst. 1. Die Aristotelische Katharsis. 2. Die A. Theorie der Kunst. Leipzig 1860—1. *H. Bonitz*: Aristotelische Studien. 1—5. Heft. Wien 1862—7. (Sitzungsber. d. Wiener Akad. Phil. hist. Cl. 39. 41. 42. 52. 55. Bd.) [V. Ueber *ἠθος* und *πάθημα* im Aristotelischen Sprachgebrauche.] *A. Torstik*: Zur Katharsis. (Philologus. 19. Jahrg. 1863. 581—2. 1.) *Mor. Schmid*: Vermischtes. (Benne: A. Poetik c. 1.) (Philologus 19. Jahrg. 1863. 708. 1.) *U. a.* Vermischte Bemerkungen. (A. Poetik 14. stb.) (U. o. 20. Jahrg. 1863. 352—3. 1.) *U. a.* Verbesserungsvorschläge zu schwierigen Stellen griech. Schriftsteller. (A. Poetik stb.) (Rhein. Mus. N. F. 26. Bd. 1871. 224—33. 1.) *H. Ulrici*: Noch ein Wort über die Bedeutung der Katharsis bei A. (Zeitschrift f. Phil. u. philos. Krit. N. F. 43. Bd. 1863. 181—4. 1.) *A. Döring*: Die tragische Katharsis bei A. u. die neuesten Erklärer. (Philologus. 21. Bd. 1864. 496—534. 27. Bd. 1868. 689—728. 1.) *U. a.* Ueber die tragische Katharsis des A. (Verhandl. d. 27. Versamml. deutscher Philol. Kiel 1869. 74—86. 1.) *Vahlen*: A. Lehre von der Rangfolge der Theile der Tragödie. (Symbola philol. Bonn. in honorem F. Ritschelii fasc. 1. 1864. 153—84. 1.) *P. York v. Wartenburg*: Die Katharsis des A. und der Oedipus Coloneus des Sophokles. Berlin 1866. 4°. (Pr.) *A. Silberstein*: Die Katharsis des A. Leipzig 1867. (S. A. V. ö. Neue Jahrbücher 95. Bd. 844. kk.) *H. Auslen*: Remarques sur l'idée du tragique et sur les théories d'A. et de Corneille. Guhrau 1868. (Pr.) *E. Herzog*: Zu A. Poetik c. 6. (Philologus 28. Bd. 1869. 557—9. 1.) *G. Karbaum*: Die Lehre von Tragischen nach A. Ratibor 1869. 4°. (Pr.) *O. Ribbeck*: Zeitdauer der Tragoedie. (Rhein. Mus. N. F. 24. Bd. 1869. 133—5. 1.) *J. Walser*: Lessings u. Göthes charakteristische Anschauungen über die Aristotelische Katharsis. Stockerau 1869. (Pr.) *J. H. Reinkens*: A. über Kunst, besonders ü. Tragödie. Wien 1870. *J. Jakob*: Ueber das Verhältniss der Hamburgischen Dramaturgie zur Poetik des A. Colberg 1872. 4°. (Pr.) *E. Gotschlich*: Ueber den Begriff der ethischen Tragoedie und des ethischen Epos bei A. (Jahrb. f. class. Phil. 109. Bd. 1874. 614—8. 1.) *U. a.* Lessing's Aristotelische Studien u. der Einfluss derselben auf seine Werke. Berlin 1876. *O. Kuehn*: De Catharsis notione qualis constituta fuerit ab A. Marburgi 1874. *H. Baumgart*: Der Begriff d. tragischen Katharsis. (Jahrbuch f. class. Phil. 111. Bd. 1875. 81—118. 1.) *U. a.* Pathos u. Pathema im Aristotelischen Sprachgebrauch. Königsberg 1873. *U. a. A.*, Lessing u. Göthe. Ueber das ethische u. das ästhetische Princip der Tragödie. Leipzig 1877. *U. a.* Handbuch der Poetik. Stuttgart 1887. 423—84. 1. *Fr. Heidenhain*: Die Arten der Tragödie bei A. (Rhein. M. N. F. 31. Bd. 1876. 349—69.) 1. *O. Weddingen*: Lessings Theorie des Tragoedie mit Rücksicht auf die Controverse über die *καθάρσις τῶν παθημάτων*. Berlin 1876. *P. Manns*: Die tragische Katharsis. (Jahrb. f. Philol. 1877. 116. Bd. 146—58. 182—6. 253—62. 1.) *U. a.* Die Lehre des A. von der tragischen Katharsis u. Hamartia, erklärt. Karlsruhe 1883. *A. Bullinger*: Der endlich entdeckte Schlüssel zum Verständniss der Aristotelischen Lehre von der tragischen Katharsis. München 1878. *U. a.* Metakritisches zur Katharsisfrage. (Blätter f. d. bayer. Gymnasial- u. Realschulwesen XVI, 61—2. 1.) [V. ö. *J. Niklos*: Antimetakritisches zur Katharsisfrage. U. o. 62—4. 1.] *U. a. A. u. Prof. Zeller* in Berlin. München 1880. (V. ö. Litt. Centralblatt No. 33. 1129. 1. stb.) *U. a.* Denkkettel für die Recensenten meiner Katharsis-Schlüssel. München 1880. *Th. Lepps*: Der Streit um die Tragoedie. (Beiträge zur Aesthetik II.) *E. Wille*: Ueber *ἔλεος* und *φῶβος* in A. Poetik. Berlin 1879. *J. Bernays*: Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama. Berlin 1880. [1. Grundzüge d. verlor. Abhandl. des A. über Wirkung d. Tragödie. (1857). 2. Ergänzung zu A. Poetik (1853). Az 1. sz. értekezés az »Abhandl. Hist. phil. Ges. in Breslau I.« a 2-ik a »Rhein. Museum« N. F. VIII. jelent meg; 119—132. 1.: Ein Brief an L. Spengel über tragische Katharsis bei A. (előbb Rh. Mus. N. F. 14. Jahrg. 1859. 367—77. 1.)] *R. Klöbasa*: Die von A. in der

A tragoedia híres meghatározása: »A tragoedia komoly, befejezett és terjedelmes cselekvény utánzása, élvezetes nyelvvel, a szépségek minden fajával külön az egyes részekben; cselekvéssel és nem elbeszéléssel, szánalommal és félelemmel idézvéen elő az ilyen szenvedélyek megtisztítását.«¹ E meghatározás egy részét, melyet e nélkül szinte nem értenénk, maga megmagyarázta Aristoteles. Az élvezetes nyelv vagy ékes beszéd: a ritmus, összhang és ének, a szépségekkel külön-külön felékesítés pedig azt jelenti, hogy az az egyik részen puszta vers, a másik részen ének által történik. De nem magyarázta meg a legfontosabbat: a *καθημέτων κάθαρσις*-t. Helyesebben szólva: megmagyarázta, de nem itt, hanem műve más helyén. Hogy ez csakugyan így van, bizonyítja egy másik művének (Politika VIII. 7.) erre való hivatkozása: »Mi a katharsis — úgymond, a zene hatásáról szólva — arról most csak általánosságban szólnunk, de a költészettről szóló értekezésünkben (περί ποιητικῆς) ismét visszatérünk rá és határozottabban fogunk róla beszélni.« Csakhogy, sajnos, művének ez a része elveszett s ez által a magyarázatok és feltevések egész rajának adott s ad egész mostanig életet. Mi ez a *katharsis*? Azzal régóta tisztában

Poetik für die Tragödie aufgestellten Normen. Olmütz 1881. (V. ö. Philol. Rundschau 1881. 1645—9. l.) *J. Lamaitre*: Quomodo Cornelius noster A. Poeticam sit interpretatus. Paris 1882. *U. a. Corneille* et la poétique d'A. Paris 1888. *R. Philippson*: Die tragische Furcht bei A. (Neue Jahrb. f. Phil. 25. Bd. 1882. 541—4. l.) *H. Siebeck*: Zur Katharsisfrage. (Jahrb. f. class. Philol. 1882. 225—37. l.) *J. M. Stohl*: De tragoediae primordiis et incrementis ab A. adumbratis. Münster 1881—2. l. 4°. *I. Egger*: Katharsis-Studien. Wien 1883. *G. Buning*: Ueber die tragische Furcht in der Poetik des A. Cresfeld 1884. 4°. *K. Goebel*: Zur Katharsis des A. (Neue Jahrbücher 137. Band. 102—4. l.) *Th. Stisser*: Ueber die Katharsis in der Poetik des A. 1884. 4°. *A. Dehlen*: Die Theorie des A. u. die Tragödie der antiken, christlichen, naturwissenschaftlichen Weltanschauung. Göttingen 1885. *G. Günther*: Grundzüge der tragischen Kunst. Leipzig—Berlin 1885. 240—329. l. *K. Tumplirz*: Die tragischen Affecte, Mitleid u. Furcht nach A. Wien 1885. *Th. Heine*: Studia Arist. I. A. über die Arten der Tragödie. Kreuzburg 1887. 4°. *P. Weidenbach*: A. u. die Schicksaltragödie. Dresden 1887. *E. Teller*: Die Lehre des A. von der Katharsis. Dinsburg 1888. 4°. *Delke*: Schiller's Ansichten über die tragische Kunst des A. Helmstedt 1890. 4°. *F. Giesing*: Der Ausgang des Königs Oedipus von Sophokles u. die Aristotelische Katharsis. Commentationes Fleckeisen 1890. 9—36. l. *C. Schönmark*: Die tragischen Affekte bei A. I. II. Liegnitz 1901—2. (Pr.) A magyar irodalomban: *Szász K.* A tragikai felfogásról. Pest 1870. (Akad. Nyelv- és széptud. Ért. II. 2.) *Névy L. A.* A tragédia elmélete. Pest 1871. (K.-ny.) 31, 58—63, 66. 73. l. *Beöthy Zolt.* A tragikum. Budapest 1885. 29 kk., 273 kk., 471 kk., 538—50. l. *Rákosi Jenő.* A tragikum. Budapest 1886. 165—195. l. (Bírlata Beöthytől: A tragikum új elmélete. Bud. Szemle 1886. 45. köt. 409—431. l.) *Péterfy Jenő.* A görög tragédia keletkezése. Összegyűjt. munkái. I. köt. Bp. 1901. 364—369. l. A tragédiáról. *U. a.* Bp. 1888. (Kisfal.-T. Évl. XXII. köt. 1887/8. 136—153. l. és Összegyűjt. munkái. II. köt. Bp. 1902. 469—506. *U. a.* A tragikum. *U. o.* III. köt. 1—42. l. (Beöthy műve megjelenése alkalmából.) *U. a.* A költői igazságszolgáltatás a tragédiában. *U. o.* 43—65. l.

¹ Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μετῆδος ἐχούσης ἠδυσμένῃ λόγῳ χωρὶς ἐκάστῳ [Vahlen: ἐκαστοῦ] τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας δι' ἑλέου καὶ φόβου περαινούσα τὴν τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν.

vannak az értelmezők, hogy nem a tragoedia mai fogalmából kell a magyarázatnak kiindulni, hanem Aristoteles felfogásából, a mennyire az Poetikájából és más műveiből megállapítható. De így is többféle értelmezése lehet, e szó különféle értelme miatt. »Katharsis« gyakran előfordul orvosi művekben (pl. Hippokratésnél) az egészségre káros anyagoktól való megtisztulás jelentésével.¹ Mivel Aristoteles fentebb idézett művében az ének csillapító hatását az orvosi gyógyításhoz és tisztításhoz hasonlította,² maga szolgált ujjmutatással a pathologiai értelmezésre. Már a tizenhatodik században rámutatott erre Minturno Poetikája következő szavaiban: »Miként az orvos kiirtja méregtartalmú orvosságával a testgyötrő betegség mérgét, úgy tisztítja meg a tragoedia az észet a heves indulatrohamoktól a versben szépen kifejezett indulatok segítségével.³ Hasonló nézetet hangoztatott Weil Henrik 1847-ben,⁴ Egger Emil 1849-ben,⁵ de az általános figyelem akkor fordult e magyarázat felé, mikor Bernays Jakab egy külön értekezésben tőlük függetlenül részletesen kifejtette.⁶ Ő szedte össze először rendkívüli gondnal Platon, az újplatonikusok (kik szerinte még a teljes Poetikát használták) de különösen Aristoteles más műveiből azon helyeket, melyek értelmezése mellett szólnak. Kiindulási pontul a Poetika fentidézett helyét választotta s ezt a »Politika« kérdéses szavaival s más helyekkel egybevetve, azon eredményre jut, hogy itt orvosi metaphorával van dolgunk: egy pathologikus lelkiállapot egy pathologikus testi állapottal hasonlíttatik össze s a katharsis vagy »megkönnyebbités« kifejezés a lélekben végbemenő folyamat megérzékítése, hasonló testi jelenségre való utalással s nem az indulat megtisztításáról, hanem az indulatos lelkiállapottól való megszabálásról van szó.⁷ Bernays fejtegetése, bármily világos és meggyőző különben, pusztán a philologia terén mozog s hiányos annyiban, hogy elmulasztotta lélektani magyarázatát adni; tovább azt sem vizsgálta, hogy alkalmazható-e az az Aristoteleskorabeli tragoediára? De így is mindinkább uralkodó lett e felfogás s hiányait követői igyekeztek pótolni.⁸ Pl. így hangzik egy ilyen kiegészítő magyarázat: »A tra-

¹ Bernays alább id. műve 191. l. V. ö. Butcher; Aristoteles's theory 253

² V. ö. Platon: Törvények 7. könyv 790--1.

³ Spingarn (Literary criticism in the Renaissance. (N.-York, 1899.) után idézi Buscher i. m. 247. l. Minturno Poetikája 1564-ben jelent meg.

⁴ Verhandlungen d. X. Ver. deutscher Philol. in Basel (Basel 1848) 131. kk.

⁵ Essai sur l'histoire de la critique. Paris, 1849. 182. kk.

⁶ Grundzüge d. verlor. Abh. d. Aristoteles über Wirkung d. Tragödie. (Abh. d. hist. phil. Ges. in Breslau I. 1857.) 133--202. l.

⁷ Azonkívül hosszasan bizonyítja, hogy τοιοῦτων az ἔλεος és φόβος-ra vonatkozik, πάθημα tartós indulat. V. ö. Silberstein: Dram. dolog. II. 81. l. (= indulatroham, megindulás). Bernays fordítása: »Die Tragödie bewirkt durch [Erregung von] Mitleid und Furcht die erleichtende Entladung solcher [mitleidigen und fürchtensamen] Gemüthsaffectionen«.

⁸ Azonkívül, mint Beöthy is hangsúlyozza (Tragikum 544.), Aristoteles elmélete is kiegészítésre szorul. E kiegészítésre l. például Beöthy »Tragikum«-át 546. kk.

goedia-költő bizonyos történetet állít a nézőközönség képzelete elé, mely úgy általában, mint egyes részleteiben olyanfajta, hogy a nézők az alatt, míg a színpadi személyek sorsát részvétellel kísérik, egyszersmind a bennük összegyűlt indulatfeszültség nagy tömegétől megszabadulnak, mint Akhilleus rabnői a Patroklos halálánál. A mitől megkönnyebűlnek, az vagy valósággal szenvedett vagy képzeletüktől önnönkinzásukra elibük varázsolt személyi fájdalom.¹

A katharsis nemcsak orvosi műszó, hanem bizonyos vallási szertartások által büntől való megtisztulást is jelent. Ez a jelentés adott életet a vallás-erkölcsi értelmezésnek, melynek nyomai egész az újplatonikusokig vezetnek vissza:² ez a középkor commentatorainál csaknem általános volt és sokféle változatban máig fentartotta magát. Corneille, de különösen Lessing ez értelmezés főbb képviselői. Corneille szerint »a szerencsétlenségen való szánakozás, midőn felebarátainkat bukni látjuk, megfélemlít, hogy minket is érhet hasonló eset; ez a félelem azt a vágyat ébreszti, hogy kikerüljünk és ez a vágy arra serkent, hogy megtisztítsuk, mérsékeljük, megjavítsuk, sőt kiirtsuk magunkból azt a szenvedélyt, a mely e szerencsétlenségben szemünk láttára lakoltatja azokat, a kiket megsíratunk, mivel az ész mindenkinek azt diktálja, hogy az okot szüntesse meg, ha a hatását el akarja kerülni.«³ Lessing szerint Aristoteles felfogását e négy szempont határozza meg: 1. hogyan tisztíthatja és tisztítja meg valóban a tragikai szánalom a mi szánalmunkat; 2. a tragikai félelem a mi félelmünket; 3. a tragikai szánalom a mi félelmünket és 4. a tragikai félelem a mi szánalmunkat. A megtisztítás pedig semmi egyéb, mint a szenvedélyek erényességgé változtatása.⁴ Lessing e magyarázatának az a hibája, hogy a tisztulás fogalmából vezette le a tragikum hatását s nem vette észre, hogy semmi sem igazolja azt a feltevést, hogy Aristoteles a tragoedia elé erkölcsjavító czélt tűzött volna. Lessing értelmezését Goethe is kifogásolta, a nélkül, hogy más elfogadható értelmezést adott volna helyette.⁵

A harmadikféle irányt, az aesthetikai értelmezést Reinkens, a ki maga is annak a híve, így tolmácsolja: »A tragikai katharsis ugyanaz, a mi a zenei, a ki ennek lényegét megismerte, annak is ismeri lényegét. A katharsis Aristotelesnél a művészet hatását jelöli és pedig nem különös erkölcsi, hanem lényegében aesthetikai

¹ Berger, kitől ezen magyarázatot idézzük, azonkívül hosszasan fejtegeti az ifjú, a férfi, a nő katharsisát, a költemény kathartikus hatását s a katharsis-elmélet gyöngye oldalát is. »Wahrheit und Irrtum in der Katharsis-Theorie des Aristoteles.« A Poetika Gomperz-féle fordításának (1897.) függeléke.

² J. K. Reinkens: A. über Kunst, besonders ü. Tragödie. Wien 1870. 87. l.

³ Second discours du poème dramatique. J. Lemaitre: Quomodo Cornelius noster A. poeticam sit interpretatus. Paris 1882. és U. a. Corneille et la poétique. d'A. Paris 1888.

⁴ Hamburgische Dramaturgie 78. Stück. I. Werke. Herausg. v. F. Bornmüller. 4. Bd. 348. l.

⁵ Nachlese zu A. Poetik. G.'s Werke. Herausg. v. H. Kurz. 12. B. 355—7. l.

hatást.¹ E három fő magyarázási mód körül csoportosulnak a többé-kevésbé eltérő magyarázatok számtalan változatai. Aristoteles e helye valóban homályos s nem csuda, ha félremagyarázták.

A tragoedia lényegének meghatározása után sorba veszi Aristoteles annak egyes részeit s külön-külön ezeket is meghatározza. É hat rész: mese, jellemek, kifejezésmód, gondolat, szinpad és ének. Legfontosabb ezek között a mese (a cselekvény utánezata) szerkezete, azért ezzel és a vele kapcsolatos kérdésekkel behatóan foglalkozik. Itt is sok homályos, sokat vitatott és félremagyarázott hely akad. Ilyen pl. kijelentése a tragikai vétségről (ἀμαρτία), mely a hős bukását okozza,² ilyenek azok a tanácsok, melyeket a »drámai egység«-re nézve ad, melynek félremagyarázása a francia dráma történetében kitörülhetetlen nyomokat hagyott. A cselekvény organikus egysége (8. f.), mely azért a változatosságot nem zárja ki, egészen természetes, ma is törvénye a poetikának; az idő egységéről azonban csak annyit mond Aristoteles (5. f.), hogy a tragoedia hosszúságra nézve abban különbözik az epostól, hogy míg ennek ideje határozatlan, az arra igyekszik, hogy a mennyire lehetséges, egy nap leforgása alatt véget érjen, vagy ezt csak kevésse haladja meg. Csupán irodalomtörténeti megjegyzés tehát ez s az »igyekszik« kifejezés arra is utal, hogy nem általános gyakorlatról van szó, a minthogy csakugyan a nagy görög tragikusoknál is van az időegység alól kivétel.³ A tér egységéről nem szól Aristoteles.⁴

Fejtegetéseit mindenütt példákkal világosítja s nem tudjuk, mit csodáljunk inkább, a rendkívüli olvasottságot-e, a miről e sokféle példák tanuskodnak, vagy megfigyelése finomságát vagy még inkább ítélete biztosságát? Sok jel arra mutat, hogy Aristoteles, ha felhasználta is elődei irodalomtörténeti vizsgálódásait, de nagyobb részt maga állapította meg a tárgyalt irodalmi műfajok törvényeit a példaképen meg is nevezett művek alapján. Tekintélyes az így felemlített írók és művek száma. Ismeri a három nagy tragikust: Aiskhylost, Sophoklest és Euripidest, de ismer ezeken kívül olyan tragikusokat is, a kiket mi jobbra csak neveikről ismerünk, mint Agathont (»Virág«), Astydamast (»Alkmaion«), Dikaiogenest (»Kyprosiak«), Karkinost (»Thyestes«), Kleophont,⁵ Polyeidost, Sthenelost, Theodektest (»Tydeus«, »Lynkeus«) s azonkívül »Ajax«, »Neoptolemos«, »Oxion«, »Phineus-flak«,

¹ *Reinkens* id m. 139. l.

² Beöthy magyarázatát, mely teljesen kielégítő, l. *Tragikum* 288—9. l.

³ Aiskhylos: Agamemnon; Sophokles: Ajax, Trakhisi nők stb.

⁴ Ezt az idő egységéből s a görög dráma (nem általános) gyakorlatából vonták le a francia aesthetikusok. L. erről *Teichmüller*: *Arist. Forschungen* I. (1867) 169—240. l. *Breilinger*: *Unités d'A. avant le Cid de Corneille*. Genève 1879. *Lemaître*: *Corneille et la poétique d'A.* Paris 1888. 57—69. l. *Butcher*: *A. theory*³ 274—301. l. *Miklós F.*: *A drámai hármas egység*. Budapest 1901. stb.

⁵ Nem bizonyos, hogy egy személy-e a hasonló nevű eposz-íróval.

3-as
idő egység
cselekvény

»Megsebzett Odysseus«, Phthiotidák«, (Sophokles) »Peleus«, »Phorkys-leányok«, »Prometheus« stb. czímmel vagy főhőssel bíró tragoediákat; a komoediáírók közül Aristophanest, Epikharmost, Khionidest, Kratest, Magnest, Phormist; a komoly és víg epos művelői közül Homeroson kívül Hegemont, (Gigantomakhia), Kleophon, Nikokharest (Delias); a »Kis Ilias«-t, »Herakleis«-t, »The-seis«-t; Timotheos (»Persák«, »Skylla«) és Philoxenos (»Kyklope«) dithyrambos- és nomos-költőket; Khairemon (»Kentauros«) poly-metrikus rhapsodiáját; Sophron és Xenarkhos mimographusokat; Ariphrades, Eukleides és Glaukon kritikusokat, Empedokles, Platon¹ (»Sokratesi dialogusok«), Protagoras, Xenophanes bölcselőket, azonkívül több színészt, rhapsodost, énekest; a művészet-történetben is bámulatos jártasságot mutat és példát mutatott arra, hogyan lehet bevonni a festészetet és szobrászatot² a poetikába a költői alakítások magyarázatára.³

Aristoteles helyes érzéssel megkülönbözteti a valódi költőket a kontár verselőktől s míg az előbbieket folyvást idézi, az utóbbiak neve alig fordul elő nála egyszer-kétszer, ilyenkor is leginkább hibáik miatt — elretentő például. A tragikusok közül Sophokles és Euripides a tekintélyek előtte, a vígjátékírók közül, úgy látszik, Aristophanes, az epikusok közül Homeros és pedig nemcsak a komoly (»Ilias«, »Odysseia«) hanem a burlesk eposra vagy parodiára is (»Margites«).⁴ A tragikusok között is előkelőbb hely jut nála Sophoklesnek, mint Euripidesnek és pedig azért, mert amaz komoly jellemű hőseket utánoz (3. f.), vagy saját szavai szerint olyanoknak rajzolja műveiben hőseit, a milyeneknek lenniök kell, míg Euripides megelegszik a reális alakítással (25. f.); viszont Sophoklesnek sem minden darabját tartja egyformán sikerültnek, hanem az »Oidipus király«-t minden többi felett állónak ismeri el, leggyakrabban is idézi. Már tárgyánál fogva a legszebb tragoediák egyike (13. f.); mesealkotása, az események fejlődésével jobb költőre vall (14. f.); a cselekvényben itt is van ugyan észszerűtlen dolog, ilyen pl. az, hogy Oidipus nem tudja, hogyan halt meg atyja Laios, de ezt a hibát enyhíti az a körülmény, hogy az a mesén kívül van (15, 24. f.); nem pedig magában a darabban, mint »Elektrá«-ban a pythiai játékokról való híradás (24. f.); hőse jól van alakítva (13. f.); jó benne a sorsfordulat (11. f.); legszebb és legjobb benne a felismerés, (nem olyan, mint »Tereus«-ában), mert a sorsfordulattal egyszerre következik be és mert az eseményekből származik. A kar alkalmazásánál, hogy t. i. az egy színész szerepét töltsse be, az

¹ Noha név szerint nem nevezi meg. (1. fej.).

² Az építészetet úgy Aristoteles mint Platon kizárják az utánozó művészetek sorából. Lásd erről Butcher fejtegetéseit A's theory³ 148. kk.

³ A modern aesthetikusok közül Winkelmann, Lessing, Woermann és Laban Ferdinánd hazánkfia (»Antinous«) művei ilyen szempontból tanulságosak.

⁴ A csekély számú töredékből a Homerosnak tulajdonított »Margites« mivelta nem határozható meg.

egésznek egy részét képezze és részt vegyen az előadásban, Sophoklest ajánlja Aristoteles követendő példaképen, nem Euripidest (18.).¹ Euripides költészetének általános jellemzését is megtaláljuk Aristotelesnél.² Szerinte művészeti tekintetben a legszebb tragoediák azok, melyeknek a hőseit valami borzasztó szerencsétlenség érte, vagy a melyeknek hőse valami borzasztó tettet követett el. Tévednek tehát szerinte azok, a kik Euripidesnek bűnül róják fel, hogy tragoediáiban így cselekszik s sok alkotása szerencsétlenségen végződik, mert, úgymond, a mint megmondtuk, ez a helyes. Legnagyobb bizonyossága ennek az, hogy a színpadon és versenyen, ha jól adják elő, az ilyenek mutatkoznak legtragikusabbaknak és Euripides, bár egyebekkel nem helyesen gazdálkodik,³ mégis a legtragikusabbnak látszik a költők között (13. f.). Elfelelte azonban megmondani Aristoteles, hogy a költők alatt vajjon csak Aiskhylost és Sophoklest értette-e, vagy pedig, mint sokan magyarázzák, az újabb tragikusokat?⁴ Miként Sophoklesnél egy tragoediát minden többi fölé emelt Aristoteles, úgy tesz Euripidesnek »Iphigeneia Taurisban« cz. darabjával is. Ennek elmondja a meséjét is, annak jeléül, hogy mintának tekintí (17. f.). Különösen az a mód tetszik neki benne, a hogy Iphigeneiát felismeri Orestes a levélküldés által,⁵ háromszor is felemlíti (11. 14. 16.) s miként Sophokles »Oidipus király«-ában, úgy ebben is a felismerést legjobbnak mondja, mivel az az eseményekből származik s a meglepetést itt is a valószínűség okozza (16. f.); ellenben nem olyan jó, mivel művészietlen, az a mód, a mint Orestes ismerteti meg magát Iphigeneiával (16.)⁶ Nem tetszik neki annyira a másik Iphigeneia (»Iphigeneia Aulisban«) következetlensége miatt; ugyanis az életéért esedező Iphigeneia nem olyan, mint a későbbi (15. f.); »Kresphontes«-ben, Euripides egy elveszett darabjában szintén hatásos a felismerés (14.); »Medeia«-ban azt rója meg, hogy a megoldás nem magából a meséből foly, hanem (deus ex) machina által (15. f.) de azért erről is tud jót mondani (14.); »Aigeus«-nak hibája, hogy az észszerűtlen szükség nélkül foglal benne helyet, épen úgy, mint »Orestes«-ben; megokolatlan a Menelaos jellemtelensége (15 és 25. f.); az illetlen és nem megfelelő erkölcsi jellem példája nála Mela-

¹ The Oedipus Tyrannus. Ed. by R. C. Jebb. Cambridge 1885. XVI—XVII. 1. (Aristotle's criticism of the play.) U. a. Sophokles. The plays and fragments. I. Cambr. 1883. XXVI—VII.

² Wilamowitz-Moellendorf: Euripides Herakles I. Berlin, 1889. 133. 1.

³ Vahlen sz. e hely értelme: egyébként bármily fogyatékos is E. compositiója.

⁴ Neue Jahrb. f. Class. Phil. 1845. 79—80. 1. Cron: De loco poeticae Aristoteleae, quo Euripides poetarum maxime tragicus dicitur. Erlangen 1845. 4°. (Pr.) Cron sz. A. az újabb tragoediáirókkal szemben nevezi E.-t τραχιώτατονak s inkább kartársai véleményét fejezi itt ki, mint a magáét. Természetesen e szó nem a mai értelemben veendő. Vahlen: Beiträge, II. 16. 1. Susemihl: A. Poetik.⁹ 247. 1.

⁵ Iphigeneia Taurisban, 725—833. sor.

⁶ Lásd erről a kétféle felismerésről Ausgew. Tragödien d. Euripides 2. Iphigeneie in Taurierland. Erkl. v. N. Wecklein. Leipzig 1876. 15. 1. Vahlen: Beiträge II. 30. 1.

nippe beszéde (14.). A metaphorák használatában azonban, a mi pedig Aristoteles szerint a költői tehetség jele, neki nyújtja az elsőséget Aiskhylossal szemben. Euripidesnek finomabb költői érzéke volt; bizonyítja ezt az is, hogy mindkettőnél van egy azonos tartalmú jambusi verssor, s míg Aiskhylos (»Philoktetes«-ében) azt mondja: »A betegség, mely lábam husát eszi«, addig Euripides az εσθίει (eszik), közönséges kifejezést θοιμάζει-val (lakmározik) cserélte föl s ezzel mindjárt szebbé költőivé tette e verssort (22. f.) Aiskhylossal különben keveset foglalkozik Aristoteles. Elmondja ugyan róla, hogy a színészek számát ő emelte egyről kettőre; hogy a kar szerepét szűkebbre fogta, s a párbeszédnek első helyet jelölt ki, de azután egy művét sem idézi klasszikus minta gyanánt. A következtetés útján való felismerésnél a »Siri áldozók« cz. darabjára hivatkozik ugyan (16. f.), de nem az ilyen felismerést tartja legszebbnek: »Mysiaiak« című elveszett darabjáról, ha ugyan nem Sophokles, vagy Agathon hasonló című művéről van szó, azt mondja, hogy észszerűtlen benne az, hogy egy ember Tegeától Mysiáig menjen, a nélkül, hogy egy szót is szóljon; még nagyobbá teszi e hibát az, hogy magában a drámában fordul elő s így a meseszerkezettel egybefügg (24.). Még egyszer hivatkozik ezeken kívül Aiskhylosra, midőn óva inti a költőt, hogy eposi szerkezetet ne adjon a tragoediának, mert vagy egészen megbukik a versenyen darabjával, vagy hátramarad, hanem togyen úgy, mint Euripides, a ki »Ilion pusztulásá«-t, vagy Aiskhylos, a ki »Niobe«-t¹ nem egészen, hanem rész szerint dolgozták föl; Agathon is egyedül e miatt bukott el (18. f.). Ezt az Agathont, kinek tragoediái mind elvesztek, különös kedvezésben részesíti Aristoteles. Platon »Symposion«-ában egy győzelme után ünnepelve, előkelő helyet jelöl ki neki a költők sorában s tanítványa nem szállította le a piedestálról, hová a mester állította. Egy szellemes mondását is megörökítette. »Valószínű, úgymond, hogy sok dolog a valószínűség ellenére is megtörténik« (18. f.).² Tehetőséges költőnek kellett lenni, hogy neve a három nagy tragikusé mellett sem haiványult el s a mellett genialis újítónak, a minnek bizonyossága, hogy »Virág« (Ἄνθος)³ című darabjában merészen szakított a tragoedia hagyományaival s nem csak a cselekvényt költötte maga, hanem hőseinek is költött neveket adott és mégis tetszést aratott (9. f.). Másik újítása, hogy a tragoediába énekes részeket toldott be, melyek a darab meséjével semmi összefüggésben nem állottak, a miért a következetes Aristoteles meg is rója (18. f.). Bár más-különben, úgy látszik, meg van vele elégedve s a jellemalakításra a Homerosé mellett az ő Akhilleusát hozza föl például (15. f.). A tragoediáírók közül még különösen Theodektest (11., 16., 18. f.) és Karkinost emlegeti, ez utóbbit fogatkozásai miatt (16., 17. f.).

¹ E szó olvasása kétséges s e mondatot is többféleképp értelmezik. V. ö. *Vahlen*: Aristotelis de arte poetica³ 199—200.

² V. ö. Aristoteles Rhetorikája II. 24, 10.

³ Mások, pl. Butcher, a darab címét »Antheus«-nak olvassák.

Feltűnő, hogy Aristophanesszel olyan keveset foglalkozik Aristoteles. Csupán azt említi meg róla (3. f.), hogy cselekvő személyeket utánoz. Talán azért, mert elítélte vígjátékainak kiméletlen személyi vonatkozásait s reá czéloz, midőn a komoedia valódi formája gyanánt olyant jelöl meg, mely nem a gúnyt, hanem a nevetségest viszi színpadra? (4. f.) Sokkal valószínűbb, hogy azért nem szolt itt bővebben róla, mert a Poetika elveszett második könyvében tartotta azt helyénvalónak. Figyelme mindezekon kívül a színi előadásra is kiterjedt s névszerint is említi Pindaros színészt és Kallippidest, a kit egy szigorú bírálója túlhajtásai miatt majomnak nevezett el (26. f.)

Az eposra nézve Aristoteles előtt egyedül Homerosnak van döntő tekintélye. Mintha ki akarta volna egészteni emlékét Platon rideg ítéletéért, folyton idézi, még ott is, a hol nem okvetetlenül kellene, pl. a tragoediánál, noha ezt a tragoedia és epos szoros történeti kapcsolatáról és szerkezeti rokonságáról való felfogása eléggé megmagyarázza. Homeros, úgymond, isteni férfinak tűnik föl a többiek mellett (23. f.), kiválik a többi költők sorából az által, hogy mindig eltalálja a helyes irányt, már akár műértelme, akár tehetsége segíti reá (18. f.); gondolati tartalom és kifejezés tekintetében mindenkit felülmúlt, nem hiába, hogy ő vitte be azokat először és kellőképen, egyéb fontos alkatrészekkel együtt a költészetbe (24. f.); mint sok másért, úgy azért is érdemes a dicséretre, hogy ő az egyetlen költő, a ki tudja, mi a költő szerepe a költeményben, hogy t. i. a maga személyében mentül kevesebbet beszéljen (24. és 3. f.); leginkább ő tanította meg a többieket is arra, mint kell valótlanságot mondani; hogy az Odysseiában az Odysseus kitévéséről szóló észellenes dolgok mennyire túrhetetlenek, rögtön kiderülne, ha egy rossz költő fogna hozzá, de így a költő a képtelent más jó dolgokkal megszépítvén, észrevétetlenné teszi (24. f.); ő is jobb és komoly jellemű embereket utánoz, épen úgy mint Sophokles, de nem kizárólag, példa erre »Margites« című költeménye, melylyel a komoedia úttörője lett (2., 3., 4. f.). Aristoteles az Iliast és Odysseiát egy költő egységes alkotásának tekinti s mivel a lehető legjobbak (26. f.), belőlük vonja el az eposi költemény törvényeit. Azonkívül mivel ő is, mint Platon, Homeroszt tartja a tragoedia megalapítójának, a tragoedia törvényeit alkalmazta az eposra is. Miként a tragoediának, úgy ennek is négy faja van, ú. m. egyszerű, bonyodalmas, ethikus és pathetikus. Az Ilias egyszerű és pathetikus, az Odysseia bonyodalmas és ethikus (24., 14. f.); alkotórészeik is jobbára megegyeznek; itt is épen úgy, mint a tragoediánál (6. f.), megvan a mese, három részével: a fordulattal, felismeréssel és szenvedést okozó tettekkel, megvan a gondolati tartalom és kifejezés, megvan a jellem is, csupán az ének és színi előadás maradt el

¹ V. ö. a Rhetorikában (III. 2, 10.) »Dionysos elősködője« (Διονυσιοποιός) és »D. artistái« kifejezéssel.

(24. f.).¹ Az egyes részek szerkezete is sokban megegyezik: pl. az epos meséjének is egységesnek kell lenni (23. és 8. f.); valamint ugyanazok a fordulat, felismerés, pathos, jellem kellékei. Vannak különbségek is. Megkülönbözteti az epost a tragoediától szerkezetének nagysága, időbeli korlátiansága, elbeszélő formája és állandó versmértéke (t. i. a hexameter, 5. és 26. f.); továbbá az, hogy a tragodiai utánzás kisebb terjedelemben éri el végcélját; az epos-költő episodokkal szórakoztatja hallgatóit s így megmenekül az egyhangúságtól, melylyel hamar betelnek s a mely megszokta buktatni a tragoediákat (24. f.); a képtelen, a mi által jó létre leginkább a csudálatos, inkább helyet talál itt, mint a tragoediában (24. f.); valamint az is nevezetes különbség, hogy az epusköltők utánzása kevésbé egységes, bizonyosság erre az, hogy akármelyikből több tragoedia jöhet létre (26. f.). Azt az állítólagos különbséget azonban, a mit már Platon hangoztatott (Törvények), hogy t. i. az epos az értelmes közönségnek, a tragoedia a műveletleneknek való, s ennéltova durvább és rosszabb, nem fogadja el, arra utalva, hogy a tragoedia taglejtés nélkül, tisztán olvasva is akként hat, mint az epusköltészet (26. f.). Aristoteles nem elégedett meg azzal, hogy Homerosra mindenkor mint tekintélyre hivatkozik, hanem meg is védelmezi támadóival szemben. Az Iliással és Odysseáival Aristoteles korában mindenütt foglalkoztak: iskolában, köztéren épen úgy, mint a házi tűzhelynél, — philosophusok, szórszálhasogató sophisták és kritikusok rajta próbálták ki elméletüket. Aristoteles érthető bosszankodással fordul a költői genius ihletett alkotásainak illetén való profanizálása ellen: ki tarthatná, úgymond, botlásnak azt, a mit Protagoras megró, hogy a költő könyörögni akarván, parancsol, midőn ezt mondja: »A haragot zengd, istennő«, mert, szerinte valakit felszólítani arra, hogy tegyen vagy ne tegyen valamit, parancsszámba megy (19. f.). Némely költők, s ezek között Homeros mythos-alkotásáról joggal mondják ugyan a kritikusok, hogy az istenek dolgát sem a valónál jobbnak nem ábrázolja, sem valóság szerint nem mutatja be; talán itt Xenophanesnek van igaza, de a költőt menti a közhit; ismét másféle eset: nem jobb ugyan, de régen úgy volt, mint a fegyverekről szóló hely: »... hosszú kelevézeik Véggel a földbe szurák«² (Ilias, X. 152.), mert így szokták azt akkor, mint ma is, úgymond, az illyrek; a kifejezőmódra vonatkozó ellenvetést az idegenszerűségekre hivatkozással kell megczáfolni, mint pl. ebben *οὐρῆας μὲν πρῶτον* (»előbb az öszvéreket«, II. I. 50.) az *οὐρῆας* talán nem öszvéreket, hanem öröket jelent;³ Dolonról ezt a mondatát: »ki bizony csuf külsejű volt« (II. X. 316.), nem aránytalan testűnek, hanem rút arcúnak kell értelmezni, mert a »szép külse-

¹ 24. (1460a: 10.): *οὐδὲν ἀήθη ἀλλ' ἔχοντα ἴθη*. *Vahlen*: Beiträge III. 286. 1

² A verses idézetek *Kemenes* (Kempf) Homeros-fordítása szerint.

³ T. i. lövi Apollon. Felesleges említeni, hogy Aristoteles magyarázata szükségtelen és hibás.

jút, a kréataiak »szép arczúnak« nevezik; ez alatt: »tüzeesebb bort keverj« (Il. IX. 203.) nem vegyítetlen bort ért, mint az iszákosaknak, hanem serényebb keverést; másutt metaphorával él a költő, mint itt: »Mélyen aludtak egész éjjel valamennyin a hősök s mennybeliek . . .« (Il. II. 1. 2., X. 1.), de ugyanakkor azt is mondja: »Trója felé ha vetette szemét a harczí mezőre És a sípok, fuvolák hangját . . . (nem győzte csodálni)« (Il. X. 11. 13.), itt a »valamennyin« »sok« helyett metaphorával mondatik, mert a »valamennyi« bizonyos sokaságot fejez ki; továbbá ez »egyedül ő neki (t. i. a Nagy-Medvecsillagnak) nincs része« (az Okeanos fürdőjében, Il. XVIII. 489.) metaphorának veendő, mert csupán a legismeretesebb említetik; másféle hibáit a hangsúlyozás segítségével lehet eltüntetni, mint a thasosi Hippias tett ezzel: διδομεν θε σί (adunk neki) Il. XX. 297.)¹ és ezzel: τὸ μὲν οὐ (ὄ helyett) καταπύθεται ὄμβρω (»elkorhadt már az esőtől«, Il. XXI. 297.);² másokat a kétértelműség feltevése által: ». . . nagyrészből az új tovasurrant« (Il. X. 252.), mert a »πλειὸν« (nagyrészből) kétértelmű; másokat a nyelvhasználat által: mindazt, a mi vegyítve van, bornak mondják, innen a kifejezés (Il. XX. 234.), hogy Ganymedes bort tölt Zeusnak, holott az istenek nem isznak bort (hanem nektárt); így beszél a költő »újonnan vert ónlábvértről« (Il. XXI. 592.) és »vasat feldolgozó érczművesekről«,³ bárha ez metaphorának is vehető; midőn pedig úgy tetszik, hogy a szóban ellenmondás rejlik, meg kell vizsgálni, hányféleképp jelenthetné ezt a szóban forgó helyen, pl. itt: »ebben akadott meg a dárda« (Il. XX. 273.), a benne való megakadás hányféleképpen lehetséges úgy, mint a hogy leginkább érthetné valaki, ellentétben azzal, a melyről Glaukon szól,⁴ hogy t. i. némely kritikuskok oktalan módon előre véleményt formálnak magukban bizonyos dolgok felől s maguktól döntve benne, levonják a következtetést és mint ha a megbírált mondta volna azt, a mi nekik csak úgy látszik: megróják, ha ellenkeznek az ő véleményükkel. Ez az eset (az Odysseiában) Ikariosra vonatkozólag. Mivel azt tartják róla, hogy lakoniai volt, tehát képtelennek tartják, hogy nem találkozott (unokája) Telemakhos vele, mikor Spártába ment; pedig talán úgy van, a hogy a kephalének tartják, t. i. azt mondják, hogy Odysseus közülök házasodott, azért Ikarios, nem pedig Ikarios (volt apósának neve): valószínűen ez a probléma (toll)-hibából támadt. Így védi Aristoteles Homerost a

¹ διδομεν infinitivus helyett.

² Kemenes ford., a szövegkivánta módosítással, nála ugyanis: »nem korhadt még az esőtől« van.

³ A szöveg kuszáltságáról l. *Vahlen*: Aristoteles de arte poetica liber⁸. 272—3; *Beiträge* IV. 375; *Gomperz*: A. Poetik 63 és 108. l. *Buicher*: A. theory⁸ 105. l. *Stich*: Die Poetik d. A. 73; *Überweg*: A. Ars poetica 36. l. stb.

⁴ E sokféleképp javított és értelmezett helyről l. *Vahlen*: *Beiträge* IV. 376—7.; *U. a.* De arte poet.⁸ 273—6. *Buicher*, kinek interpunctiója is más, így ford. »Az értelmezés helyes módja teljesen ellenkezője annak, a melyet Glaukon említ.«

szórszálhasogató kritikuskok gáncsolásaival szemben a maga egészséges felfogásáról tévéen ezáltal tanubizonyosságot, noha néhányszor buzgóságában maga is szórszálhasogatásba tévedt.¹ Aristoteles ezzel a védelemmel különben nem elégedett meg, hanem a kor-szellem hatása alatt külön művet ír »Homerosi problémák« czímen.²

Ezek ugyanolyanok lehetnek, miként a fenmaradt töredékekből látjuk, mint az itt közölt problémák. Egy ilyen, idézetben fenmaradt kérdés az ἀταλαντον és ὑπερφιάλον értelmét fejtegeti (Ilias II. 169.); egy másik arra a kérdésre felel, miért futott a táborban Odysseus egy szál khitonban, köpenyét eldobva (II. II. 183); egy másik azt az ellenmondást próbálja egyeztetni, hogy az Ilias (II. 649) Krétát száz városúnak, ellenben az Odysseia (XIX. 173.) kilenczven városúnak nevezi; egy másikban arra felel: Miért vitte Ajax hírül Hektornak az Akhilleus haragját? Miért készítette Hera esküvére Zeust? és több ehhez hasonló kérdések.³

A problémákról szóló (25.) fejezetben olyan dolgokról is van szó, melyek nem Homeros műveire vonatkoznak. Fejtegetéseit a költői utánzással kezdi s legelőbb is a költészetéről általában szól. A költészetben kétféle hibát különböztet meg: vannak olyan hibák, melyek lényegét érintik és olyanok, melyek esetlegesek. Ha a költő, úgymond, olyat választott ki utánzásra, a mire képtelen, lényegbe vágó hiba, ha pedig nem helyesen választott, hanem a lóval a két jobb lábát egyszerre vetteti előre, vagy valamely művészet pl. orvosi vagy másféle művészet szerint való hibát követ el, vagy valami lehetetlenséget költ, ez nem magát a költészetet érinti. A problémáknál előforduló gáncsolásokat ezen szempontokból vizsgálva kell megczáfolni. Először is magára a művészetre tartozókat. Ha lehetlenséget alkot a költő: hibáz, de helyesen van, ha czéljához jut ez által, czéljának mondtuk pedig (24. f.), hogy hatásosabbá teszi az illető vagy egy másik részt. Példa Hektor üldözése. Ha azonban a czélt többé-kevésbé idevonatkozó művészet szerint is el lehetett volna érni, a hiba elkövetése nem volt helyén való, mert ha lehetséges, egyáltalában semmiképen nem kell hibázni. Továbbá vajjon mi ellen követte el a hibát, maga ellen a művészet, vagy más esetleges ellen? Mert kisebb baj, ha nem tudja, hogy a nöstény szarvasnak nincs szarva,⁴ mint ha utánzás nélkül ábrázolja (25. f.). A művészi szempont mellett az erkölcsiről sem feledkezik el Aristoteles. Arra vonatkozólag, úgymond, hogy szép-e az, vagy nem szép, a mit valaki mondott vagy cselekedett, nem

¹ Pl. Az οὐρῆας μὲν πρῶτον magyarázatánál, bár itt bizonyára az II. X. 84. v. vezette félre, a hol (ἤε τὴν οὐρῆων διζήμενος ἢ τὴν ἐταίρων) csak az »δρ« jelentésnek van értelme; az is meglehet, hogy csak nekünk látszik ez erőszakolt magyarázatnak, fogalmunk se lehetvén arról, milyen volt Homeros szövege az alexandriai philologusok munkássága előtt.

² Vahlen: Beiträge IV. 351 kk.

³ Heitz: Fragmenta A. 129—150. 1.

⁴ E hiba Pindarosnál (Olymp. Od. 5, 52) fordul elő.

csak magát a cselekedetet vagy mondást kell vizsgálni, azt nézve, hogy derék-e vagy hitvány, hanem azt is nézni kell, hogy az illető kihez, vagy mikor, vagy kinek érdekében, vagy miért mondotta vagy tette: azért-e, hogy nagyobb jó származzék belőle, vagy azért, hogy nagyobb rossz hárittassék el. Ezután a homerosi problémákat fejtegeti, majd így folytatja tovább: Általában a lehetetlent vagy a költészetre, vagy a jobb színben feltüntetésre, vagy a közhitre kell visszavinni. A költészet szempontjából előbbre való a hihető lehetetlen, mint a hihetetlen és mégis lehetséges; ha lehetetlenek az olyanok, melyeket Zeuxis festett, de jobbak, mondhatjuk reá, mert az ideálnak felül kell mulni a valóságot; a képtelenségeket a közhitre kell visszavinni, valamint arra is, hogy az olykor nem képtelen, mert valószínű, hogy a valószínűség ellenére is történik valami. Az ellentétes mondásokat úgy kell vizsgálni, mint a beszédekben a czáfolatoknál: vajjon ugyanaz-e a dolog, ugyanarra vonatkozik-e és olyaténképen-e; úgy is kell megfejteni,¹ hogy vagy arra vagyunk tekintettel, a mit maga a költő mond, vagy arra, a mit egy okos ember feltételez. De megérdemelt gáncs éri akár a képtelenséget, akár a gonoszságot, midőn szükség nélkül használja a képtelent. Végül összegezi is Aristoteles kritikai megjegyzéseit s a költői művekkel szemben felhozható gáncsokat öt osztályba sorozza, a szerint a mint vagy a lehetetlenre, vagy a képtelenre, vagy az ártalmasra, vagy ellenmondásra vagy a művészi helyességgel ellenkezőre vonatkoznak, megoldása pedig a felsorolt módon tizenkétféle lehet.²

Aristoteles poetikájában ezeken kívül elszórtan számos irodalombírálati megjegyzés fordul még elő, melyek vagy általában a költészetre, vagy egyes költőkre, részben kortársaira vonatkoznak. Találunk ezek között éles vagy elítélő bírálatot is, de nem olyant, amely elfogultnak vagy igazságtalannak látszanék. A hol azt állapítja is meg, hogy valamely mű nem felel meg az irodalmi aesthetika kívánalmainak, vagy hogy valamely író (pl. Karkinos) hasztalanul kísérletezett valamely irodalmi műtájban, inkább a hiba vagy bukás tárgyi okait fejtegeti, minden személyi czélzás nélkül. Óvatossága e tekintetben oly nagy, hogy itt sem saját véleményét látszik kifejezni, hanem mások hibáztatására, vagy a közönség kedvezőtlen ítéletére utal (17. f.). A higgadt, tárgyilagos kritika ugyanazért őt és nem Platont fogja mindenha mesterének vallani. Tekintettel van úgy a költő egyéni, mint a műfaj történeti fejlődésére. Kezdő költők előbb tudnak szerinte előadás és jellem, mint cselekvényalkotás tekintetében kiváló művet létrehozni: régi költők vizsgálatánál is erre a tapasztalatra jut a kritikus (61. f.).

¹ V. ö. *Vahlen*: Beiträge IV. 384. és *Butcher*: A. theory³ 106. (ὄστε καὶ λύτερον κτλ.)

² E tizenkétféle magyarázatot vagy megoldást, melyről sok vita folyt, felsorolja *Vahlen*: Beiträge IV. 390—1. *Teichmüller*: Arist. Forsch. I. *Geréb*: A. poetikája 103. l. stb.

A fejlődés lassu és fokozatos s némely dologban, mint pl. a tragoedia meséjének kiválasztásánál, nem is a műértés vagy tanulmány, hanem a puszta véletlen mutatta meg a helyes utat (13. 14. f.). Nem kíván mindent egy szabály alá vonni, több irány jogosultságát is elismeri, ilyen pl. az, hogy az újabb költők nagyobb részt jellem nélküli tragoediákat írnak s általában sok költő ír ilyet, de evvel még nem a lényeg ellen vétének, mert a cselekvény, a mese a fő, a jellem másodrendű kellék. A tragoedia ezen kétféle iránya hasonlít szerinte a festészet kétféle irányához pl. Polygnotos jó jellemfestő, Zeuxis festményében semmi jellem (6. f.), de azért Zeuxis is jó festő (25. f.). Természetesen Aristoteles annak a tragoediaírónak adja az elsőséget, a ki művében a jellemalakításra is kellő figyelmet fordít (15. f.), miképen a festészetben a legszebb színek rendetlen felmázolása nem nyújt olyan élvezetet, mint az egy szín-nel rajzolt kép¹ (6. f.); hasonló czélzattal említi föl, hogy a régi költőknél a hősök úgy beszélnek, mint államférfiak, a mostaniaknál pedig mint a retorok (6. f.). Kisebb, nem lényegbe vágó hibákkal szemben általában nagyon elnéző Aristoteles, de nem hunyja szemmet a költészet ferde irányával szemben sem. Így megrója a tragoediának azt a művészietlen irányát, mely színpadi hatásra vadász s erősen hangsúlyozza, hogy a tragoedia ne másféle élvezetet akarjon nyújtani, mint a mi természetében fekvő: ne a csodálatos hatását igyekezzék ébreszteni, hanem elégedjék meg a szájalom és félelem élvezetével (14. f.). Ez azonban nem azt jelenti, hogy a költő a közízlést semmibe se vegye. A közönség tetszésével számolni kell, sőt egyet-mást jobb meggyőződése ellenére is megtesz a költő a hatás kedvéért. Példa erre az Odysseia meséjének kettős szerkezete s kettős végkifejlődése. Ez korántsem olyan jó, mint az egységes szerkezet. Ezt, úgymond, csak a közönség gyengesége miatt tartják elsőbrendűnek, mert a költők a nézőközönség után indulnak, annak ízlése szerint írván műveiket (13. f.).² De itt is nagy különbség van valódi költő és kontár között. Ez a különbség különösen a költői öntudatosságban nyilvánul. Pl. a tragoedia-költők sokszor episodokkal meglazítják a mese szerkezetét; hitvány költők ezt tudatlanságból teszik, a jó költők a színészek miatt, t. i. műveikkel versenyezvén s túlságosan elnyújtván, kénytelenek megszakítani a folytonosságot (9. f.). Mindamellert tiltakozik az ellen, hogy a költészet a maga czéljának tisztán az ilyen hatást tekintse (13. f.). Nem kíván a költőktől lehetetlen dolgot. A tragoedia különféle fajairól beszélve, azt a megjegyzést

¹ Hogy e hasonlat nem egészen találó l. *Fr. Ueberweg*: A. Über die Dichtkunst 61. l. és *E. Cóngny*: Poétique d'A. Paris 1874. 37. l.

² A példa az epos-irodalomból van véve, de a tragoediára van alkalmazva. Ennek oka, hogy Aristoteles hasonlóan tartja egymáshoz az epos és tragoedia szerkezetét (mint Platonnál Homeros a tragikusok vezére), valamint az is, hogy az Ilias taglejtéssel kísért előadása még az ő korában nem multa egészen divatját.

fízi hozzá, hogy a költőnek arra kell törekednie, hogy mindenikkel meg tudjon birkózni, ha nem, akkor a jobbakkal s nagyobb részével, kivált most, mikor a költőket becsmérelik. Nevezetesen mint-hogy mindenik műfajban voltak jó költők, azt kívánják, hogy ez az egy muljon felül mindenkit az ő kiválóságában (18. f.). A »poetica licentiá«-nak jogosultságát is elismeri Aristoteles. A költő nemcsak a mesét alkothatja, nemcsak a jellemeket alakíthatja kénye-kedve szerint, csupán a belső valószínűség által lévén korlátozva, hanem a külső forma és nyelv tekintetében is vannak szabadságai. Aripkrades gúnyolja, úgymond, a tragoedia-írókat, hogy olyan beszédmód van náluk divatban, a mit a közbeszédben senkise mondhatna.¹ De nem ért hozzá, mert a költészet olyan szavakat is használ, melyek a közbeszédben nem forognak. Helytelenül ócsárolják a költőt, megróván az ilyen, a köznapiaságtól eltérő beszédmód miatt, avval gúnyolódván, mint azt idősb Eukleides, hogy hogy nincs könnyebb, mint költőnek lenni, ha szabad a szavakat megnyújtani vagy megváltoztatni annyira, a mennyire akarja s gúnyverset is írt az ilyen költői dictióra: *Ἐπιγάρην εἶδον Μαραθῶναδε βαδίζοντα.*² Az ilyen beszédmódnak feltűnően nagy mértékben való használata valóban nevetséges, mivel a mértéktartás minden részen közös követelmény és mivel ha metaphorákat, idegenszerű szavakat és más beszédformákat, oda nem illően s nevetéskeltés céljából használna a költő, ugyanazt a hatást érné el vele (22. f.). A költőnek nemcsak a módjával való szótagnyújtást, hanem új szó képzését is megengedi (21. f.). A kritikus iskolája szerinte az irodalmi műfajok beható tanulmányozása, de nem tisztán azon műfajoké, a hová a megbírálandó mű tartozik, mert más műfaj törvényeinek ismerete nagyon elősegíti, hogy helyes ítéletet formáljon, például, a ki meg tudja ítélni, hogy jó-e vagy rossz a tragoedia, meg tudja ítélni az epos milyenségét is. (5. f.)

Aristotelesnek van egy nagyobb műve »*Problemák*« czímmel, mely a természetben és emberi életben felmerülő kérdésekre és ellenmondásokra igyekszik feleletet adni.³ Természetesen sok olyan van e kérdések között, a melyek vagy az irodalomra vonatkoznak, vagy irodalmi kérdésekkel kapcsolatosak. »Mi az oka — így szól egy kérdés — hogy némely ember mihelyt olvasáshoz fog, elálmosodik, míg másoknak, mikor már álmosak, kimegy az álom szemükből, ha könyvet fognak kezükbe? (XVIII. 1. 7.) Miért hallgatjuk örömet az olyan elbeszélést, mely sem túlságosan régi, sem nagyon új dolgokról szól? (XVIII. 10.) Miért voltak a Phrynikhos kortársai jobbara énekköltők? (XIX. 31.) Miért gyönyörködik mindenki a rhythmus-

¹ Pl. *δαμάτων ἄπο*, e helyett: *ἀπο δαμάτων*, és *σέθεν*, *ἐγὼ δὲ οὐν*, *Ἀγίλλεως πέρι* e h. *περὶ Ἀ.* stb.

² *Ἐπικῆραστ* láttam *Marathon* fele ballagtában.

³ A. *opera omnia*. Vol. IV. Parisiis (Firmin-Didot) 1857. 108—290. l. A berlini kiad. II. köt. 859—967. l. Szemelvényt ad belőle *Égger*: *Essai sur l'histoire de la crit.* Paris 1849. 396—409. l.

ban, énekben s általában az összhangban? (XIX. 38.) Miért hallgatják szívesebben az olyan éneket, a melyet a hallgatók maguk is tudnak, mint az olyant, melyet nem tudnak? (XIX. 40.) Mi az oka, hogy philosophia, politika, költészet vagy művészet kiváló művelői mindnyájan melankholikusok? (XXX. 1.) A fejeletek, a mily szellemek néha, ép oly naivoknak tetszenek másszor?

Sokkal inkább tárgyunk körébe tartozott volna Aristotelesnek »Költőkről« (περί ποιητών) írtott dialogusa, melyre Poetikájában is hivatkozik (15. f.) és a melyben, mint a csekély számú töredékekből látható, egyebek között Homeros születéséről, Platon »Állam«-ának a költőkkel szemben tanúsított rideg eljárásáról, Sophron mimusairól, a dialogus-forma kezdetéről stb. értekezett.¹)

Ide tartozott volna sok tekintetben a »Didaskaliák« című elveszett mű is, mely a dithyrambos-, komoedia- és tragoedia-írókkal s műveik ismertetésével, magyarázásával foglalkozott s így irodalomtörténeti mű volt. A csekély töredékek csak néhány költő nevét s elveszett műveik címét tartotta fent.²

Nem oly csonkán, mint a Poetika, maradt ránk Aristoteles másik nevezetes munkája, a *Rhetorika*.³ Sőt némely philologus

¹ Heitz: Fragmenta A. (Az id. IV. kötet mellett.) 23—30. 1.

² U. o. 302—6. 1.

³ Kiadásai: Aristoteles de Rhetorica libri III; de Rhetorica ad Alexandrum; de Poetica. Ex rec. Imm. Bekkeri. Oxonii 1837. (3. kiad. A. Rhetorica et Poetica. Berolini 1859; lenyomata: 1873.) Rhetores Graeci ex recognitione Leon. Spengel. 3. vol. Lipsiae 1853—6. (A. rhetorikája az I. kötetben.) Újabb kiadása: Rhet. Graeci ex rec. L. Spengel. Vol. I. pars 1. Ed. A. Roemer. Lipsiae 1885. A. Ars rhetorica cum annotatione L. Spengel. Accedit vetusta translatio latina. 2. vol. Lipsiae 1867. The Rhetoric of A., with a commentary by the late E. Meredith Cope; revised and edited by J. E. Sandys. 3. vol. Cambridge 1877. A. Ars rhetorica cum nova codicis A^c. et vetustae translationis collatione ed. A. Roemer. Lipsiae 1885. (Iterum ed. A. Roemer. Leipzig. 1898.) Extraits de la Rhetorique, avec un introduction et des notes, par F. A. Alarcon. Paris 1897. Fordításai: Németre: K. L. Roth (1833), H. Knebel (1838), A. Stahr (1862—4. 2. Aufl.; 1902. Langenscheidsche Bibl.); francziára: E. Gros (1822) C. Minoide de Mynas (1837), Bonafous (1856); Barthélemy Saint-Hilaire (1870), E. Ruelle (1883); angolra: Hobbes (A new ed. 1759; 1846;) D. M. Crimmin (1812), J. Gillies (1823), J. E. C. Weldon (1886); magyarra: A. Rhetorikája. Ford. Kis J. Kiadja a Kisfaludy-T. Pest. 1846. Új [czimlap-]kiadás: Budapest 1875. Magyarázatok stb.: A. Ricoboni: Paraphrasis in Rhetoricam A. Oxonii 1819. Animadversiones variorum criticae et exegeticae in A. de rhetorica libros tres. Oxonii 1830. Max Schmidt: Comment. de tempore quo ab A. libri de arte rhetorica conscripti et editi sint. Halae 1837. 4°. L. Spengel: Specimen commentariorum in A. libros de arte rhetorica. Monachi 1839. 4°. Ū. a. Ueber das Studium der Rhetorik bei den Alten. München. 1842. 4°. Ū. a. Ueber die Rhetorik des A. München 1851. 4°. (Aus d. Abhandl. bayr. Akad. I. Cl. 6. Bd. 2. Abth.) Avernois Commentarius in A. de arte rhetorica libros tres hebraice versus a Todroso Todrosi Arelatensi. Ed. I. Goldenhal. Lipsiae 1842. Il commento medio alla Rettorica di A. pubblicato per la prima volta nel testo arabo da Fausto Lasinio. Fasc. 1. 2. Firenze 1878. F. A. Mürcker: Zur Wiederherstellung der Kunst der Beredsamkeit. Einleitung zu den Vorlesungen über des A. Rhetorik. Berlin 1843. J. A. Hesse: Schemata rhetorica; or Tables explanatory of the modes of classification adopted by A. London 1845. 2°. Ch. Benoit: Essai hist. sur les premiers manuels d'invention oratoire jusqu'à A. Paris 1846. (Chap. IX.) E. Havet: Étude sur la Rhetorique

szerint bővebb, mint eredeti alakjában volt, mert a harmadik könyv későbbi toldalék. Valószínű e föltevés, de azzal a hozzáadással, hogy azért ez is Aristoteles műve, csakhogy eredetileg önálló mű volt.¹ Aristoteles a Poetikában hivatkozik a Rhetorikára, pl. midőn a gondolati tartalomról beszél (19. f.), viszont ebben is többször utal a Poetikára, mely e szerint előbb készült.² Miként a Poetikában, itt is a Platon felfogását (Gorgias), fejtí tovább Aristoteles. Tanítvány, de önálló gondolkodással. A rhetorika szerinte se tudomány, hanem képesség (δύναμις), gyakorlati tehetség, mint a dialektika, úgy annyira, hogy ha valaki tudományként bánnék bármelyikkel, kiforgatná természetéből (I. 4. 4.); művészet (τέχνη).³ Meghatározása szerint a rhetorika az a képesség, mely mindenben a rábeszélés lehetőségét vizsgálja (I. 2. 1.), tehát nem maga a rábeszélés vagy elhíttetés a rhetorika feladata, hanem annak ismerete, a mi a rábeszélésnél minden fenforgó esetben alkalmazható (I. 1. 14.), bizonyítékszerzésre való képesség (I. 2. 7.). Szoros kapcsolatban van a dialektikával, megfelelő és kiegészítő része, mint a kar antistrophé-ja a strophé-nak (I. 1.), bizonyos tekintetben része és hasonmása; az erkölcsök tanulmányával egyetemben, melyet joggal lehetne politikának nevezni,⁴ vele egy tőből nőtt hajtás (I. 1. 7.).⁵

d'A. Paris 1846. *A. Rondellet*: De modalibus apud A. Paris 1847. *Ch. A. Brandis*: Ueber A. Rhetorik u. die griech. Ausleger derselben. (Philologus 4. Jahrg. 1849.) *J. Vahlen*: Zur Kritik der Rhetorik des A. (Rhein. Mus. N. F. 9. Jahrg. 1854. 555—67. 1.) *U. a.* Rhetorik u. Topik. Ein Beitrag zu A. Rhetorik. (U. o. 22. Jahrg. 1867. 101—10. 1.) *U. a.* Ad Rhet. (Index lect.) Berolini 1875. 4°. *U. a.* Citate in A. Rhetorik. (Sitzungsber. der. kgl. preuss. Akad. d. W. Berlin 1902. 166—94. 1.) *H. S. Anton*: Ueber die Rhetorik des A. in ihrem Verhältniss zu Platon's Gorgias. (Rh. Mus. N. F. 14. Jahrg. 1859. 570—98. 1.) *Ch. Thurot*: Études sur A.: Politique, dialectique, rhétorique. Paris 1860. *U. a.* Observations critiques sur la Rhétorique de A. Paris 1861. (Extrait de la Revue archéol. N. S. IV. V. 1861.) *H. Sauppe*: Dionysius u. A. Göttingen 1863. (Kétségre vonja a 3. könyvnek közvetlen A.-tól származását.) *G. R. Wiechmann*: Platonis et A. de arte rhetorica doctrinae inter se comparatae. Berolini 1864. (Diss.) *G. Wolff*: Zur A. Rhetorik. (Rhein. Mus. N. F. 19. Jahrg. 1864. 631. 1.) *E. M. Cope*: An introduction to A.'s Rhetoric, with analysis, notes and appendices. London 1867. *S. Kalischer*: De A. Rhetoricis et Ethicis Nic. quo et cur inter se quum congruant tum differant. Halae 1868. (Diss.) *F. Susemihl*: Zu A. Rhetorik. (Rhein. Mus. N. F. 23. Jahrg. 1868. 539—40. 691. 1.) *Legouez*: Notes sur la Rhétorique d'A. (L'Instruction publ. III. année 1874. 543—4, 564—5, 596. IV. 1875. 16—71, 39—40. 1.) *M. Hayduck*: Zu A. Rhetorik. (Neue Jahrb. f. Phil. 111. Bd. 1875. 469. kk.) *L. Dieltmeyer*: Quae ratio inter vetustam A. Rhetoricorum translationem et Graecos codices intercedat. Monachii 1883. (Pr.) *H. Schutz*: Kritische Bemerkungen zu A. Rhetorik. (Neue Jahrb. f. Phil. 137. Bd. 681—95. 1.) *J. Zühlke*: Zu A. Rhetorik. I. 14. (Wiener Studien VIII. 1.) *H. Diels*: Ueber das 3te Buch der A. Rhetorik. (Abhandl. d. k. Akad. d. W. Berlin 1886. 4°. (Hitelességet védelmezi).)

¹ *R. Volkman u. C. Hammer*: Rhetorik der Griechen u. Römer. 3. Aufl. München 1901. (Müller: Handbuch II. 3.) 6. 1.

² I. 11, 29; III. 2, 2; III. 2, 7; III. 18, 7.

³ *E. M. Cope*: An introduction to A.' Rhetoric. London & Camb. 1867. 14—19, 32—35. V. ö. *Sárffy*: A classikusok rhetorikája. Bp. 1890. 7. 1.

⁴ *Cope*: The Rhetoric of A. I. Camb. 1877. 60. 1.

⁵ U. o. 1—3. 1. és Introduction 134. 1.

A Rhetorika és Poetika sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz; nemcsak szerkezetükre és előadásmódjukra nézve, de egyéb tekintetben is. Egyik sem meríti ki tárgyát,¹ azért is utal egyik a másikra a hiányok pótlására,² de azért mindkettőben vannak nem szorosán odatartozó dolgok. A Poetikának erkölcsi jellemre, reflexióra vonatkozó tanításaira a Rhetorika vet világosságot.³ Aristoteles erkölcsi iránya már a Poetikában is nyilvánult, itt még inkább szembeszökő; ha néhány szóval akarnók kifejezni a Rhetorika tartalmát, azt mondhatnók, hogy az a szónoklat tárgyalása a dialektikához és erkölcsstanhoz való viszonyában. A két első könyvben a szónoki bizonyításról, a következtetés e nevezetes fajáról (ἐνθόμηνια) és a forrásokról vagy közhelyekről (τόποι),⁴ a harmadikban a szónoki beszéd stylusáról, szerkezetéről és előadásáról szól. Háromféle szónoki beszédet különböztet meg, ú. m. tanácskozó, törvénykezési és kitüntető beszédet.⁵ Az első javasolást vagy lebeszélést, a második vádat vagy védelmet, a harmadik magasztalást vagy kárhoztatást foglal magában; idő szerint a jövő, a múlt és a jelen dolgaira vonatkoznak s végcéljaik: hasznos és káros, jogos és jogtalan, az erkölcsi szép és rút, ezekhez járul a lehetőség és a fokozat vizsgálata s ezek szerint kell igazodni a bizonyítékoknak, valószínűségeknek és jeleknek. A tanácskozó beszéd főleg a politikából, a másik kettő az etikából és politikából veszi anyagát, alakját pedig a dialektikából.⁶ Ez magyarázza meg, miért találunk itt egész fejezeteket a hasznosról, az erényről és bűnről, a kellemesről, a különféle indulatokról, mint a harag, szeretet, gyűlölet, félelem, szégyenérzet, hála, szánakozás, méltatlankodás, irigység, vetélkedés; a magaviselet kor, vagyoni viszony és társadalmi állás szerint való változásairól stb., mivel t. i. a szónoklat tartalmát innen merítheti.

Különösen érdekes a harmadik könyv, mely javarészen a kifejezés kellekeivel foglalkozik s behatóan tárgyalja a stylus különféle fajait, szól a szónoki beszéd képeiről, rhytmusáról, továbbá az elrendezésről, bevezetésről, czáfolásról, elbeszélésről, bizonyításról, kérdésről s befejezésről. Mindezekről mély lélektani megfigyelés alapján, élénk előadással, biztos ítélettel. Megjegyzésre méltó, hogy folyton átcsapong a Poetika birodalmába. Most arra utal, hogy a törvénykezési szónoklatok bevezetései olyanok, mint a drámák prologusai s az eposok prooemiumjai (III. 14, 5.); majd az említi meg, hogy a színésznek nagyobb a hatása, mint a költőnek, majd ismét

¹ V. ö. az 1. jegyzetben felsorolt helyeket a Poet. azon helyeivel, melyekre utal.

² Például az elrendezést csak megemlíti, de nem tárgyalja.

³ Pl. a katharsis értelmére a félelem és szánalom magyarázata II. 5. és II. 8.

⁴ Régebben »okhely«-nek nevezték, de sem ez, sem a német »Denkform« (Stahr) vagy »Hauptsatz« (Volkmann) nem fejezi ki tökéletesen azt, a mit Aristoteles ért alatta, a ki különben e kifejezést a korábbi rhetorikákból vette át. L. Cope magyarázatát: Introduction 124. kk.

⁵ I. 3, 3. γένος συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν.

⁶ Cope: An introduction 121—3. l.

azokat gúnyolja, a kik a költészet lényegét nem értve, de a költők dicsősége után vágyakozva, a költői dictiót a szónoklat terére viszik át, nem tudván, hogy a szónoki és költői stylus különböznek egymástól (III. 1.), s hogy mindkettőhöz másféle stylus illik (III. 2.); noha vannak közös sajátságaik is, pl. a képies kifejezések mindkettőben helyén valók; majd megint a költői műfajok stylusát határozza meg, azt állítva, hogy az összetett szavak a dithyrambosba, az idegenszerűek a komoly és ünnepélyes eposokba, a képies kifejezések a színművek jambikus verseibe illenek, majd a szónokokat rója meg az ilyen költői hasonlatokért, mint »a bölcsélet a törvények megerősített vára«, »az Odysseia az emberi élet szép tükré.« Itt is szó esik, miként a Poetikában a költői utánzásról (I. 11, 23.), más kifejezéssel, de ugyanolyan értelemmel a költői tehetségről és gyakorlatosságról stb. És azonkívül itt is épen úgy példákkal világosítja állításait, mely példákat, mondhatni az egész görög irodalomra kiterjednek. A Poetikából ismert nevek itt újra elébünk kerülnek, új nevekkel, jobbára szónokokéval, kiegészítve. Leggyakrabban Homeros neve fordul elő, a ki nemcsak az élénk vagy megfelelő stylus nagy mestere, de a szenvedélyek rajza tekintetében is utólérhetetlen; a mit ő a haragról, méltatlankodásról, hazaszeretetről mond, a szónoknak is mindenha példaképpen szolgálhat, nem is említve megszemélyesítéseit, hasonlatait.¹ Azt mondja róla,² hogy azért tetszik annyira, mivel lelket önt az élettelen tárgyakra, de úgy látszik, hogy ő még sok másért is kedvelte.³ Említi egy helyen,⁴ hogy a régi peres ügyekben a költők mondásaira döntő tanúként hivatkoztak: egy Salamisra vonatkozó perben Homerosra, egy másikban Solon elegiájára: ilyen döntő tanúnak tekinti a szónokra nézve Aristoteles Homeroszt is. Két eposa egyszersmind az entymemák és közhelyek kincstartó helye. Homeros után Euripides következik és pedig többször idézi, mint Sophoklest, nem úgy mint a Poetikában, ez a jellemző dolog aligha véletlen műve; talán abban van a magyarázata, hogy ő rajzolja olyannak az embereket, a milyenek valósággal s a szónoknak is erre van szüksége.⁵ Hivatkozik itt is többször Agathonra, Theodektesre, sőt a Poetikában kevésre becsült Karkinosra és Kleophonra is, nemkülönben Simonidesre, Pindarosra, Sapphóra, Alkaiosra, Arkhilokhosra, Stesikhorosra, Aisoposra stb. Sokszor említi Platont is, olykor szelíd polemikába elegyedve vele, valamint Sokratest is. A retorika tanítói közül Koraxot, Gorgiaszt és Isokratest, az utóbbiakat többször czáfolgatva is. Ugyanazon módszer szerint, mint a Poetikában, ugyanaz

¹ I. 11., II. 2., II. 3., II. 9., III. 11., III. 16. stb.

² III. 11.

³ Ugyanezt emeli ki Taine Dickensről angol irodalomtörténete V. kötetében.

⁴ I. 15.

⁵ Poetika 25. A Rhet. III. könyve 2. fejezetében, úgy látszik, Aristophanesszel szemben védelmezi Euripidest, de azért ő is talál megróni valót benne (III. 2.).

a nagy apparatus, ugyanaz a rendkívüli irodalomtörténeti tájékozottság, mint a melynek ott tanubizonyságát adta.

Úgy látszik, Aristoteles maga sem hitte, hogy e művében tárgyát kimerítette s más műveket is írt, melyek ennek kiegészítésére vagy magyarázatára szolgáltak. Ilyen lehetett a »Szónoklat-tanok foglalatainak« (τεχνῶν συναγωγή) két könyve a rhetorika történetével, különféle rhetorikai rendszerek vázlatával,¹ a *Gryllos-ról nevezett rhetorikai dialogus*, az itt is idézett (III. 9, 9.) *Theodekteia*, vagy *Theodektesről nevezett Rhetorika*,² melyekből csak jelentéktelen töredékek maradtak fent.³ Szintén alig maradt meg valami a »*philosophiai tanokról*«, »*Demokritosról*« »*Platonról*« írott műveiből, melyek becses adatokkal szolgáltak volna irodalombírálati elveinek bővebb ismeretéhez.⁴

Aristoteles az ókor legnagyobb műbírálója, sőt általában a világirodalom legkiválóbb kritikusaik között foglal helyet. Azzá avatja páratlan megfigyelő képessége, nagy tudása, világos, biztos és éles ítéllete. Műveinek vannak hiányai, vannak fogyatkozásai. Ilyennek mondják, hogy a fatum vagy »sorsharag« nagy fontosságát a görög tragoediában nem vette észre, hogy a szerelem nagy szerepére a szenvedélyeknél nem utal, hogy más költői műfajokra a tragoedián és eposon kívül alig veti tekintetét, de egy csonka művel szemben ez ellenvetések egyfelől alig okolhatók meg, másfelől az irodalmi műfajok s vele kapcsolatosan az irodalomelmélet fejlődésével könnyen megmagyarázhatók.⁵ Aristoteles szabta meg a Poetika és Rhetorika kereteit. Ő alapította meg az irodalmi aesthetika módszerét. Ő mutatta meg hogyan lehet inductio segítségével meghatározni annak törvényeit s mint használható más oldalról a deductio az így nyert eredmény megerősítésére. Sőt megállapította e tudomány alapelveit, melyek módosulhatnak, a mint azóta egyben-másban módosultak is, de lényegökben megdönthetetlenek.

A természettudományok újabb fejlődése lépten-nyomon olyan finom megfigyeléseire mutat rá, melyek eddig szinte hihetetleneknek látszottak, míg a mikroszkopikus vizsgálat azok helyességét végleg nem igazolta:⁶ így van ez költészettani megfigyeléseivel is. Az irodalmi kritika történetének művelői folyton újabb és újabb igaz-

¹ Cope: An introduction 50. kk. V. ö. Diogenes-féle címjegyzékkel.

² Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγή. Aristoteles e vitás művéről l. V. Rose: Aristoteles pseudepigraphus. Lipsiae 1863. 135. kk. U. a. A. fragmenta. 1870., a berlini A.-kiadás 5. kötetében 1499—1500. l. és Lipse 1886. E. Heitz: Die verlor. Schriften des A. Leipz. 1865. 85—7. l. U. a. Fragmenta A. Parisiis 1869. 122—6. l. Cope: An introduction (1867) 55. kk., különösen 63. l.

³ L. a Rose- és Heitz-féle kiadásokban.

⁴ A. fragmenta. Coll. Aem. Heitz. A Firmin-Didot-féle Aristoteles-kiadás 4. kötetében, 68 kk.

⁵ Többeket felsorol még *Saintsbury*: A history of criticism. I. 51., 52. l. *Egger*: Essai sur l'hist. de la critique³ 300 kk. V. ö. *Silberstein Ötvös* A. Dram. dolg. II. 85—86. l. (45. jegyz.).

⁶ A tengeri szivacsok állati minősége, a szépiák hektokotylusának felfedezése stb. *Keller K.*: A tenger élete. Budapest 1897. 7—8. l.

ságokra találnak műveiben, melyek eddig ott elrejtve voltak, vagy melyeket figyelemre se méltattak, vagy félremagyaráztak, a melyekben az újabb mélyreható vizsgálódások neki adnak igazat. Ugyanez tesz tanuságot arról a rendkívüli nagy hatásról, melylyel Aristoteles az irodalomelmélet fejlődésére volt. A középkor syr, arab tudósai fordítják, magyarázzák; csak kevés időre halványul el népszerűsége a renaissance-korban a Platoné mellett, hogy azután kétségbe alig vont tekintélylyel uralkodjék ismét tovább: a XVI. és XVII. század francia és olasz aesthetikusait az ő Poetikája irányítja, s ha a XVIII. században francziáinál egy időre hanyatlott is tekintélye, még magasabbra emelkedett még abban a században Lessinggel, ki a Poetikát az irodalmi aesthetika kanonjának proklamálta; a XIX. században, mint a nagy katharsis-vita bizonyítja, jobban olvasták, mint valaha, olvassák, magyarázzák és csodálják ma is s tekintélye aligha szűnik meg valaha.)

DEZSI LAJOS.

H. Baumgart: Handbuch der Poetik. Stuttgart 1887. 3. kk.

IFJ. PÉCZELY JÓZSEF.

(Második és befejező közlemény.)

III.

Az a mondás, hogy »senki sem próféta a maga hazájában«, bizonyos mértékben alkalmazható Péczelyre is.

Régi jóakarói, irodalmi tanácsadói, Szentgyörgyi, Budai Ézsaiás előregedtek, a fiatalabbakban, pályatársaiban nem talált olyan barátot, a ki előtt irodalmi szándékait, messzeszökő terveit feltárhatta volna.

Ezek a most megismert surlódások, a nyilvánosság színe előtt folytatott csatározások aztán még messzebb szakították Debreczen tudós férfaitól.

Annál jobban érezte magát, mert méltányosabb elbánásban is részesült a pesti tudományos és irodalmi körökben.

A tudós-társaság figyelme hamar odairányult a debreczeni tudós-tanárra¹ harmadik nagy gyűlésén 1832 őszén levelező tagnak választják a Summarium szerzőjét.

Az akadémiának derék, hasznos munkása volt Péczely József. Nincsen az akadémiának évkönyve, a melyben nevével ne találkoznánk. Most felolvasást tart, majd szótári munkálatokban vesz részt. Ha kell, szavának döntő súlya van pályázatok odaítélésénél s egyes bonyolódottabb, szakába vágó tudományos kérdésekben az akadémia nem mulasztja el megkérdezni véleményét.

Péczelynek köszöni az akadémia a Debreczeni Codex 1835-iki másolatát is. A debreczeni anyakönyvtárnak ezt a — legbecsebb — kézíratos kincsét többször lemásolták, végre az említett évben az akadémia reá, levelező tagjára bízta a munka elvégzését. Rövidesen le is írta Királyi Károly jurátus s azt Péczely jelentés kíséretében küldte meg a tudós-társaságnak.²

Midőn pedig az V-ik nagygyűlés magyar szavaknak idegeuekkel való összehasonlítását határozta el, Péczelyt is megbízták többekkel együtt a görög nyelv tanulmányozásával. A tervezett

¹ Akad. almanach 1863. 261. l.

² V. ö. Volf Gy.: A debreczeni codex. *Budenz-album* 1884. 135. l.

magyar-német szótárhoz¹ pedig ő küldött legelőbb adatokat. Majd ennek megjelenése után 1839-ben pótlásait is közölte az akadémiával.²

Ebben az évben más, még nevezetesebb szolgálatot is tett a tudománynak. Ugyanis *Kemény* József gróf nagyértékű régi nyomtatványt talált s azt szorosabb vizsgálat végett megküldte az akadémiának.

A tudós-társaság Péczelyhez is fordult felvilágosításért s a tudós terjedelmes fejtegetés után kimutatta, hogy a szóban forgó munka *Ozorai* Imre: »De Christo et ejus ecclesia« című könyve.³

Még azelőtt történt azonban rendes tagok közé választása. 1836. szept. 4-én olvasták fel *Gyurikovics* György levelét, melyben rendes tagságáról lemond, így a még üres negyedik vidéki helyre, a történelmi osztályban a VII. nagygyűléstől ajánlottak elsejét Péczely József lev. tagot választották meg.⁴

Mint rendes tag, többször jelent meg az akadémia szónoki székében s tudós társai méltó gyönyörűséggel hallgatták a vidékről felzarándokolt társukat, a kinek minden egyes felolvasása a gondolatok magvasságán kívül az arányosságnak, az alak tökéletességének volt a mintája.

Négy ízben lépett fel. 1838 aug. 30-án a IX. nagygyűlés megnyitását nyomban követi az ő székfoglaló értekezése: *A nemzeti gazdagság befolyása a nemzeti művelődésre*.⁵ A következő évben egy történetirodalmi kérdést fejteget: *Igaz-e, hogy a történetírásban hátrább van az újkor a régienél?* — 1839 nov. 24-én adta meg erre a tagadó feleletet.⁶

Ezután csak hat év mulva tér vissza az akadémiába, mint felolvasó. Kegyeletét jön leróni Budai Ézsaiás iránt. Az ő emlékét újítja fel 1845 szept. 5-én tartott beszédében.⁷

Utolsó felolvasása 1846-ból, a Száva és a Kulpa közéből, Tótországból veszi tárgyát. Gubetz Mátéval foglalkozó eleven kis történelmi kép.⁸

Ezeknek irodalmi értékéről még alkalmunk lesz megemlékezni, most csak röviden akartuk jelezni akadémiai működésének körvonalait.

Szerencsétlen időben eső halála megakadályozta, hogy az akadémia derék, kiváló tagjának érdemeit illően méltányolja. Emlékbeszédet nem tartanak felette, csak a titoknok jelenti be néhány

¹ Sárospataki Füzetek 1869. 334. l.

² Akad. Évk. V. k. 22. l.

³ Akad. Évk. V. k. 228. 105. köv. ll.

⁴ Akad. Évk. IV. k. 44. l. Érthetetlen ezzel szemben Péczely 1836. szept. 24-én kelt levele Toldyhoz.

⁵ Akad. Évk. IV. k. Értekezések 136—151. ll.

⁶ U. o. V. k. Értekezések 185—194. ll.

⁷ U. o. VI. k. Értekezések 43—54. ll.

⁸ U. o. VII. k. Értekezések 164—170. ll.

szóval elhunytát, aztán az 1863-iki almanach két oldalon életrajzát közli.¹

Első tudós-társaságunk sietett őt kebelére vonni; első irodalmi társaságunknak épen a bölcsőjénél is jelen volt. Egyike volt ugyanis a *kilencz*nek, a kik hivatva voltak bíraskodni azokban a pályázatokban, melyeket a Kisfaludy Károly emlékének tőkéjéből fenmaradt összegből tűztek ki s mikor ez a pályamű-bíráló bizottság valóságos irodalmi társulattá szélesedett ki, csak természetes, hogy Péczely József is ott volt az első tizennégy tagja közt.² Többször bírált, egy értekezése pedig, Homeros és Vergilius összehasonlítása, a társaság évfolyamaiban látott napvilágot.

A Kisfaludy-társaság még közelébb hozta Toldyhoz és Bajzához. Irodalmunknak ez a két kiemelkedő alakja őszinte tisztelettel viseltetett tudósunk iránt. A Bajza folyóiratait dolgozataival támogatta s Bajza meg Toldy öneki ajánlják Kazinczy levelezésének 1845-ben megjelent III. kötetét. Ez t. i. a nagy írónak debreczeni barátaihoz írott leveleit tartalmazza, legnagyobbbrészt a Szentgyörgyi doktorhoz írottakat s ezekhez annak veje, Péczely révén jutottak a kiadók.³

A meleghangu előszó barátságuknak, kölcsönös elismerésüknek a kifejezése.

Toldyval pedig 1832-től egészen haláláig levelezett. Hatvanégy levelét, melyek e kornak nemcsak debreczeni, hanem általános magyar irodalmi viszonyait is megvilágítják, a magyar tudományos akadémia könyvtára őrzi.

IV.

Megismerkedtünk Péczelyvel katedráján, figyelemmel kísértük tanári működését, nevelő hatását. Mielőtt áttérnénk egyes irodalmi műveinek a méltatására, vessünk egy pillantást magánéletére, a melyet külföldi útjáról való hazatérése táján hagytunk el.

Az életrajz elején rámutattunk: mennyire hasonlít a két Péczely József, az apa és fiu ifjúsága egymáshoz. Itt van végre az utolsó egyezés is. A mint az idősebb elvette atyai barátjának leányát, a fiu is támogatójának, mesterének fogadott leányában leli fel élte

¹ 261. l.

² Kisfaludy K. emlékéről szépen nyilatkozik Bajza Józsefhez írt levelében, 1831 ápr. 24., melyben 100 frtot ajánl fel a költő »tiszteletére állítandó emlék« javára.

³ V. ö. Péczely levelét Toldyhoz, 1832 szept. 3. (az akad. levélt.) »A leveleket — szám szerint 79 — tsakugyan öszveszedtem, s' ígéretem szerint küldöm; talán még fog a' Napam Asszony nál több is találkozni. Én inkább többet, mint kevesebbet kívántam küldeni, sietve nem is tehettem úgy a' választást, mint talán — ha több időm lett volna, tettem volna. Kedves Barátom Uram nagyobb gondal megolvastván, meg fogja tudni itélni, mi mások sérelme nélkül közölhető, mi nem.«

boldogságát. 1817 május 29-én eskette össze Földvári József Péczely Józsefet Budai Krisztinával, Ézsaiás árva unokahugával.¹ Házás-életüknek hamar vége szakadt. Miután világra hozta a szerencsétlen fiatal asszony Péczely egyetlen fiát, Lajost, 1819 szeptember 2-án kiszenvedett.

Két év múlva lépett új házasságra. 1821 december 31-én vezette oltárhoz Szentgyörgyi Erzsikét, a híres Szentgyörgyi orvos leányát, kivel holtáig boldog házasságban élt. Művelt finom lelkű nő volt Péczelyné, ki egyformán jól forgatta az ecsetet és tollat. Nem egy szépirodalmi cikke jelent meg az akkori divatos lapokban.²

A Péczely házában jólét és bőség lakozott. Erről győz meg bennünket 1842-ben kelt végrendelete, a hol nagymennyiségű pénzről, birtokról, valamint háziútorról, ékszerről történik intézkedés. A vagyoni helyzetnek, anyagi körülményeknek általán nagy hatásuk van az emberi élet folyására. A Péczely anyagi állapota különösen sok és zavaros megítélésben részesült. Nem térhetünk hát ki s nincs is szükség rá, hogy kitérjünk azon kérdés elől, honnan s hogyan szerezte Péczely József az időben még feltűnő mértékben nagy vagyonát.

Ezzel a kérdéssel aztán szerencsésen felüti fejét az uzsora vádja is, a mely szintén elintézését vár.

— Igen, Péczely uzsorás volt. Közöséges, alacsony fajta uzsorás.

Így szól a vád. A kik mondják, ismerték s mintegy a régi megállapodott közvélemény hangzik fel szavukban:

Uzsorás volt . . .

Nézzük meg, mi vall erre?

A kérdés megérdemli a bővebb meghányást-vetést. A század első felének egyik legnevezetesebb magyar tudósa vádoltatik a legnyomorultabb vétkek egyikével. A nemzeti szellem, a felvilágosult irány zászlóvivőjét illetik azzal a váddal, hogy embertársai szorultságára számítva, kiszipolyozta azokat.

Igaz volna ez? Vagy ha alaptalan, mi adott volna okot ennek a hamis nézetnek elterjedésére, meggyökeresedésére?

Ebben az ügyben tisztán kell látni, ennek tisztázása nélkül Péczely József életrajza nem teljes.

A gyanúnak az első táplálékot adta: a Péczely vagyonának nagysága. »Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt.« S ha meg-gondoljuk, hogy a gyorsan, aránylag rövid idő alatt összegyűlt nagy vagyon, ma is, mindig is irigyeket, rágalmazókat szólaltat meg, nem lep meg, hogy már a Péczely korában sokszor tették fel a gyanakvó kérdést: hogy jut egy szerény, kisfizetésű pro-

¹ A debreczeni ref. egyház Anyakönyve 1802—32. XI. k. 141. l. A meny-asszony alig mult 15 éves, a baranyamegyei Palkonyán született 1802 ápr. 3.

² Nagy Iván: Magyarország családai IX. 191. Magy. Lex. XIII. 472.

fessor, a ki hazulról nem sokat hozott magával — mindössze 1600 frtot örökölt¹ — százezren felüli vagyonhoz?

Ehhez a kérdéshez aztán nagyon közel áll a felelet:

Hogyan? Hát nem foglalkozott örökké kölcsönzéssel? Kofáknak, mesterembereknek adogatott pénzt. Hja, a ki szegény ember feje alól kiránczigálja a párnát, könnyű annak összevásárolni akár az egész határt.

Ehhez képest kell tovább menni az igazság fürkészásében. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a Péczely vagyonnak volt alapja is: ő maga, mint említettük, édesatyjától 1600 frtot örökölt, de hozott pénzt a házhoz mindkét felesége is.²

Rendkívül takarékosak voltak. Mint Szücs István mondja, a kinek közelről volt alkalma életét szemlélni: azon takarékosok közül való, kik ott, hol nincs helye és szüksége, egy fillért oly becsben tartanak, mint száz forintot; de ha kell, száz forintot is oly kevésbe vesznek, mint egy fillért.³

A Péczely-féle gazdasági elvnek nem lehet ennél szebb dicséretet mondani.

Tetemes jövedelem-forrás volt a diáktartás. Mindig lakott náluk néhány jobb módú vidéki tanuló, így többek közt Gyka herczeg, egy dúsgazdag oláh majoreszko, a ki éveken át volt a debreczeni főiskola hallgatója s mindig Péczelyéknél volt a szállása.⁴

De sokat keresett Péczely a könyveiből is. Történeti könyvei, különösen a Summarium kelendősek voltak az egész országban, főleg a protestáns iskolákban.⁵

Végre tagadhatatlan, hogy pénzét forgatta is, kölcsön adogatott belőle, de e tekintetben megvalljuk, hogy a *kofák bankára* s más eféle czímzésekben épenséggel megalázót nem találunk. Nem tekintélyének súlyával erőszakolt rá kölcsönt könnyelmű hajlamú tanítványokra. Az ő kölcsön adott fillérei apró emberek existenciáját teremtették meg. A mi pedig az elkótyavetyélt párnákat illeti, mindennél világosabban szól az írás. Egész életében mindössze kétszer fordult követelése behajtása végett hivatalos segítséghez. Végrehajtásra pedig egyetlen egyszer sem került a sor.⁶

Mi maradhat hát meg a gáncsból, szemrehányásból?

Azonban utolsó ellenvetésül áll még, mint fért össze tanári hivatalával az örökös vagyonszerzési törekvés? Hogyan egyeztethető össze egyéniségének egyéb vonásaival?

¹ Id. végrendelet adata.

² Kitűnik ez a végrendelet legelejéből s Kovács J. id. leveléből.

³ Debreczen történelme III. k. 965.

⁴ Csukás Istvánné (Szentgyörgyi lány) közlése.

⁵ Bár azzal nem lehet vádolni, hogy tanítványaira ráerőltette volna könyvét. Inkább panaszosan említi fel Toldynak (1837 jan. 16-án kelt levelében): »Praenumeratit indítottam Magyar Históriaimra; csak magam Hallgatói többen vagynak 100-nál, az egész felső ifjuság tulhaladja az 500-at: 's ki hinné, hogy mindössze 15 előfizető találkozott közöttök?«

⁶ V. ö. 28/1826 és 293. sz. jelentéseket a debreczeni vár. közlevéltárban.

Tudnunk kell, hogy Péczelynél a vagyonszerzés nemcsak pusztá ösztön, nem másoknál is gyakori takarékosági hajlamból eredt. Nála ez, hogy úgy mondjuk, nemzetgazdasági principiummá szélesedett ki s szinte programmszerű megnyilatkozásra jut egy akadémiai értekezésében, a melylyel székét foglalta el.¹

Kifejti itt, hogy a műveltségre sem a vallásnak, sem az igazgatásformának, sem a tudósok pártolásának nincs oly rendkívüli befolyása, mint a nemzeti gazdagságnak.

A míg egy nemzet megélhetésének alapfeltételeiről nem gondoskodott, műveltségről annál beszélni sem lehet. Hol kezdődött görög földön a művelődés? A hol gazdagság volt: Kis-Ázsiában. Ilyenformán — mint a Jelenkor bírálója írja — ha csak »futó- és legyintő vázlatban is,« áttekint az egész történet folyamán.

De talán azt lehetne ellene vetni, a mit Rousseau hirdetett, hogy minden lépés, melyet a műveltség felé tesz az ember, az erkölcstelenséghez viszi közelébb. Mért óhajtanánk hát ennek szülőjét: a gazdagságot?

Erre Péczelynek igen szellemes czáfolata következik. Ha ez igaz — úgymond — akkor az ész is el kell vetni, mert azzal még több visszaélést követtek el.

Aztán meg a műveltség eszközt is tud adni az erkölcstelenség elhárítására. De meg abból, hogy művelt népeknél nagy az erkölcstelenség, nem következik, hogy a műveletlenek nem azok. Viszont művelt gazdag korok és népek mennyi önzetlen tiszteletre, követésre méltó példát tudnak felmutatni.

Ez a magasröptű, néhol szónoki hévvel, de mindenütt fényes dialektikával megírt értekezésnek a gondolatmenete.

Bízvást mondhatjuk, hogy ez a férfi, ki már pályájának delét elhagyta, a mikor az ország tudósainak fórumán legelőször fellépett: megállapodott életnézetét, egész lelkét irányzó elveit tárta fel. S midőn a nemzeti gazdagságról szólott, ugyanazt értette az egyéni vagyonyűjtésről is.

A közvagyonosodást nemcsak a maga példaadásával igyekezett előmozdítani, hanem teljes szívvel és tárt pénzeszacskóval támogatott minden czélt, a mi arra irányult.²

Állásához és vagyoni helyzetéhez mérten páratlan az a bőkezűség, melylyel a kulturális intézmények pártját fogta. A legnagyobb körültekintéssel hagyott 12,000 forintot a debreczeni kollégiumnak s megemlékezett a protestantismus többi hazai tanítézetéről is.³

¹ 1838 aug. 30. A m. t. társaság értekezései 1836—8. (136—51. l.)

² Ott állt a debreczeni első takarékpénztárnak, ennek a régi jónévű pénztárnak is a bölcsojénél. 1846-ban kibocsátott aláírási ívet negyediknek írja alá, 10 részvény vételére kötelezvé magát s a megalakult 24 tagu választmánynak is tagja. V. ö. *Szűcs Mihály*: A debreczeni takarékpénztár története 30. 36. 49. 190. ll.

³ V. ö. végrendeletével (kelt 1842 jun. 6.) Debreczen város közlévél-tárában.

Mind ennél nevezetesebb akadémiai alapítványa.¹ Alapítólevele,² egy évvel előbb kelt, mint végrendelete: 1841 április 13-án. Ötezer p. frtot ajánlott fel oly feltételek mellett, »hogy ezen summa az évenkénti kamatokból száz aranyos jutalom formáltathatik, mely évenként egyik esztendőben a magyar (legszelebbebb értelemben vett) történeti tudományból felteendő kérdés megfejtőjének; másokban egy, tárgyát ugyancsak a magyar történetből vett drámáirónak adassék; kéretvén az akadémia, hogy mindkettőben a bíraskodást, az elsőben a kérdés feladását is vállalja magára s mindent a jutalmak körül általa gyakorolni szokott módon végezzen. *Ha pedig eljön az idő, melyben a magyar játékszin teljes kifejtésével a nemzeti szinköltő elégséges ösztönt és jutalmat találанд a nemzet, a mívelt nagy közönség részvételében: meghatározni ezen időpontot, s azontúl a drámai jutalmat más, a kor szükségéinek inkább megfelelő szellemileg rokon célra fordítani, az akadémiától függjön.*«

Nevezetes dolog ez. Nemcsak bőkezű ez a vidéki professzor, hanem bölcs adakozó is. Nem kívánja az utókort időtlen időkig a maga felfogásához bilincselni. Nem elfogult, nem tartja magát csalhatatlannak, hanem az irodalmi szükségletek változásához képest bízza az akadémiára eredeti rendelkezésének megváltoztatását.

Így, ötven évvel később a Péczely pénzét csakugyan más »a kor szükségéinek megfelelő, szellemileg rokon célra« fordították, kítűzvéen belőle az első akadémiai jutalmat regényre.

A min egész életében buzgólkodott, a tehetségek nemes versenyét idézte fel Péczely gazdag alapítványával. Valahányszor egy-egy érdemes munka jutalmát nyeri a Péczely-díjban: nem szabad megfejltkeznünk annak alapítójáról, az őszfürtű, sápadt professzorról, a ki szüntelenül szellemi mérkőzésre hívta fel előbb tanítványait, majd az egész országot. S mint a hőskor nagy daliáinak az volt a boldogságuk, hogy a halálon túl is tornában, végnélküli csatákban gyönyörködhetnek, Péczely József is azzal a megnyugvással tette meg ezt s végrendeletének többi intézkedéseit, hogy a nemes versengésnek, a pályabérkeltette buzgalomnak, a legszebb szellemi tornának soha sem lesz vége.

V.

Munkánk más részében igyekeztünk vázolni a hatást, a mit Péczely gyakorolt az ifjú gárdára, tanítványainak seregére. Nincs okunk ezt ismételni, midőn most e hatás külső megnyilatkozásaira kerül a sor. Jellemzón mondja Géresi Kálmán, hogy »a Péczely érdeme első sorban, hogy az ifjúság lelkes gondolkozása nyiltan

¹ V. ö. Pallas lex. XIII. k. 886. l. — A Péczely-jutalom története. Akad. Ért. 1890 nov. 5.

² Az akadémia könyvtárában.

hozzásímult az új korszak szabadabb szelleméhez.«¹ Ez az alkalmazkodás, ez a simulás nem ment végbe egyszerre s nem történt akadályok nélkül. Hosszas volt a küzdelem. Péczely a Pallas Debrecinával s a Lant négy kötetével nagyra nevelte ezt a friss, egészséges közszellemet s a mikor a régihez való ragaszkodásában megátalkodott professzoratus mind több gáncsot vetett ellene, a *Lantot* megszüntethette, de az új iránynak ártani nem tudott. Az minden viszontagsággal, akadálylyal és ellenféllel szembeszállott — s fölülkerekedett.

Az első harczos, a ki síkra szállott, a Pallas Debrecina volt, vagy teljes címén »Pallas Debrecina, seu carmina metrica latina et hungarica, ab alumnis i. collegii h. c. Debrecinensis, seculo, quo vivitur XIX. o. ex occasionibus conscripta, partim edita, partim hucdum inedita; ordine chronologico collecta. Accedunt antiquiora quaedam Pauli *Némethy* et Samuel is *Szilágyi* superintendentis iuvenilia Curante Josepho *Péczely* hist. et lit. gr. ac lat. in colleg. ref. Debrec. prof. p. o. *Debrecini* Impressit Franciscus *Tóth* Typhographus 1828.«

Péchy-újfalusi *Péchy* Imrének, a tiszántúli egyházkerület híres főgondnokának ajánlja, a kihez nagy reménységgel fordul, de a kit ez a figyelem sem tudott megnyerni Péczely eszméinek a pártolására.

»A versenyzés erősíti a tehetséget« — ez a Velleiustól vett jelige s ezt fejti ki bővebben az előszavában.

A *Pallas*ról is elmondhatjuk a phaedrusi sort »Duplex libelli dos est.« Egyik haszna, hogy jeles férfiak emlékezetét megőrzi a feledéstől, másrészt az ifjúságot írásra serkenti. Ez a *Pallas* az első nagyobb gyűjteménye debreczeni diákok műveinek. De megelőzőleg nem egy nyomtatvány került ki a debreczeni nyomdából, mely diákverseket tartalmazott. Így a mikor Péchy Imre főkurátort kinevezték a hétszemélyes táblához: hét költemény örvendett ennek. — Ferenczy Istvánhoz három »hittudományt hallgató« zengett ódát, midőn Csokonai mellszobrát megküldte az iskolának. Ezeknek a kiadása körül is kétségtelenül Péczelynek van a legtöbb érdeme. Ezeket, kiselejtezve a gyengébbeket, hozzáadva újabb darabokat, szedi össze a tizenegy íves füzetbe.

A Pallas Debrecina túlnyomó többségben latin verseket tartalmaz. Jelentősebb irodalmi értékről nem lehet szó, eredeti gondolat, megkapó fordulat nem mutatkozik ezekben a verselésekben. De világos képet ad az ifjúság deákos műveltségéről, a latin nyelv alapos ismeretéről. Pompásan pattogó verssorokban ügyes visszhangja szólal meg a latin klasszikusoknak. A 35 ifjú között ott van *Csécsei* Imre, a későbbi jeles növény-tanár, *Lozsi* Imre, az ügyes epigrammíró, *Szoboszlai Pap* István, a jeles *Tatai* Sándor, ki a »szent tudomány és az irodalom nagy kárára« korán

¹ A debreczeni ref. főgymn. ért. 1894—5. 39. l.

húnyt el, *Vecsei* József, a későbbi professzor, végre *Szél* Sámuel. Ez az elfelejtett diák a legjelentékenyebb Péczely követői közül. Lelke mélyéig hatolnak a felvilágosodás s a nemzeti szellem igéi. Úgyes verselő latinban is, magyarban is, talpraesett ódái maradtak fenn, de eltalálja a lyrai hangot is.¹

Hát lántzai a' szeretetnek
 Ily hirtelen összetöretnek?
 A balsors végzete tőlem
 Hát elragad, elvisz előlem?
 Tsak azért forrt össze szerelmünk
 Hogy lenne nagyobb veszedelmünk!
 Hogy olaj töltődne tüzünkre
 Uj vágás esne sebünkre!

Magában a Pallasban több mint tiz verse van, de találkozzunk nevével a *Lant* füzeteiben is. Sőt egy kiadatlan történeti munkáját² (*Historia Hungariae*. Debrecen 1816—7.) a múzeumi könyvtár őrzi.

Igy a Pallas egyedül is számbajövő tanúságot tesz a kollégium ifjainak serény irodalmi munkásságáról. Szorosabban vett tárgyunkhoz képest érdekel a *Csvire* János Józsefnapi köszöntője, melylyel Péczelyt lepte meg, továbbá két epithalamium, ugyancsak az ő házasságára. Mindkettő bécsi diák műve. Az egyiket *Lakatos* József, a másikat *Báthori* Gábor írta.

De Péczely nemcsak az akkori diákság szellemi színvonalát akarta a Pallasban megjelölni. Már a többi darabok között elszórva közölte egynehány végzett diáknak is a munkáját (Pap István, Sárváry Jakab stb.), hanem ezenkívül függelékben a kollégium még két jeles fiának elevenítette fel az emlékét. *Szilágyi* Sámuel szuperintendensnek³ négy versét közli, élébe téve rövid életrajzát is. Azonban ennél jelentékenyebb poéta volt *Németi* Pál, a ki korán megnyilatkozott tehetségével s korán elhunyt életével a debreczeni főiskola másik ifjú jelesére, Nagy Imrére emlékeztet.⁴

Nem terjeszkedhetünk ki e helyütt Németi Pálra, bármennyire vonz is bennünket a tehetsége, érdekes egyénisége. Ez a huszonéves ifjú a magyar-deák költészetnek egyik legkiválóbb művelője. Egy latinra fordított Csokonai, a kire szorosabban simúl még a tóga, a kinek latinul szól az ajka; — de csak olyan pajzán, jókedvű diák, mint 13 esztendővel fiatalabb társa s csak olyan boldogtalan, mint a Lilla költője.

A Németi varázsát érezte Péczely is, ez a kiválóan bíráló

¹ Egy barát búcsuzó szavai. Pallas 1820.

² Quart, Lat. 2135.

³ 1719—85. Piskárkosi Szilágyi Márton fia. Hosszú ideig professzor is volt a kollégiumban.

⁴ 1759—83. Teleki József gróf fiának nevelője.

szellem. Ő ki tudta válogatni, meg tudta ismerni, mi igazán becses a diákoopéta verseiből. De azt is tudta, hogy senkinek sem lehet tanítványaira olyan eleven hatása, mint ennek a diákköltőnek, a kit az ő iskolájuk tanított, a ki ugyanabban a környezetben nőtt fel, ugyanazok a hagyományok nevelték, a melyek őket.

Ezért igéri meg már a Pallasban Péczely, hogy kiadja rövidesen a többit is, »átnézve és megtisztogatva« imitt-amott a szövegét, mert a költemények között gyakran »a legszebbek és legszellemesebbek egyszersmind nem nagyon szemérmetesek«.¹

A két év mulva megjelent füzet² csakugyan válogatott, csiszolt kiadás. Olyan szellemben készült, a milyenben a széphalmi bölcs akarta a Csokonai verseit is a közönség elé hozni. Midőn a debreczeni közönségnek ajánlott verseket »ex tenebris, in lucem,« setétségből napvilágra hozza, szinte bocsánatot kér a kiadó a hibáknak, vagy legalább is azoknak, a mik hibáknak tünnek fel, — az eltávoztatásáért; Ciceróra hivatkozik, a ki szerint semmi sem nehezebb, mint olyanon igazgatni, a mi a maga nemében minden részében tökéletes.

De ha a széles diák jókedv egy pár túlsapongását, a Csokonai-féle ártatlan, de erős nudításokat a kiadó keze kitörülte, vagy okkal-móddal elsimította; mégis nagy szó volt az a debreczeni kollégiumban. Egy kicsapott diák költeményei s a ki kiadja: tanár, ugyanabban a főiskolában, a honnan eltávoztatották, azoknak a professzoroknak utóda, a kik kicsapták.

De a Némethi Pál versei csak a zászló kibontását s fennen lobogtatását jelentették. A működés nagyobb mértéke csak ezután következett. Két év mulva megjelenik a *Lant* első füzete³ Teleki László gróf özvegyének ajánlva.

A kitűzött czél szerény. »Mindegy az áldozat, legyen nagy, legyen kicsiny, ha mindene az áldozónak.« Ezt vallja Kisfaludy Sándorral s bevezetésében is azt tartja, hogy »kezdetben kevés is több, mint későbbben sokkal több«.⁴ Ezzel a szándékkal adta ki Péczely egymásután évről-évre a *Lantot*, míg a negyedik füzetrel aztán megszűnt.

A debreczeni ifjúság tollforgatását tükrözi ez vissza, irodalmi munkásságának színét, javát látjuk itt egy csomóban, egy kitűnő izlésű, de a nagyemberek méltányosságával megáldott férfitől összeválogatva.

Egységes irányt megszabni képtelenség volna s a mint hiába keresnők a sablont is, a melyhez ezek a költemények igazodnának. A helyett biztosan megállapíthatjuk, hogy a *Lant* költői több-

¹ Pallas Debrecina 157. l.

² Carmina P. Némethi, edidit J. Péczely. Debrecini. Excudit Franc. Tóth, 1830.

³ LANT, vagy a debreczeni r. collegium növendékei által írt némely versek gyűjteménye. Öszveszedte és kiadta Péczely József Debreczenben. Nyomtatta Tóth Ferencz 1832.

⁴ LANT: első szám XI. l.

kevesebb tehetséggel megáldott fiatal emberek voltak, a kik szellemi vezérök útmutatása mellett az egész irodalommal megismerkedtek s a költészetten szeretettel, odaadással csüngenek. A kiket a jóízlés szabályain kívül semmi sem korlátoz. Ehhez képest a műfajok is változatosak. Az eposztól a dalig, az elbeszéléstől a talalós meséig jóformán minden műfajjal találkozunk. Mindegyik poétát saját hajlamai irányozták. Szinte ujjal lehet rámutatni: *Baksai* Dániel Vörösmartyéért rajong. Jajtázza, nehézkesen induló, hosszadalmassá váló hősköltemény, de nyelvében felismerhető Zalán szerzőjének hatása. *Onodi* Péter már inkább a Kölcsey verseit olvassatta, tanulgatta. Erre vallanak a szonettjei, meg a románcza: *Elwira*. Míg *Szél* Sámuel jobban lelkesedik a deákosokért, latinul is csak olyan alceusi szakokat vág ki, mint az anyanyelvén.

A következő füzet¹ legérdekesebb darabja *Kuthy* Lajosnak, a Hazai Rejtelmek híres írójának novellája: *A szerencsés akadémia*. A mulatságos helyzetek kieszelésében s a jóízű dialógusokban már megismerhetők a később oly népszerűvé vált írónak legjobb sajtóságai. A harmadik füzetben meg egy történeti regéje van: A szökevény.

Alkalmasint Baksaitól származik ennek az évfolyamnak névtelen költői elbeszélése. Igen szép darab a *Nagy* Imre verse is: *Lotti álmában*. Igaz érzés, hév és lendület van ebben a költeményben.

Az utolsó füzet egészen a Baksai műveivel van megtöltve. Mindjárt két hosszabb költeményével kezdődik. *A tékozló fiút* ma már élvezhetetlenül elnyújtott műnek tartjuk, akkoriban megvolt a hatása.

Az említettekén kívül *Jezernitzki* László, *Szücs* István és *Török* Pál voltak a tehetségesebb verselők.

Ha tehát nem is kiáltunk fel *Szücs* Istvánnal ilyenformán: »Ki ne olvassná ma is a *Lant*-ból egyebek közt Baksainak, Ónodinak csodaszépségű verseit méltánylással?« — bizonyos, hogy a *Lant* érdemei különösen a kollégiumi ifjúság szellemének terelésében elvitathatatlanok.

De a *Lant*-nak meg kellett szünnie. Minden újítás ellenállást, gátat talál magával szemközt s az ifjúság irodalmi működése, a nemzeti szellem ápolása szemben az egyetemesre törekvő humanista iránynyal: sok embernek nem volt ínyére. Az első csetepaté 1833 nyarán, a második kötet megjelenése után tört ki.² A tanári kar nyíltan ujjat húz *Pécze*lyvel, önérzetes nyilatkozattal felel emez. A periekedésben — maiorum modo — meg sem állnak a helytartó tanácsig. A *Lant* megjelent még kétszer, egyre fokozva az »ősz szakítások« duzzogását. 1835-ben már az utolsó látja meg a napvilágot. Kitérő epilógusának szerzője — így gyanítja

¹ Báró Vay Miklós özvegyének ajánlva.

² V. ö. *Pécze*ly levele ?-hez. 1834 jan. 14-én a Nemz. Múz. kéziratárában.

Kovács János¹ — Szántai János. Ki tudja, nem maga Péczely lappangott-e a három csillag megett?

Vesződségében jólesett az az erkölcsi támogatás, melyben pesti íróbarátai részesítették. Hálásan mond köszönetet Toldynak² kedvező nyilatkozásáért, mely »igen kellemetes és hatós antidotum volt az azon gyűjtemény folytatása alatt, különösen helyben nyelt méreg ellen«.

VI.

Legnevezetesebb munkája az 1837-ben megjelent *Magyarok történetei*. Első, valóban élvezetesen megírt kézikönyve annak a nagy történelmi anyagnak, mely már a századforduló táján bizonyos mértékben megállapodott, de épen nagy tömegénél s feldolgozatlan állapotánál fogva messze esett az olvasó közönségtől.

Pray, a Veteres Annales szerzője hat föliós összefoglaló munkát ír, még az övénel is hatalmasabb a Katona István alkotása: a tökéletesen befejezett kritikai története Magyarországnak. A Katona munkáját kell különösen kiemelnünk, hogy a Péczely Magyarok történeteinek a jelentőségét megállapíthassuk. Az anyag oly tömegét nyújtotta ez a negyvenkötetes mű, hogy kerek fél-század történettudósainak elég volt a feldolgozásra. Ezt használták Fessler, Engel, Budai, majd Horváth Mihály és Szalai is. E két utóbbiról azonban még nem beszélhetünk, fellépésük jóval későbbre esik.

Sem Fessler, a kapuczinus barátból protestáns superintendensé, a németből oroszszá vált *szépszellem*, sem Engel, a tudós kanczellista már nyelvüknél, történetírói szerepük egyes feltűnő félszégénél fogva sem tehettek szert jelentőségre a magyar közönség köztudatában, ha művök más szempontból nagyon is figyelemre méltó.

Annál melegebb fogadtatásban részesítette komoly, tudományos olvasáshoz alig szokott közönségünk Budai Ézsaiást. Háromkötetes munkája pár év alatt három kiadást ért meg. De midőn a Péczely mesterének hatalmas tudását, széleskörű olvasottságát elismerjük, meg kell vallanunk, hogy nyelvének nehézkességével, előadásának egyhangúságával fásaszt.

Úgy véljük hát, hogy a súlykot sem vetettük el és Budai Ézsaiás tiszteletreméltó emlékét sem sértettük meg az imént, midőn azt találtuk, hogy a Péczely négy évvel később megjelent könyve a magyar történelem egész anyagának *első* élvezetes hangú összefoglalása, hogy a megállapodott és kritikailag rendezett anyagot Péczely József hozta közelebb *először* a magyar közönséghez. Meg fogjuk látni, mennyiben versenyezhet mesterével az anyag

¹ Szerzőhöz intézett id. levelében.

² 1835 okt. 4. levelében.

biztos kezelésében s mennyire múlja felül a történetírói compositio, emelkedett hang tekintetében.

A magyarok történeteiből csak két »darab« maradt reánk. Az első az Árpád-ház kihalásáig, a második a mohácsi vésznapi tárgyalja nemzetünk történetét. Péczely nem maradt adós a végével sem, kidolgozta művének harmadik részét is. Ez azonban nem jelent meg.¹ »Már az első két darabban is sok kivetni valója volt a revisor libri-nek s mindakettőnek azt írja alá: omissis deletis admittitur. Péczely meggyőződésén, igazságszereteten nem engedett erőszakot ejteni. A Habsburgok korának megítélésénél is megőrizte történeti kritikáját. Ez az állhatatossága, meggyőződéséhez való ragaszkodása, emlékének dicsőségére válik. Eredménye azonban természetesen az lett, hogy a könyv nem jelenhetett meg.

Könyvét, melyet a tudós-társaság iránti tiszteletből előlülőjének ajánl, így vezeti be: »Meg akartam próbálni nemzeti nyelvünkön első oly történetírást adni Hazánknak, mely rövid legyen szárazság-, érdekes vastag kötetekre menés nélkül; az lévén meggyőződésem, hogy mostani állásunkhoz képest, míg az Olvasóközönség nagy részének több kedve, több pénze nem lesz az olvasáshoz, nem elég nekünk Iróknak, csak azon igyekeznünk, hogy vagy sokkal ne fárasztjuk olvasóinkat, vagy hogy jó legyen, a mit adunk, hanem a kettőt összekötnünk s azon kell főképp törekednünk: mint adjunk kicsinyben minél több jót.« (VII. l.)

Józan, okos beszéd ez, melyben egyszersmind nemes becsű szóval meg. Feladatát igen komolyan veszi, az összes fennmaradt forrásokat tüzetesen meghányja-veti, hogy ítélete alapos lehessen. A honfoglalást illetőleg a mai kor kívánalmaihoz képest túlsokat hallgat Anonymusra, Turóczyra, de nem feledhetjük el, hogy csak a legközelebbi mult eredménye, hogy történetírástunk végleg leszámolt a Béla király névtelen jegyzőjével: nem vonhatjuk ezért teljes szigorúsággal a hetven év előtti úttörőt felelősségre.

Nagy figyelmet fordít az alkotmány és jogélet fejlődésére. De míg egyik kezét a corpus iurison tartja, a másikkal a szép-irodalom felé tereli közönségét. Sorra kiemeli, hogy ezzel vagy azzal a történelmi mozzanattal melyik költőnk foglalkozott, ekkép fojtvást istápolja a történelem s az ezzel karonfogva járó magyar irodalom barátságát. Az alpári ütközet eszébe juttatja *Zalán futását*. Árpád nagy tetteinek összefoglalása után pedig lelkesedve kiált fel: »Mely méltó volt tehát a halhatatlan férfúnak végre egy Homérra találni Horvátunkban!« (Árpádiás). Anonymus utóda a költőket nem veti meg a tudós göggyével, hanem segítségül hívja őket.

Mint életében is Kazinczyval és Szentgyörgyivel egyként nemes barátság fűzte össze, a nyelv kérdésében is a két nevezetes párt egyikéhez sem csatlakozott, a nélkül, hogy határozatlanságáért oly rossz hírbe keveredett volna, mint híres földije: Fazekas

¹ V. ö. Sárosp. Füz. i. h. 331. l.

Mihály. Ő a maga álláspontját úgy fejezte ki, hogy új szók elfogadásában, annyival inkább csinálásában igyekezett a szerfelett nagy bátorság, de a bátortalanság ellenkező hibáját is kikerülni. S hogy az újítástól a gyakorlatban sem idegenkedett, mutatja a *civitasra* csinált *polgárzat* szó. Mert az újítást teljességgel kikerülni szerinte lehetetlen »egészen ki nem mívelt, magában sok gazdag ereket rejtő, könnyen gazdagítható, de még nem eléggé gazdag nyelvünk jelen állapotjában.«

Ha elismeréssel olvassuk az első kötet tárgyilagosan megírt lapjait, a második kötet nem egy fejezeténél elragadtatás fog el. A történelem megkapóbb eseményei kihozzák nyugalmból, a történetírón erőt vesz a szónok, a költő. Valóságos drámai erővel írja meg Hunyadi László halálát. Ezt olvasva értjük, mért keresték fel idegen, meglett emberek a debreczeni kollégiumot, hogy a diákokkal együtt hallgassák az ékesszóló professzor előadását. Monográfia gyanánt van beékelve Mátyásról szóló terjedelmesebb értekezése, mely ezt a címet viseli: *Mátyás hibái és érdemei*. Az utód szeretetével, de mindig a történetíró elfogulatlanságával nézi a fogyatkozásokat: a súlyos adókat, egyéniségének hevesességét, indulatosságát, megátalkodottságát. A hol lehet: menti, a hol kell: magyarázza. Imitt-amott remek helyekre akadunk:

»— A nagyokkal, érdemesekkel bánásban, mint Szilágyi, Vitéz, olykor nem elég maga mérséklést, kevés gyöngédséget, kimélést mutatott. Óhajtani való, hogy ezek ne történtek volna, de mely nehéz egy fiatal, ön erejét, céljai tisztaságát érző, magát nyakas, alacsony önző oligarcháktól környezve látó fejedelemnek mindenkor mérsékelni tudni magát? 's midőn, hogy ne tapostassék, taposni, még pedig magáért a közjóért taposni kéntelen, egyszer mint máskor oly kimérve intézni lépéseit, hogy csak azokat gázolja, kik tiprani valók? Hol gyom, konkoly erőt vettek, lehet-é ezeket kiírtani úgy, hogy egy-két termő kalász is ki ne vágassék velök? És végre nincsen-é sokszor példaadás kéntelenségében — s minél szabadabb még, minél nyersebb, erőteljesebb a nemzet, annál gyakrabban — a magát legmérséklőbb, legjobb, legérzékenyebb szívű fejedelem is?«¹

És jellemző a befejezése is. Mátyás érdemét különösen kiemelendőnek tartja akkor, midőn azt egyesek, kik nemzetünket nem ismerik vagy gyűlölik, a sárba rántják. Haraggal hozza fel a fiatal Victor Hugo példáját, a ki egy regényében (Notre Dame de Paris) a párisi söpredék, csaló, lopó sereg fejedelmét Hunyadi Mátyásnak nevezi. Nem tudja, tudatlanság-e ez, vagy nagyokból csúfot űző szándék, de igazságának lángoló érzetével utasítja vissza, tiltakozik ellene.

De a mult fényes képei mellett csak oly élvezetes olvasni Péczely előadásában a szomorúakat is. A mohácsi szerencsétlen

¹ II. k. 337.

harcz lefolyásába egy-egy heves kifakadást vegyít a puhaság, belső viszálykodás, önzésbe merült fiak ellen. Mint az érdekesfeszítő regényt, melynek az utolsó kötete hiányzik a könyvtárból: olyan érzéssel teszszük le a mohácsi vésznél Péczely könyvét. Pedig ott a regény fordulatai érdekelnek, itt az eseményeket ösmerjük nálánál hasonlíthatatlanul nagyobb méretű történetíróktól. Mégis vonz hangja, előadási modora, a mely nem czifraságban, nem ötletességben, hanem komolyságban és lendületben keresi a hatást.

Péczely munkáját azon frissében megbecsülték. Dicsérettel szól róla a tudós világ s kicsi híján esett el az akadémia az évi nagy jutalmától. Inkább formai okokból, mert csonka mű erre a kitüntetésre nem számíthatott. Így kapta aztán meg egy regényéért Jósika. Dicsérettel halmozzák el a »folytatott írások,« kivéve az egy »Századunk«-at, a mely Zsigmond korának szigorú megítéléséért vallásos elfogultsággal vádolja. Merőben alaptalanul. Péczely érdemeit hivatott emberek katolikus részen is elismerték mindig. Higgadt vitatkozás után meghajolt előtte nagy pályatársa Horváth Mihály is.

Inkább pedagogiai jelentősége van korábbi művének, a latin *Summariumnak*.¹ Európa újabb történetének foglatatát adja két vaskos kötetben. Nem akarta a kor eseményeit sorra venni sem együtt, sem államonként, hanem az egyes államok történetéből kiválogatta azokat az eseményeket, melyek az állambatalom megszerzésére, gyarapítására vagy csökkentésére, a népek kormányzására, csoportosulására, általában Európa területének beosztására hatással voltak.

Latinul pedig azért ír, mert mindennél előbbvalónak tartja az ifjúság nevelését, a latin nyelvben való gyakorlását, melyen az előadások is folynak. Ha a *Summariumban* még nem is rendelkezik a történetírás olyan kellekeivel, mint későbbi művében, előadása nem olyan világos, nyelve kissé keresettebb, van ennek is sok kiválósága, melyek közt legjelesebb az, hogy tanítványaiban, olvasóiban érdeklődést képes ébreszteni tantárgya iránt. Ennek a következése, hogy az arányosság rovására is huzamosabban időzik egy-egy kiválóbb alaknál vagy esetenél, midőn annak előadása különösen alkalmas az ifjak figyelmének megragadására.

Életének e két főmunkáján kívül számos apróbb értekezése és szónokiata maradt reánk. Az előbbieket javarészt az Akadémiában olvasta fel. Szép essay-je az, melyet Buda visszafoglalásáról írt az Árvizkönyvbe. Beszédeiben a latin klasszikus szónokok a mintaképei. Midőn 1840-ben egyszerre két tanítványát jutalmazta meg a Kísfaludy-Társaság költői munkásságukért, Péczely a maga legszebb diadalának tekintette azt. Nagy Imre volt az egyik pályakoszorus ifjú, a tragikus sorsú, fiatalon meghalt poéta, a másik

¹ *Summarius Historiae recentioris Europae*. Az első kötet 1827-ben jelent meg Cziráki Antal grófnak, a másik 1830-ban Revitzky Ádám grófnak ajánlva.

Szilágyi István, a kinek meg késő öregség és egy nagy magyar költő első buzdítása jutott osztályrészül. A pályadíjat a társaság nevében Péczely adta át Szilágyinak, magasztalva Nagy Imrénének, az *Árpád* igazán nagytehetségű szerzőjének emlékét is. E beszéde érte meg minden munkája között a legtöbb kiadást.

Utolsó szónoklatát 1848 márcziusában tartotta, midőn a kollégiumi ifjúság zászlaját avatta fel. A kik ezt hallották, hadbamenő honvédök, hazájuk sorsán aggódó férfiak, asszonyok soha többé el nem felejtették. Olvasva is elragad bennünket.

A szabadságharcz fordulatait nemcsak a hazafi érdeklődésével, hanem a történettudós izgatottságával leste.

Kevésbe mult, hogy ekkor be nem jutott a képviselőházba is. 1848-ban küldöttséget menesztettek Mezőtúr hálás polgárai Debreczenbe, egykori híres rektorukhoz, hogy fogadja el az ő képviselőket a magyar országgyűlésen. Péczely beleegyezett. A választást június 26-ára tűzték ki. Mezőtúr, mint egy ember szavazott le Péczelyre, ki 400 szavazatot kapott. De ellenfelének, Borbély Lajosnak 27 szavazattöbbsége lett. Rá szavazott a kerülethez tartozó Dévaványa és Török-Szt.-Miklós egész polgársága.¹ Így a 48-adiki magyar parlament elesett attól a tisztességtől, hogy az ország egyik legjelesebb szónokát, az országos hírű történettudóst tagjának nevezhette volna.

Legutolsó napjai alatt érte meg, hogy városa az ország közepe lett. Az országgyűlés tanácskozásait sokszor meghallgatta, de hogy az április 14-iki határozathozatalnál jelen volt-e s egyáltalán ezzel szemben milyen állást foglalt el, nem tudjuk. Az utolsó dicsőség, mit halála előtt aratott a magyar ügy, Buda dicsőséges visszavétele volt. Erre két nappal Péczely József örök pihe-nőre hűnyta be szemét. 1849 május 23-án déliben szélhűdés érte. Nehány óráig kínlódott még, aztán elröpiült nemes lelke.

Abban az időben, mikor mindenkinek volt gyásza s a hazának legtöbb, a Péczely halála nem okozott olyan általános nemzeti gyászt, a milyenben más viszonyok közt lett volna része. Temetésén kevesen voltak, nevezetesebb képviselő csak egy: Palóczy László.² Május 25-én vitték ki a czegléd-utczai temetőbe, ott aluszsa örök álmát atyai barátai, Szentgyörgyi József és Budai Ezsaiás között. Özvegye alig hat héttel élte túl. Férje temetése után Vértesre költözött ki, ott érte utol a hirtelen halál július 11-én.

Péczely sírja fölé 1871 júliusában emel sírkövet a hálás kollégium. Felirata így szól: »PÉCZELY JÓZSEF főiskolai tanár. M. T. Akadémia r. tagja. 1790—1849. Lumine quo vivens claro

¹ Követválasztási jk. 1848 jun. 26. Mezőtúr város levéltárában. IV. 39/1848. sz. a. Fadgyas Károly, Mezőtúr főjegyzőjének szíves közlése.

² V. ö. Szücs István, Debreczen sz. kir. város történetével (III. k. 964.), s az ugyancsak Szücs-írta nekrológiával a debreczeni ref. egyház halotti anyakönyvében IX. k. 58. l.

post fata refulget.« Hátul: »Egyik legnagyobb jótevőjének hálás emlékiül a ref. főiskola.«

*

Az absolutismus szomorú évei sok mindenre nyomasztóan hatottak, a Péczely emlékére úgyszólván végzetesek voltak. Mikor pedig a hosszú éjszaka után újra feljött a nap, Péczely Józsefnek, az ő emlékének nem sütött többé. Pár sornyi életrajza nem hiányzik egy, azóta megjelent gyűjteményből sem, de bővebb méltatásával alig találkozunk. Inkább a tudós társaságban való szerepére terjeszkedik ki az 1863-iki akadémiai Almanach. Ennek életrajzánál fontosabb az a 22 oldalas méltatás, mely a Sárospataki Füzetek régi folyamának utolsó »szállítmányai« közt jelent meg.¹ Szorgalmasan gyűjtötte össze I. J. — ennyit árul el mindössze a szerző nevéből — pályafutásának főbb adatait és sok helyt szerencsével méltatja munkáit. Szerény munka, célja sem annyira a férfiú teljes megismerése és méltánylása, »inkább ösztönt akar nyújtani kinek-kinek arra, hogy vele bővebben megismerkedni törekedjék.« A névtelen író mindenestre lelkiismeretesen végezte munkáját, érdeme elismerésre méltó.

BALKÁNYI KÁLMÁN.

¹ 1869. évf. 253. l.

RADVÁNYI VERSESKÖNYVEK.

(Második közlemény.)

III.

Harmadik helyen a Radvánszky-codexről kellene szólnunk. Részletes ismertetését illetőleg azonban utalva Thaly Kálmánnak a Századokban (1875. 1—33. 1.) megjelent cikkére, itt csupán azokról a darabokról szólunk, melyeket gyűjteményünkbe felvettünk. A codexben ugyanis Balassa költeményein kívül egyéb versek is vannak, szerzőiket azonban az egy »Cantio militaris«-én kívül sajnos nem ismerjük. Nagy kár, mert becses darabok és ha aesthetikai érték tekintetében Balassa költeményei mögött maradnak is, »Thaly épenséggel nem csalódott, mikor a XVII. század első évtizedeinek jobb lyrai termékei közé sorozta őket.« Mindössze öt darabról van szó, melyek közül az első kettő a szerencse állhatatlanságáról és a barátság tökéletes voltáról elmélkedik, a harmadik egy szerelmi ének, míg a negyedik és ötödik hazafias tárgyú. Hogy nem Balassától származnak arról felvilágosít a codex összeírójának a 175. dik lapon olvasható megjegyzése:

»Kezdenek itt már különb-különbféle szép énekek, melyeket mostani poéták szerettek, akarván a poétaságban elméjeket fárasztván futtatni *Balasy Bálint* elméjével és poétaságában elérni és meg is halladni, melynek bizony csak egyike is kétség, nemhogy mindkettő.« A Balassával futtatni akaró poéták művei, melyeket gyűjteményünkbe is felvettünk, a codexben ily sorrendben következnek egymásután:

1. »*Játszik az szerencse most szegény fejemmel*« . . . kezdetű vers a szerencse állhatatlanságáról. Áll kilencz négysoros strophából, négyes rímekkel. Erőteljes nyelven, de némi classicus reminiscentiával festi a sors szeszélyes voltát a vers, melynek utolsó szakából, mintha egy elkeseredett végbeli katona kifakadását hallanók:

Igyunk azért! Horvát, — töltsed poharomat,
Víg lakástól soha ne szánjad karomat,
Hogy bú, bánat, sok gond ne rágja gyomromat —
Kivel mit gondolok várnám haláloamat!

Gyűjteményünkben: »A szerencse forgandóságáról« czímmel ellátva foglal helyet. L. a codex 176—177. lapjain.

2. *A barátság-nak tökéletes voltát ez kis énekből vehetik eszében az barátság-szerető emberek.* Kilencz háromsoros vers a czimben megjelölt tárgyról. Rímeinek képlete: aaa. A versben előforduló Ludovicus, Gisipus és Titus nevek szintén a szerző classicus tanulmányaira utalnak. L. a codex 177—179. lapjain.

3. »*Csudálatos nagy bánatja szívemnek és lelkemnek*« bekezdésű, hét hatsoros versszakból álló szerelmi ének. Mély érzéssel van írva, de formai tekintetben gyenge. Fölötte a dallamra utal ez a sor: »Ad notam: Gyámoltalan habok között evezek, etc.« . . . L. a codex 179—181. lapjain. Gyűjteményünkben az ének fölé czímül ezt írtuk: »Csudálatos nagy bánatja« . . .

4. *Cantio militaris.* Húsz kilenczoros u. n. Balassa-strophában írt hazafias tárgyú, nagyon szép ének, mely mint a versfők mutatják Petkó Zsigmond munkája. Koráról az utolsó stropha három első sora világosít fel:

Az ezerhatszázban
— Hogy ezeket írák —
Hatvanhat esztendőben, . . .

L. a codex 181—183. lapjain. Először Thaly Kálmán ismertette a Figyelőben, 1877. 18. l. Tőle való első kiadása is, mely az Irod. és műveltségtörténeti tanulmányokban jelent meg »Bátorító ének («*cantio militaris*« — 1666. —« czímen.¹ Az ének szerzőjére nézve azonkívül, hogy 1666 körül élt, meg a mit maga mond magáról az utolsó versszakban, hogy

Ekém után jártam
S arra is vigyáztam,
Hogy ehessem kenyérben, . . .
Zabot is vettem,
Mert lovat szerettem,
Vettem hasznát mezőben!

egyéb határozott adatunk nincs. Thaly szerint »mint a végső strophá sejteti, alkalmasint valami, a kisebb nemességhez tartozó és kenyérét — hajlamai és szüksége szerint — inkább hadi, tán végbeli szolgálattal kereső katona-ember volt, ki a magyar érdekek kárával kötött vasvári békén elkeseredve, az elveszett szabadságért fegyverre hívja fel honfitársait török és német ellen egyaránt.

5. *Cantio alia.* Tizenkét négysoros strophából álló szintén hazafias tárgyú ének,² melyből a politikai állapotokkal elégedetlen és a nemzet közönye felett elkeseredő költő ébresztője szól hozzánk. Az írás jelleme ugyanolyan, mint a kodexben közvetlenül előtte álló *Cantio militarisé*. Ebből a körülményből, továbbá, a két ének egyező szelleméből, hangulatából és stílusából következtetve Thaly azt mondja, hogy ezt a verset is Petkó Zsigmond írta, még pedig az 1666-tól 1670-ig terjedő időköz-

¹ V. ö, id. m. 349. l.

² A rímek képlete: aaaa; de nincs mindenütt pontosan betartva.

ben. Először Thaly adta ki, többször idézett művében¹ »Gondolkodjál szegény magyar! . . . («canto alia») 1666—1670.« czímen, de szól róla a Figyelőben² is, a hol e nagyon szép, hazafias katona-éneket vagy mint ő mondja a felhajnaló kurucz világ első riadóját egy pár versszaknyi idézet kíséretében ismertette. Az eredetit l. a codex 183—184. lapjain.³

IV.

A már ismertetett verseskönyveken kívül van a báró Radvánszky család radványi levéltárában még egy verses adalékokat magában foglaló gyűjtemény. Részei az utóbbi évek folyamán, rendezéskor, a családi levéltár anyagából kerültek össze. A gyűjtemény kisebb-nagyobb terjedelmű jórészt latin versekből és versfüzetekből áll, de azért magyar versek is vannak benne. A XVII. és XVIII. századból való latin versek között sok inkább alkalmi jellegű s főleg a Radvánszky család történetírójára nézve érdekes, de általános tekintetben kulturtörténeti szempontból sem lehet tőlük megtagadni bizonyos fokú értéket. Műfajukat tekintve nagyrészt anagrammák, epitaphiumok és alkalmi üdvözlő versek, de akadnak köztük egyebek is. Különös becses az irodalomtörténet szempontjából az a körülmény kölcsonöz nekik, hogy legtöbbször a szerző nevét is ismerjük. A kisebb számban levő magyar versek jelentőségét felesleges hangoztatnunk, e tekintetben csak utalunk a bevezetésben mondottakra. Az egyes darabok részletes ismertetése itt következik.

1. Magyar nyelvűek :

I. sz. *Dialogus duorum Asseclarum S. Georgii.* Azaz két, Sz. György Vitézt követő Iffiaknak beszélgetések, melyet Nemzetes iffiabbik Gerhart Györgynek és Radvánszky Györgynek midőn Sz. György-napját friss jó egészségben illeték volna, Nemes Radványi háznál, kedves Nagy Asszony Anyoknál Nemzetes Mariassi Joanna-Katarina Asszonynál eö kegyelménél offeralt Radványi és Királyfalvay Nemes Háznak, leg-kisebb szolgája 1702. Esztendőben Sz. György Havának 24. napján M. R. — 18 négy-soros versszakból álló dialogus, negyedrét alakra hajtott egy ív papíron. Rímeinek képlete: azaz. Gyűjteményünkben »Névnapi verses dialogus, 1702-ből« czím alatt helyeztük el. A dialogust Sz. György lovag symbolikus történetének itt következő meséje előzi meg a kéziratban:

»Jeles historia, melylyel leírták az Sz. György vitézt, hogy eö régenten Sicilia országban jutá némő-nemő városhoz, melyben nagy félelem, rettegés, sírás és jajgatás vala. Meg akarván tudni az okát ez nagy félelemnek, mindjárt megbeszélétk az vároznak lakosi, hogy ott vagyon nem messze várastól, igen széles és mély tó, kiben fölötte nagy testű és torkú sárkány vagyon; ennek naponkint vagy egy eökröt vagy eöt

¹ Irod. és műveltségtört. tan. 352. 1.

² III. 21. 1.

³ A. codex utolsó levele.

juhót — meddig volt — kellett adnunk. Elfogyván az eökör és juh, két-két embert kívánt egy napra, hogy teljességgel a várost el ne pusztítsa. Mai napon került és esett sors az király egyetlenegy szép termető, jó erkölcső, hajadon leányára; ezen a dolgon király népestől igen megszorodott, búsul és jajgat mondván: vajha volna avagy találkoznék oly ember, ki megmenthetné kedves és egyetlenegy leányomat és inkább magájévé tenné! Ezeket hallván Sz. György, megszaná mind városbélieket, legfőképen pedig a király leányát, fegyverében öltözködven, kópiaját kezében vévén, lovára üle és tóhoz nyargala! Ott nagy torkú sárkány megörüle prédának, kijöve és torkát fölnyitván, minden erejével Sz. György-hez siet. De ez mint erős és böics, régi vitéz torkában ütven kópiaját azt megölé és várost lakosival s király szép termető leányával egybe veszedelemtől és haláltól megszabadétá.

Ezt penig meggondolván könyön eszébe veheti kiki, hogy ez nem egyéb, hanem Krisztus Jézus igaz menynei vitéz! Mert ez eljövén ez nyomorúsággal teljes világra, hallotta nagy félelem miatt sok panaszinkat, kiáltásinkat és sírásinkat, midőn amaz régi sárkány (cördög) minket prédájává és rabjaivá akart tenni, és magával az feneketlen tóba (pokolba) béragadni, mely ellen senki nem volt ki megöltalmazhatott volna; de eő fegyverében (testben) öltezkedven és hegyes kópiaját (evangeliomot), kezében vévén, az sárkánt értsed bünt, halált, ördögöt megrontotta és minket hatalmasan megszentelt, megszabadított és magájévé tött.

A dialogus személyeiről megjegyezhetjük, hogy Radvánszky V. György és Gerhárd III. György rokonok voltak. Előbbinek nagynénjét R. Katát ugyanis nőül vette Gerhard II. György, ki 1680-ban Hontmegye alispánjaként szerepel. Fia György Nagy Iván szerint »ezredesnek« iratik. Radvánszky V. György, a vértanu R. IV. György unokája s Rákóczi híres tanácsnokának R. II. Jánosnak fia később Zólyom megye alispánja lett. Meghalt 1763. körül.

II. sz.¹ *Votum natale*. Csáky Istvánt gúnyoló nyolcz strophás vers. A strophák négysorosak s négyes ríműek. Két egybefüggő negyedret levélen van írva. Szerzője ismeretlen. Az írásról s papirosról itélve a XVIII. század elejétől való lehet. A vers hősről Csáky XII. Istvánról Nagy Iván (III. 84. l.) ezeket írja: »Született 1669. ápr. 23-án. Ugocsa vármegye főispánja. Szádvár, Léva, Végles, Tata elvesztegetése végett lévai Csáky László ellen tiltakozik és egyszersmind e javakra nézve az adományozásnak ellene mond 1689-ben. 1703-ban Károlyi Sándorral együtt veri meg Dolhánál a kurucz támadást; 1706-ban már Rákóczi mellé áll, ki is a szécsényi gyűlésen a hadi élelmezés és szertár főbiztosává és ugyanez évben a béke-alkudozások folytatásához megbizottjául nevezé. Később 1712-ben III. Károly megkoronázásakor kir. pohárnokmester volt. Neje gróf Zichy Klára.«

III. sz. »*Természet a kiknek úri eredetet*« . . . kezdetű pasquillus, mely gyűjteményünkben »Gúnyvers Beniczky Gáborról« cím alatt foglal helyet. Ismeretlen szerzője levélalakban küldte az egész ívre írt verset

¹ A római számok az illető darab helyét jelölik a gyűjteményben.

Radvánszky Jánosnak. Czimezése: »Tekéntetes Nemzetes Radvánszki János Urannak, Nemes Magyar haza Confoederált Statusi Kincstartójának s kedves jóakaró Bátyám Urannak eő kegyelmének.« Thaly szerint a 33 strophából álló vers¹ 1708-ból való. Először az Irod. és műveltség-tört. tanulmányokban jelent meg,² de már a Figyelő 1877-diki évfolyamában³ olvasható róla egy ismertetés Thalytól.

IV. sz. »Mint folyt Magyar Országgh dolga in Annis proxime elapsis 1703. 1704. et 1705. Azoknak irt rövid rythmica hystoria szakaszai. Két részből áll. Az első rész 72 négy soros versszakra, míg a második csak 42 strophára terjed. A második rész fölé ez van írva: »A zelilogusból. Anno 1703. die mensis Decembris Zólyom vára feladat-tatván és másnap a Német belőlle ki takarodván, die 10. eiusdem, ez az hálaadás mondattatott, de solutus stylussal.« A lap szélén pedig latinul: »Laudate Dominum in rythmis et canticis. — Non vox, sed votum, non musica, cordula, sed cor. Non clamans, sed amans psallit in aure Dei.« A verses krónika mellett, melynek kézírata tizenhat és egy-negyedrét lapra terjed, még két sűrűen teleírt negyedréti alakú lapot⁴ találunk, a vers szerzőjének Tolvay Ferencznek Arithmeticájára vonatkozó jegyzetekkel. Utóbbiak közt egy latin vers is van, mely hat négy-soros versszakból áll s szintén az Arithmetikára vonatkozik, kezdete: Haec erant, quae praecipitanda cernis.« A krónika kéziratához van csatolva Tolvay Ferencznek levele is, melynek kíséretében a verset küldötte Radvánszky II. Jánosnak. A levél így hangzik:

»Az Úrnak, Nagy Fantor Urannak ajánlom kötöles alázatos szolgálatomat!

És kívánok üdvességes minden jókat szerelmesivel együtt. Ha későn is, de ime valamely részecskéjét elküldém az én nagy urannak az ígirt conceptuskából, mely is: Prologus, Hystorilogus, Zelilogus, Epilogus in quarto lévén leírva (de nincs pluralva) áll 9^{1/2} arcuson. Az igaz nem méltó, hogy az Úr magát fárasztaná olvasásában, hanem valamely ifjúval ha elolvastatja. De mindazáltal ha publicuma léssen vala (kész lévén már ezelőtt esztendővel) nem volt volna káros nemzetünknek. Az elmúlt esztendőben pedig in Maio et Junio, nyolcz arcuson álló igen világosan ifjakat igazgató Arithmeticalis methodust irogatván, vagyis régi magyar munkácskámát revideálván és deakul fordítván, küldtem vala Lőcsére. Minémű válaszom jöve Brever uramtul in specie megküldöttem az én jó urannak, az Úrnak; de kérem alázatosan ezen missilis levél térjen vissza kezemhez.

Minémű titulusa vagyis inscriptioja légyen, azt is utána jelzém a Zólyomi devotiónak és vagy két szakaszát a praemissákbul. Meg vagyon »Alloquium ad lectorem; et methodus dispositionis eiusdem opellae; et tabella cebetis; elegia authorum quorundam in arithmetica. Mindezek

¹ A rímek mindenütt négyesek.

² Irta Thaly K. Budapest, 1885. 391—394. l. »Beniczky Gáborról, 1708« czímen.

³ III. 119. l., sőt még előbb a Századokban is említi, 1875. 101. l.

⁴ Közülök egyik nincs hozzáfűzve az előbbiekhöz.

in octavo két levélre extendáltatnak. Úgy következik osztán a munkácska. Jóllehet nem is értett az én nagy uram Gerhard uram ezen rhytmusokrul, de itilem fogja uram kglmed, az urral ő kglmével is communicálni. A méltóságos generalis¹ Murányban létekor méltóztaték tőlem érdemetlenül kérdeni, ha munkálódtam-é valamit Murányban? Kire feleltem: igenis kglmes uram öreg szemeim s elmém töttek valamely csekély munkát. Ezen includalt alázasos supplicatiomat úgy reménlem az én egyik nagy fautor uram *Rádai Pál*² uram ő kglme mutatott hozzám annyi grátiát, hogy bėjutott kglmes urunk eleiben; alázasosan recommendálok az Úrnak, úgy Gerhard uramnak nagy jó fautor uraimnak. Maradván köteles alázasos szolgálója D. T. Ferencz.³ In arce Murány. 29. aug. 1707.«

Utóirat: »Írásomban való öregségem fogyatkozásának úgy hiszem megbocsát az úr, az én jó uram.«

Kívül: »Tekintetes és méltóságos úrnak Radvánczky János uramnak (salvis titt. honore et dignitate permanentibus), nagy uramnak patronusomnak íram alázasosan az úrnak ő kglmének. Rosnyóbánýára.«

Teljesseg kedvéért közöljük Tolvay Ferencznek a radványi levéltárban levő többi levelét is, melyek részben az író egyéniségére, részben a verses krónika és az Arithmetika iratásának körülményeire vetnek világot. Időrendben a *Gyürki Pálnak* szóló az első s így hangzik: »Az én nagy uram fautoromnak a méltóságos generálisnak mégis ajánlom alázasos kész szolgálatomat!

Isten kívánta boldog jókkal áldja az én uramat. *A magyar rövid Mársnak későn esék elkészülése*, mert már ily öreg legény mint én, nehezen, későn, vétkesen is tészí négy szemmel az írást. Szerencsétlen valék a rimaszombati deákokkal is, mert vétkesebben tévék a transsumptiot, mint magam írása is, és így magam manusát küldém (ha csak Beszterczén az úr Radvánczki uram parancsolatjából valamely ifjak nem purálták). Elég legibiliter esett ugyan az írás, de ily vétkesen illetlen a migos generális eleiben menni. A mint ígértem supplicatiomban, közlöm *Kajali Pál* urammal is ő kglmével. Alázasosan instálok megint nagy uram fautorom előtt, hadd lehessen a megírt mód szerént tisztességes kiköltöztetésem Murány várából. Istennek hála az Urnak minden portékái intacte vagynak. Commendans Uram mégis fekszik. 23. Martii írt levelemben, hogy ő kglme felől (mely az Urnak szóló levelem Smertnyik uram kezéhez adatott, már az Ur akkor Beszterczén nem lévén), igen kedvesen vötte, most ugyan köszönteti ő kglme az urat. Eszterház Antal uram komornyikja nem régen házat ékesítő supellectiúéket Kassára vűn; nem úgy vagyon a dolog itt való portékája felől, a mint referaltatik vala, hanem sok és szép.

Az asszonyt igen böcsülettel alázasosan köszöntöm ő kglmét.

¹ Bercsényi Miklóst érti.

² A szövetséges rendek titkára, majd kancellára; élt 1677.—1733-ig.

³ Dësházi Tolvay Ferencz, születése helyéről Menyóinek is írja magát.

A rab emlegette azulta is az bort, várván az Úr gratiájátul. Én pedig vagyok és maradok az Úr igaz szolgája

Raptim in arce Murány 1707. die 11. ápr.

D. Tolvay Ferencz.

(Utóirat): A cigány két katonát hogy elvitetné az Úr, igen várná Commendans uram ő kglme.

Tudván, hogy az Ur zelanter szereti az Isten dűcsőségét, ahhoz képest egy tudós szép eloquentiájú ifjú levitának igen javallottam, hogy Istenéhez való buzgóságából s hazájához és nemzetéhez, vallásához való szeretetibül adja magát a tábori szolgálatra assumendo prius sacri ministerii ordinationem. Ki is nem idegenkedik ezen intimitatott hivataltul. Annakokáért vagy az úr maga mellé, vagy másuvá, az hol Isten igéjében gyönyörködő hivek találhatnának számosan s meg volna illendő böcsületi provisioval együtt, úgy látom reá venné magát. Csak most vötte itt való kapitányne asszonyomnak nec frustum honesti panis: ad aures ergo et syncere pia pectora gratiosorum fautorum querelae expectorandae.

Non ars, nonque iuvat Martis praestantia quosdam
Si vis laudari, si vis chorusque vocari
Discito adulari: nam tales sunt cito chari.

Alázatosan követvén nagy kegyes theologizáló lelkű uram patronusomat, hogy így alkalmatlankodom (ha alkalmatlankodom) ajánlom azon úramat isteni kglmes felség oltalmában, magamat uram patrociniu-mában.

Raptim Cassoviae 18. ápr. 1708.

D. Tolvay Ferencz.

(Utóirat:) Édes uram megbocsásson, hogy így vétkesen esvén írásom, másszor nem írhaték. Erravi praecipitans, Delectantia quaedam. Itt Staremberg mélgos úr libere recreálja magát a várason (utánna lévén mindenkor honesta custodia); kiváltképen a francia tisztekkel vendégeskedik, kártyáz etc. Moldovai, Havasalföldi vajdaságok kedvesen vötték urunk szövetségét. Mondják, hogy ha eddig azokkal a fejedelmi embe-
rekkel így bántak volna, a német nem subsistált volna Erdélyben etc. Facta est tamen voluntas dei et fiet a modo in posterum sicut in coelo, ita in terra.

Item. Jőnek s mennek a lengyel követek és posták; öccsét feleségül; emberséges ember gyermeke és nemzése.

Kívül: »Spectabili generoso domino Paulo Gyürki de Losoncz; suae serenitatis principalis certi militaris corporis commendanti actuali generali excellenti. (Salva pleniss. titli. integritte permanen.) Domino, domino colendissimo. In Rosenberg, vel ubi.«

A következő három levél ismét Radvánszky Jánoshoz van intézve, Közülök az elsőben nyomorúsága felől panaszkozik:

Az úrnak, nagy uram patronusomnak, ajánlom igaz alázatos szol-gálatomat!

Kévánsága szerént való sok jókkal áldja Isten az én nagy uram

fautoromat. Mind Zólyom alatt és mind másutt hozzám mutatott szép affectioit mindenkor elmémben forgatván és recolálván, de legutóbban körömi mezőből ígirt patrocinaló úri gratiáját fentartván s várván im ezen alázatos levelemmel is nemes Abaúj vármegyéből is udvarlok uram patronusomnak. Nem örömost panaszkodnám, de mit van mit tennem: cui dolet, is queritur. Kilencz hónaptól fogvást Kassán egy pénz fizetsem is nincsen, minden drága pénzen adatik, (Szükön pedig) magam n. Nógrád vármegyében dicát fizetek, ha mi kevés gabonám, belőle semmit sem vehetek: nec praeteriti laboris aliqua gratia, recenter Svinoczkítul ő excellentiájátul jövőn egy (kivel magam is beszélék negyednapja) mondá, hogy épen kiment volna a Moskovita Lengyelországbul. Vagyon oly hír is, hogy Scotiában bément Jakab király putatitius (?) fia, a confoederalt imperialis status nagy confusiojára. Deák Ferenczet a ráczok Csát táján elfogván vitték Aradban, majd úgy esett, mint Staremberg casusa, csakhogy Deák Ferencz uram emberül megellenkezék ebben is.

Kívül: »Spectabili, illustri ac generoso domino dno Johanni Radvánczki de Radvány, suae serenitatis et status confoederati Hungariae oeconomici consilii vice-praesidi. (Salv. plen. titt. et honor.) Dno patrono colendissimo Radvány vel Neozoli. Recommendatae generosae, dnae Magdolnae Ebeczki, grosi dni Johannis Szalontai consorti dilectae. Exhibitae in Sz. Iván 7. Mai. 1708.«

A másik levelet épen akkor kinyomtatott arithmetikai műve 12. példányának kíséretében küldötte Radvánszky Jánosnak, a kinek az Atrium Arithmeticale ajálva is van:

»Az úrnak, az én nagy fautor uramnak Istentől kívánok minden jókat! És igaz köteles alázatos szolgálatomat ajánlom patronus uramnak!

Minthogy kinek mire vagyon hajlandósága természet szerint arra vonattatik, quia: Trahit sua quemque voluptas, én is leginkább abban gyönyörködtem (nataii inclinatione ferente) gyermekségemtől fogva, hogy a mi fő jó és hasznos, tisztességes, abban valamit tanulhassak. Ahozképest kegyelmes uram murányi. erősségében két esztendők folyásában mind oeconomiamtul, mind más felettébbvaló distinctióktul üres lévén, gyakran olvastam nagy, nemes elmék monumentumit. De irogattam is, a mint vagyon hírével az úrnak s még pro anno proxime transacto is continuáltatott volna, ha magam is az actiókban (mint valamely ideig) forgottam volna, vagy igaz relatiókbul tudhattam volna a dolgokat, annak igazán folyt rendi szerént. De im ez alázatosan praesentaltatott érdemetlen *Arithmeticale Atriumocska* is bizonyosága írásban való magam exercitálásomnak és másoknak is hasznáíni kívánkozó igyekezetemnek, minthogy is: Otium pulvinar Satanae, ha ember magát adja heverésnek. Hogy pedig az úrnak nagy fautor uramnak tekintetes úri nevét homlokára vötte ez gyermeki elmékért való kis fajzatocska, ha gyönyörködtethetem az én nagy fautor uramat való, ismerem magamat igen nyereséges szegény legény cliensének az én uramnak. De ha offendaltam volna (intentionon kívül) az én nagy jó uramat, vagyok oly reménségben, hogy nemesi kegyessége szerént ezen offensát méltóztatik megengedni igaz, alázatos, kész szolgájának. Im praesentaltatik az

úrnak egy tuczet azon Atriumocskából szokott illendő alázatossággal. Ha vehetném eszemben, hogy többekben is gyönyörködnek az úr azokkal való kedveskedésért, többel is kedveskedni tartanám nagy nyereségemnek, ha szinte nem ilyen compactioban valókkal is, minthogy ezüst pénzzel ment végben mind typographiában, mind compactor kezénél. És a mi ennek előtte való kevés fejr pénzecském vala, immár három esztendő alatt csak ruhájára is cselédemnek s magamnak elment s úgy más szükségre is. Megvallom az compactornak nem tehettem volna eleget, ha mind ilyen materiákkal fedte volna bé a többit is a könyvecskéknek. Mitül indítottam pedig nevezetesebben erre nézve, hogy uram patronusom úri nevét viselje ezen munkácska a dedikatiockában vadnak okai; de a mi még ott meg nem említettet im most megjedzem: hogy a tekintetes úr maga úri levelében kívánta vala írásban is látni ezen öreg szolgájának elméje gyümölcsét és így ebből is vöttem erre való bátorkodásomat. Magam is akarok vala kegyelmes uramnak és nagyságodnak udvarlani, de commendánsom ő kegyelme meg nem engedheté, ha csak kegyelmes uramtul vagy méltóságos főgenerális uramtul ő excellentiájátul erre specialis gratiam nem leszen. A mint is írtam tekintetes uram patronusomnak is az urnak *Rádai Pál* uramnak is ő kegyelmének, hogyha illendő volna, ezen gratia szereztetnék meg, alázatosan instálván uram klmed előtt is, hogy mind ezen instantiam mind más occuráló dolgom secundaltatnék méltó úri interpositiója és assistentiája által is. Mélgos kglmes generalisunk ő excellentiája előtt tött méltatlan személyem iránt való emlékezetit Beszterczen igen alázatosan köszöröm mind magának az urnak, mind a tekintetes nagy fautor uramnak Gerhard György uramnak ő kglmének, köszöntvén lintácskám(?) az urat ő kglmét és ajánlván továbbra is ilyen régi jó patronus uraim gratiájában megőregedni kezdett érdemetlen szegény fejemet. Tartsa és éltesse Isten uram patronusomat kglmedet szerencsésen sokáig szerelmesivel együtt és ajánlván gratiájában magamat, maradok kész alázatos szolgája

In arce Murány, 3. jumi 1707.

Tolvaj Ferencz.

Kívül: »Tekinttes urnak (salvo titt. honoris, dignittis permanentibus) nemzetes V. Radvánczki János patronus uramnak az urnak.«

A harmadik levéiben, melyet, 1707. jun. 13-án Marczinfalváról küldött pártfogójának, Radvánszky Jánosnak, a verses krónika felől emlékezik:

»Az urnak, nagy uramnak fautoromnak mégis ajánlom alázatos kész szolgálatomat!

Hogy mások informatiojokbul az urnak titulusában excessive vagy defective impingáltam: valóban bánom és sajnálom. De ebben vagyon egy kis vigasztalásom, hogy ezen vétek tulajdonítatik az író simplicitásának. Senki is azért, mélgos, tekinttes urat meg nem ítéli; bizván is alázatosan az úr gratiájában, hogy egészen ezen defectusért nem esem nagy uram fautorom disgratiájában. Instálok is méltóztassék kegyessége szerént nem tulajdonítani ezen simplicitasomat igen nagy véteknak. *A mi illeti az én együgyűségemhez képest lött historizáló rhythmusokat: akartam a nem-*

zethez való buzgoságomat mutatnom. *Continuatioja is folyhatna, ha a dolgok valóságosan constalnának* s valami hasznocskája is lehetne belőle a nemes magyar vérnek.

Az Ur Istennek oltalmában ajánlom uram fautoromat és maradok érdemetlen alázasatos szolgája Cliens

Raptim Marczinfalva. 13. juni. 1707.

D. Tolvay Ferencz.

Kívül: »Tekintetes, mélgos úrnak, nemzeti vitéző Radvánczki János uramnak kgimes fejedelmi felséges urunk, herczegünk tanácsúr hívének (Salvo plen. titt.)« Nagy uram fautoromnak az urnak. In castris ad Sajó-Küröm.«

Tolvay Ferenczről és a Rákóczi-szabadságharcz egy epizódját tárgyaló krónikájáról az itt közölt levelekben foglaltakon kívül annyit tudunk, hogy 1677-ben mint a losonczy schola directora adta ki Comersiusnak *Præcepta morum* című könyve magyarverses fordítását. Thaly szerint¹ az *Arithmetica* s a verses krónika írója vénségére mint várbeli porkoláb élt Murányban visszavonulva Bercsényi Miklós védszárnyai alatt; de hogy mikor született, hol tanult és meddig élt, arra nézve határozott adatokkal nem rendelkezünk. Művét, melynek főérdeme a lelkiismeretes történeti hűségre való törekvés, először Thaly adta ki az Irod. és műveltség-tört. tanulmányokban (371—384. l.) Gyűjteményünkben: »Zólyom vára ostromáról és bevételéről« címet adtunk a versnek.

V. sz. *Felső kastély condolentiája*. Félívpapíron. Négy ötsoros strophából álló tréfás vers,² mely a mennyire tartalmából kivethető Radvánszky II. Lászlónak egy elegikus hangú versére vonatkozik, melyben Páris nevű kutyáját siratja. Ez a vers azonban — úgy látszik — elveszett. Legalább a radványi levéltárban eddig nincs nyoma (hacsak ezután elő nem kerül). A »condolentia« szerzője valószínűleg Radvánszky V. György. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a radványi u. n. felső kastélyban az időtájt, mikor a vers keletkezhetett, ő lakott, továbbá, hogy a kihez versét intézi »öcsém«-nek³ szólítja. Ha feltevésünk áll, akkor a vers okvetlenül 1758 előtről való, mert később R. II. László már nem élt.

VI. sz. *Alsó kastély replicája*. Félív papíron. Négy négysoros versszak, négyes rímekkel. Felelet az előbbi versre. Azon az alapon, hogy a radványi u. n. alsó kastélyban Radvánszky II. László (R. V. György öcsce) lakot: neki tulajdonítjuk e verset. Ha csakugyan ő írta, akkor ez is 1758 előtről való. R. II. Lászlóról a Teieky Miklós Mennyekezői játékához írt tájékoztatásban van bővebben szó.

VII. *Radvánszky Györgynek egy szíves Barátjához küldet kopóiban lött kár válaszául szóló Verseken foglalt Panasza*. A folio kötet 37. száma alatt ismertetett vers fogalmazata. Négy ívrét-alakú összefűzött levél. A negyedik levélre nincs írva.

¹ I. m. 369. l.

² Rímeinek képlete: aabbc — ddeec.

³ R. II. László öcsce volt R. V. Györgynek.

VIII. *Kazán a Vadászok mongyák egykor reggel . . .*« kezdetű vers; két egybefüggő ívrét alakú levélen. Alírása 7-ma 9-bris 1755. Radvánszky János. Azonos a folio kötet 7. száma alatt ismertetett darabbal.

IX. *Radvánszky Dénes verses levele, 1748-ból.* Három négysoros négyes rimű strophából álló verses levél. Másolat. Eredetijét l. a br. Radvánszky család levéltárában III. osztály LV. csomó. Az eredeti kézíraton kívül ez olvasható: »Mesieurs M. Pietre, Paule et François mes freres a Radvány.« Mellékelve Radvánszky Dénesnek 1748 jun. 2-án Bordigerából atyjának R. V. Györgynek küldött, itt következő leveléhez:

Méltóságos Uram Atyám!

Deczemberben írott kegyes levele utolsó volt, melyet alázatos devotioval vettem. Azólta való hallgatásnak okát midőn által nem láthatom, azt aieotom,¹ hogy kegyes atyai affectiójának megbizonyítását suspendálni méltóztatott. Vagyok mindazonáltal oly reménységgel, hogy kegyes lábához borulván s elkeseredett szívemet kívánt állapotjárul való tudósítással megvigasztalni méltóztatik

Levelek kimaradásáruul való szomorúságotat öregbité azon hér,² hogy már bizonyosan a békeség concludáltatott. Noha ugyan még kétséggel vagyok bizonyos circumstantiákra nézve, de megvallom, hogy oly gondolatokban ejtett, hogy alkalmas ideig zászlótartóságombul ki nem léphetek. Holott oly reménységgel voltam, hogy ezen háborúság alatt valami actióban magamat distingválván szerencsémel elő mozdíthatom; kivált midőn méltóságos atyám uram is kegyesen ajánlotta magát, hogy engem segíteni méltóztatik. Meg lévén pedig a békeség, semmi alkalmatosság nem adatik viselésemmel magamat promotiora érdemessé tenni, sem méltóságos atyám uram becsületes kenyeremnek megszerzését nem facilitálhatja a nagy reductio miatt, mely bizonyosan következni fog. Minapi alázatos levelemben fiúi devotióval jelentettem, mi módon méltóságos obester uram szándékozik engem promoveálni. Tudom, hogy adatván alkalmatosság, örömetst facilitálná promotiómat, de bölcsen általlátván következő dolgokat, hozzám való különös affectiójából projectálta Radovits kapitánynyal való conventiot. Ez fősvénysége miatt majd nem is tudta árát szabni, midőn indirecte per tertias personas expiscaltattam. Nem adok sok időt, tudván micsodás kedviben van a főtiszteinknek, hogy ingyen veszi el, a mit most 2000 arany alatt cedálni nem akar. Becsülettel vettem minap kapitány Nagy Mihály véletlen levelét, melyben offerálja 1000 aranyért companiáját; nem hiszem, hogy obesterem dolga ne légyen.

Való dolog, hogyha most halasztatik el, nem mindgyárt adatik alkalmatosság szerencsém előmozdítására. Méltóztatssék kegyes tekintetbe venni, mely boldog ember, a ki ifjú korában companiához verheti magát. Annyiban tartanám, mintha 24000 forintos jószágom volna; bizonyosan vévén annyinak interessit. Sőt tovább promotiom is igen acceleráltatnék.

¹ Sejttem.

² Hír.

Emlékezem ugyan, hogy méltóságos atyám uram engem inkább lovasokhoz applicálni szándékozik, de valóban megvallom, hogy az Úr Istentől rendelt életemet infanteriának consecráltam, bizván teljes szívvel, hogy én Istenem jó egészségben megtart nagyságtoknak kegyelmeteknek consolatiójára. Ha szinte reducáltatnék is, mégis fél gázsíval minden alkalmatlanság nélkül becsületesen élhetnék. Ezeket bölcs itéletire hagyom bizván, hogy bizonyosan consoláltatom; most csak arra kérvén aláztatossággal, méltóztassék annyi grátiával lenni s mennél hamarább engem tudósítani, bizhatok-e valami segítségben és mikor s mennyivel méltóztatik succurálni. Tudom máskép, hogy vannak némelyek, kik disvadeálnák azon okból, hogy annál könnyebben resolválnék magamat ad amplectendum statum domesticum. Én meg nem láthatom áltul, micsoda gyönyörűség lehet, hogy hamarabb úszul az ember sok bú s gond miatt. Arrul is gondolkozom, hogy többen lesznek az öcsém közt, kik életek veszedelmivel becsületes kenyeret keresni nem fogják akarni. Ha némelyek találkoznak, annál hamarabb oly statushoz juthatok, hogy nékik is provideálhatok tehetségem szerint; mennél hamarább szerencsémét előmozdítani méltóztatik.

Ezelőtt egy héttel Székely Sámuel hadnagy azon szomorú hért hozott, hogy István bátyám uram meghalózott. Ha az Úr Isten tetszése volt minket azzal megszorótani: legyen Ő Szent Felsége kegyelme vele.

Eszterházy regementnél Szent-Iványi oberlaintinand, Otlík oberwachmaister lett; Eszterházy István hadnagynak kapitány titulusa adatott.

Respublica in ea circumstantia est, ut nihil valeam scribere. Ante 3. dies aegrotos in St. Tremo curavimus transferri. Opera, quae fiebant pro defensione in casu necessitatis, sunt suspensa. Hodie advenit baro Leutrom felzeugmeister uti Colmio consultabant de retrahendo Caesario exercitu. Si impedimenta eius vel bagazia non fuisset adlata, existimassem et regium militum rediturum, quod adhuc fieri potest, siquidem certa opera suspensa sunt et contrario tamen in munitione provisio fit. Haec sunt signa, quod pax nondum sit conclusa, quod mihi consolationi est. Mihi tamen non placet, quod in tanto silentio tractatur negotium hoc, ut nemo sciat hucdum cur haec fiant. Hostis non est in eo statu, ut nos aggredi audeat, nec est voluntas eius, cum militem non contrahat. Nec nos progressus facere volumus. Existimo itaque nos versus Genuam ituros; an ibi operaturi sumus ignoro. Non intermittam tamen prima occasione dum resceiero, significare.

Ezekre nézve, ha méltóztatik engem kegyes levelivel megvizasztalni, szükség leszen a nagy armadához regementünkhöz dirigálni, mert úgy vélem, hogy holnapután elindulunk. Méltóságos asszonyom-anyámat aláztatosan tiszteltem és aláztatos recomendation mellett maradok holtig

Méltóságos atyám uram engedelmes fia
Bordigera, 2. juni. 1748.

Radvánszky Dienes.

Ps. Most bizony jóakarómtul értem, hogy in summo silentio mindnyájan visszamegyünk, mert az ellenség csalt akar vetni.

A boritékon: Á monsieur George Radvanszky seigneur de Radvan consiliaire de sa majeste imp. et roi d'Hongrie et de Boëme.

P. Turin-Milano-Vienne-Presbourg-Rudno : a Radvan.

L. a br. Radvánszky-család III. o. L. csomó.

Radvánszky III. Dénes, R. V. György, zólyomi alispán és báró Révay Zsuzsanna fia, született 1725. október 23-án. Tanulmányai végeztével a katonai pályára lépett s a hétéves háborúban mint kapitány vett részt a Batthányi gyalogezred egy századának élén. Meghalt 1760-ban Bartelsdorfban, a porosz és osztrák határszélén. Ott is temették el. A temetőn kívül levő sírkövén, melyet testvére, Radvánszky Ferencz állíttatott. — Nagy Iván szerint (IX. 568. l.) — ez a felirat olvasható :

Hic iacet
 omnipotens clementiae Dei
 testis praeclarus
 qui
 re militari ab anno 1746
 tam contra Gallos, Borussos
 ad fortitudinis exemplar viriliter gesta
 in summis periculis
 benignissime et absque ullo vulnere
 servatus
 et
 hyberna quiete
 ad
 aeternam
 aegritudine avocatus est,
 fuit herois nomen
Dyonisius Radvanszky de eadem
 Gentis suae
 Perillustris ac Praenobilis in Regno Hungariae
 Decus eximium
 Incl. vero Leg. Ped. Ex. Gen. A. c. C. Bathyan
 Centurio primus
 virtutis et fidelitatis Zelo excellens
 morte praematura
 dignis remunerari proemiis prohibitus
 obiit
 in Bartelsdorff die 27. Decemb. 1760.
 aetatis 35-o.
 Cuius uti et fraternae caritatis in memoriam
 Monumentum hoc erigi fecit Fr. R. de Radvan
 Cent. Incl. Leg. Ped. Ex. Belli Ducis Leopoldi Daun.

Atyjához írt levele mellett itt közlünk még egy másikat, mely az anyjához való viszony megvilágításán kívül egyéb tekintetben is nagyon érdekes:

Méltóságos Asszonyom-anyám!

Mult héten az úrnak, atyám uramnak küldött alázatos levelemben kértem, méltóztassék némely poharakat számomra csináltatni, mintha

általláttam volna, hogy nemsokára országunktól ujonnan el kell búcsúznom. Valóban is megtörténhet, mert Kiss pajtás-uram azon bizonyos hért hozott Bécsből, hogy még e jövő nyáron az egész bataillon jog menni Olaszországba. Már a verbungot folytatni nem fogjuk és valószínűságon idejövételben vagynak az kívül valók. Szomorú fársáng szegény fejünknek. Mert nem tagadhatom, hogy nehezen esik, kivált ily hamar eltávoznom. Ha csak lelkünk javául is gondolkozunk értozással¹ tapasztaljuk, mely veszedelmes az Olaszország. Más okra nézve pedig nem tudom, miért kívánkozna Magyarországon a gyalog katona, de kivált magyar, a kiket mások előtt persequálják országbélink. Hallottam Borsod vármegyében első úri emberektől ilyen szókat: *hogya magyar nem lett volna, több jóakarattal lettek volna hozzá.* Az Úr Isten, a ki eddig dolgaimat kegyesen kormányozta fog ennekutánna is vezérelni és megeshető veszedelmektől oltalmazni. Most örömet három hoinapra szabadságot kérnék, de nem lehet, mert több tiszt-uraimék széjel mentek. Meglátom, ha júniusban Cassáru elrándulhatok-é. Talám arra szorulok, hogy palatinus urunkot untatni lészek kéntelen ez iránt. Sokért föl nem veném, ha el nem bocsátanának — oly időre — az exercirozás miatt.

Az alatt pedig, kérem alázatossággal, méltóztassék előbbeni levelem szerint a poharokat elkészéttetni. Gratiául venném, ha méltóztatik méltóságos asszonyom-nyám engedelmes fia számára egy pár vég finum vásznat kerestetni. Ha ott nem léssen kapható, Cassán talám szerét tehetem. Ha radványi görög maga fog menni lipsiai vásárra, küldök mustrát, uniformisnak való fejezőposztóbul. Talám ott ócsóbban és finomabbat lehet kapni.

Particularis levelekből értettük e napokban, hogy Fiume tengerpartján levő város mellett bizonyos hegy tüzes lángot és köveket, úgy szinte, mint Etna hagyni kezdett. Mely miatt az egész város béomlott és az lakosok nagyobb része büdes füstben megfult. Rettenetes földrengülés miatt Trieste és Göröz is sokat szenvedett. Ezen fatalitas az Udvarunknak nagy kárát okozná, hogya triesti egyetlenegy portusa megromlana, melynek felépítésére igen nagy költséget tett.

Rác hadnagy-uram méltóságos asszonyom-nyámat, velem együtt az urat atyám-uramot alázatosan tiszteli s revereálja, én pedig óhajtvá várom friss egészségéről való tudósétást és további anyai favorában ajánlott maradok méltóságos asszonyom-nyámnak engedelmes fia

Munkács, 2. febr. 1751.

Radvánszky Dienes, kapitány.

L. a br. Radvánszky-család levéltára III. osztály LV. csomó.

X. *Radvánszky Ferencz verses levele anyjához 1751-ből.* Tíz négyszeres strophából álló verses levél. Rímeinek képlete: aaaa. Másolat. Eredetijét l. a radványi levéltárban III. osztály LV. csomó.

E verset R. F. levélben küldte meg anyjának. A levél borítékának felírása: Madame madame Susanne Radvanszky ne baronesse de Réva (ma tres estime et tres chere mere pour psnter. P. Presbourgh. Rudno.

¹ Irtózással.

Neüsohl. Radvan. L. a br. Radvánszky-család levéltárában III. osztály. LV. csomó. Radvánszky IV. Ferencz (Dénes öccse), zólyomi alispán és báró Révay Zsuzsanna fia, született 1734-ben. Tanulmányai végeztével bátyjához hasonlóan ő is a katonai pályát választotta. A Daun-féle gyalogezrednél szolgált s a hétéves háborúban mint kapitány vett részt. A háború lezajlása után őrnagyi ranggal nyugalomba vonult s ettől kezdve borsodmegyei birtokán élt, minden idejét gazdaságának és az egyházi ügyeknek szentelve. Ő alapította a miskolczi ág. ev. egyházközséget, 1791-ben egyházkerületi felügyelővé választották. Ilyen minőségben vett részt a pesti zsinaton is. Egyéb tisztségei közül megemlíthető, hogy egy ideig a borsodi nemesi felkelőserég parancsnokaként is működött mint alezredes. Mint a Szent-István rend keresztese halt meg 1810-ben. Neje Pulszky Éva-Erzsébet volt. Gyermekei nem maradtak.

A miskolczi templomban levő sírboltjának márványlapján ez a felírás olvasható:

»Magnifico spectabili et Generoso Domino Francisco Radvánszky de Radvan, quondam bello Boruss. Septem. E. R. P. Leg. Daun Centurionii Gallico decennali Insur. Incl. Com. Borsod. Nob. Coh. Vice Colonello; Ord. S. Steph. Reg. Ap. Crucis Minor. Equiti. Viro integerrimo, singulari in Regem fide, in Patriam amore, in Religionem Studio, in Subditos Benevolentia Conspicuo. Anno domini 1810. die 14. Martii Aet. A. LXX.¹ Miskolczini vitae laboribus defuncto Mem. in Marmore D. D. LL. Cognati.«²

Említett versén kívül több — legalább eddig — nem került elő a radványi levéltárból, de hogy kellett lenni, mutatja nővéreihöz írt, itt következő levele; melyet soproni tanuló korában küldött hugának és nénjének:

Drága, kedves Zsuzsika³ néném és Boriska⁴ hugom-asszony!

Nemkülönben, mint több valóságos s hív atyjafiai, magam is nagy örömmel kegyelmeteknek szerencséjét megértettem. Azért is a mint a kötelességem azt hozta magával kegyelmetekhez való atyafiságos szeretetetemet megbizonyítani akarván nem kételkedtem *egynehány versekkel* azt megcselekedni. Bizonyos vagyok abban, hogy atyafiságos szeretettel viszik el azokat tőlem kegyelmetek. A *diák verseket* pedig, kérem alázatosan méltóztassanak azoknak, a kikhez immár fordult kegyelmetek gyenge szévek: szolgálatimat ajánlván megadni. Ezzel magamat kegyelmetek további favorába commendálok, maradok Drága, kedves Zsuzsika néném és Boris hugom-asszonynak

Sopronban, 26. september. 1750.

hív öccse, bátyja s szolgálók
Radvánszky Ferencz.

¹ Nyilván tévedés, mert tizenegy éves korában aligha írhatta a közölt verset. Nagy Iván különben határozottan állítja, hogy 1734-ben született.

² L. Emléklapok a miskolczi ág. hitv. ev. anyaegyház évszázados életkönyvéből. Közrebocsátotta Zelenka Pál lelkész. Miskolcz, 1883. 37. l. E mű folytatásában, mely 1884-ben jelent meg: R. F. végrendeletének egy töredéke olvasható. L. 259. l. Egyházi czélokra tett rendelkezésekről van benne szó.

³ R. Zsuzsanna férjhez ment 1750. okt. 27-én sarudi Battik Györgyhez

⁴ R. Borbála, sz. 1735. jun. 12. Férjhez ment Mocsáry Istvánhoz. L. Nagy I. IX. 569. l.

Ps. Igen kedvesen vennék, hogyha ezen verseket *kinyomlatni* engedelmet kérnének kegyelmeitek.

Revereáalom doctorné asszonyomat és Péter bátyám-uramat, ha jött már Pozsonyba, nemkülönben minden Radványbanbilitket; köszöntöm legfőképen doctor uramat, Furtner uramat és Szertz uramat.

L. br. Radvánszky-család levéltárában; III. osztály, LV. csomó.

Anyjához való viszonyára, soproni tanulmányaira s általában egész egyéniségére vet világot az alábbi levél, melyet szinte egész terjedelmében közlünk:

Méltóságos asszonyom-anyám!

Ámbár keveset találok megírásomra méltónak, mindazonáltal mély alázatossággal való fiúi engedelmisségemtől viseltetvén, el nem bocsáthattam ezen alkalmatosságokat, hogynem azok által is megbizonyítanom Nagyságodhoz való alázatos kötelességemet és nagyságod hozzám való kegyes anyai grátiájában bizodalomomat. A nagy és sok költségeimnek feljegyzését egy penték (pénzig?) is alázatossággal felküldöm, melyet nagyságod magához szokott kegyessége szerint megtekinteni és hogyha valami haszontalan költségekben excedáltam engem megénteni hogy méltóztassék: nagy alázatosan instálok, hogy úgy ezután azokban magamat tudhatnik kormányozni. Azon ugyan nagyon iparkodtam, hogy haszontalan költségekkel mind nagyságtoknak, mind pedig magamnak valami módon kárt nem okoznék, de azon semmiképen nem tehettem, hogy annyira ily kevés idő alatt fel ne menjenek, a mint azt nagyságod csak a feljegyzésből is megösmérheti. A Juris Collegium felől nem tudom miképen méltóságos uram-atyám ezután disponálni fog méltóztatni.

Én gondolnám, jobb volna aztat elhagynom, minthogy sokra még ezután is felmegyen és keveset vagyis semmit sem látom hogy mondana a professor többet, a mi könyvben nem találkoznék. A mi pedig könyvben vagyon, azt ő kegyelme explicatioja nélkül is megtanulhatom. És osztán végtére, minthogy a kertbe még jövő ünnepek előtt kimenendők vagyunk, onnan pedig collegiumba és visszamenvén egy egész órát kén-telen leszek híjába vesztenem; hallgatom a fáradság felől. Jelentem azt is nagyságtoknak, hogy az úr Matolai uram sógor urai (a kik reveaálják nagyságtokat) mind a kettő leczkéket adnak énnékem. Az doctor kinek m. uram-atyám midőn itt maradnék 6 aranyat méltóztatott volt adni, mindennap informálja engemet két óráig. Egyben: mathesisben, másikkában pedig: franczia nyelvben; a másika pedig német levelek írásában exerceaolja engemet. Semmit azoknak míg nem adtam, ünnepnapokra pedig kívánnám valamivel kedveskedni. Azért instálok alázatosan ebben is, mennyit adhatnék nékiek megírnya méltóztassanak nagyságtok.

Méltóztatott volt m. uram-atyám nékem megparancsolni, hogy üvegek-ből való gyertyatartót, ha valami Verlassungba ócsón kaphatnék megvenném, gondom volt reá, de míg eddig (nem)¹ találtam. Gondoltam az beszterczei üveges által ujat felküldeni, de nem merészelttem nagyságtoknak kivált parancsolatjok nélkül. Annakokáért hogyha olyat parancsolna

¹ Ez véletlenül kimaradt.

m. uram-atyám, görögünk által is (a ki még nem érkezett) felküldhetném. Hasonlatosképen a pecsétnek kinyomására való vas prés felől, parancsol uram-atyám felküldeném, informacziót megvárom. M. uram-atyám dolgai-ban provocalom magamat Matolai uram levelire. Az asszony, Matolainé asszonyom és a Potterné asszony, a kiknek az ajándékok igen kedvesek voltak: revereálják alázatosan nagyságtokat. Ezzel nagyságod kegyes anyai grátiájában magamat ajánlván még élek maradok méltóságos asszonyom-anyámnak engedelmes fia

Bécs, 4. Maji, 1752.

Radvánszky Ferencz.

Ps. Az Pastoralet accludalom levelembé, melyet a detrepi apát úr, m. uram-atyámnak küldi. Az egy pár fejér ruhát, mely m. uram-atyámé, Pilarik uram által felküldem.

L. a br. Radvánszky-család levéltárában: III. osztály, LV. csomó.

XI. *Báró Klobusiczky István verses levele 1705-ből.* Tulajdonképen csak félig verses, mert bevezetése kötetlen formában van írva. A verses rész nyolcz sor, négyes rímekkel. Aláírva: Klobusiczky István. Bányabesztercze, die 28. X-bris. 1705. Utóírása: »Tudom, ha Radvánszky uramnak megmutatom kegyelmed levelét eő kegyelme is választ ad magáért.« Kívül: »Perillustri ac generoso domino Joanno Kovács incliti comitatus Hontensis substituto vicecomiti domino mihi observandissimo. Schelmecz.« Másolat. Eredetije a radványi levéltárban; III. osztály, XVIII. csomó 56. szám.

A levél írójáról mindössze annyit tudunk, hogy fia volt Klobusiczky Ferencznek, az oeconomicum consilium elnökének. Mint a br. Radvánszky-család levéltárában található mintegy 48 leveléből következtetni lehet, szíves baráti viszonyban állott Radvánszky II. Jánossal, a Rákóczy-korbeli közgazdasági tanács alelnökével. Radvánszky Jánoshoz írott leveleinek tanúsága szerint vidám, mulatni szerető ember volt, a ki azonban alkalom adtán a közügyek iránt is tudott érdeklődni.

Latin nyelvűek:

XII. sz. *Vera sapientia est: Crebro De Morte Cogitare* felírású János-napra írt vers. Két részből áll. A bevezetésféül írt distichonok után (6 sor) következik a nyolcz — négysoros — strophából vallásos hangú alkalmi rimes vers, melynek versfői a Johannes nevet adják. A felírás cronostichonja szerint 1708-ból való s valószínűleg Radvánszky II. János névnapjára iratott. A bevezető hat sor után a dallamra vonatkozó tájékoztatás ez: »Rythmi subsequentes cantari possunt ad melodiam: Czloweh hrysny w Swete etc.« Félív papíron, negyedrét alakra hajtva.

XIII. sz. Tíz soros, distichonokban írt üdvözlő vers *Fraxini Jánostól.* Máriássy Györgynek a XVII. század közepe tájáról való irataiból került elő. A félív papiros külső felírása:

»Vir generose precor relegas ut mente benigna
Hanc tenuem chartam, quae bona cuncta tenet.«

Aláírása (belül): Johannes Fraxini Tentovillanus scholae huius alumnus.

XIV. sz. *Suspīrium Devotum Pentecostale* sive continuatio Hymni Divi Hieronymi, Veni sancte spiritus etc. Nyolcz strophára terjedő nagyon szép latin vers *Ladivér Sámuel*től 1702-ből. Első versszaka:

Ad Te vergunt mea vota,
Corde toto et devota;
Da miseræ patriæ
Afflictae Hungariæ
Pacem et concordiam!

Aláírása: »Datum e castello Stjavnicška die 2. juni eCCe DoMinI M. Samuel Ladiv, diuturnus atque patientissimus exul. Az egy ív papiros három lapján írt vers utóiratából kitűnik, hogy szerzője Petróczy Istvánné született Révay Erzsébetnek¹ küldte.

XV. sz. *D. O. M. A. Anagrammatica ex uno nomine Joanno*, solerti digitorum decade lecta quam acriter suadent a primis pene annis ad posteritatem manante more acrius exigentibus numeris sui ab istis annis ad posteritatem non innaturis patribus, acerrime urgente contestandi honoris gratique animi audio lectae Mecoenatum quos maxime colit decadi colenti feriam annuam S. Joannis anno post decadem seculorum septimi seculi ultimo die supra decadem dierum secundam Juni quarta sacram esse voluit *Daniel Jaszenszky* — Thurócz. Az egy ívre terjedő kézirat négy sűrűn teleírt lapján olvasható anagrammák a következő Jánosokra vonatkoznak: Simonides J., Zelenka J., Burius J., Pilarik J., Radvánszky, Schröter, J. Mich. Fischer, J. Georg Krendy. Mesko J. A körülbelül 250 sornyi versek distichonokban vannak írva s az illetőnek, a kire vonatkoznak, rövid jellemzését adják. Mindegyik Jánosról két-két anagramma szól. A 19-dik előtt van egy »Auctor respondet« felírású rész s az egészet »Epilogus« címmel ez a két sor rekeszti be:

»Parvula succinctae praeuit pagina chartae,
Coetera et hinc debent, carmina pauca legi.«

XVI. sz. *Jeszenszky Dániel üdvözlő verse* — a benne foglalt czélzásokból következtetve — valószínűleg Radvánszky II. Jánoshoz írva. Negyedréte alakra hajtott félv papiroson. 50 sor distichonokban; Aláírásának cronostichonja szerint 1698-ból. Kezdeté:

»Qui te, qui miseros furiosus fregerat artus.«

XVII. sz. *Jeszenszky Dániel egy másik verse* — talán szinte Radvánszky II. Jánoshoz — abból az alkalomból, hogy egy kellemetlen véletlen folytán nem találkozhatott pártfogójával, bár az épen azon a vidéken járt. Áll 24 sorból. Distichonok. Két első sor:

»Dicit versifica nutritus in arte poeta;
Spes reficit dominum, dicipit illa suum!«

Aláírása: »Ita ludebat cliens humillimus ad Munemosynen honoris demonstrandam Daniel Jeszenszky Thuroczensis.« Az ívrét alakú papir

¹ Hogy Petróczy István felesége csakugyan Révay Erzsébet volt, arra nézve I. Nagy Iván, IX. 697. l.

külső oldalán: »singularissimo suorum studiorum statori stimulatorique supplicat, sacrosancti spiritus, sacrosanctum similiter septenarium submisso stylo servus subjectissimus.«

XVIII. sz. *Máriássy János nevére írt anagramma*: 12 sor (distichonokban) és Johannes Mariasi de Markusfalva scepusii symbolum: In manibus Domini mea sors.« 4 sor distichonokban. A félv papirra írt versek aláírása: »summae observantiae ergo scr. et obtulit Johan. Serpilus . . .« A versek valószínűleg 1655 előtt irattak, mert később Máriássy János, egykor szepesi követ, már nem élt.

Serpilus Jánosnak még egy latin verses epitaphiumja van a báró Radvánszky-család levéltárában a Máriássy-féle iratok közt; így hangzik:

»Haerula conjugio Mariassi nata Johannis
Denascor, sacro fonte renata deo.
Gaudia pauca dedi genitoribus ipsaque sensi
Pauca solo, sed sunt sat mihi multa polo.«

Szerzője egy levél kíséretében 1636 jan. 11-én küldte Késmárkról Botzdorfba Máriássy Jánosnak.

XIX. sz. *Névnapi üdvözlő vers Paulus Netineustól*. A hat négy soros strophából álló verset szerzője 1754 június 26-án levéalakban küldte pártfogójának, Radvánszky II. Lászlónak. Félv papiros, negyedré alakra hajtva. Címzése (belül): »Spectabili ac Perillustri Domino, Domino Ladislao de Radvan. Patrono suo aeternum suscipiendo, colendo, utramque salutem precatur. Paulus Netineus.

XX. sz. *Franciscus Rakoczius anagramma*. Cyrus Coruscan factis. 14 sor, distichonokban. Utolsó két sorának mindegyikében a cronostichon: 1704. Ime:

Pergit pro Domino Rakoczi belligerare,
O Comes esto Illi gratia tota De!

Félv papiron, negyedré alakban hajtva.

XXI. sz. *Refrigerium in praesenti publica Patriae Expeditione*, animos despondentes Patriotas firmiter refocillans. A 18 sorból álló, hazafias hangú distichonokban írt »vigasztaló« verset ismeretlen szerzője 1705 táján írta. Ez időtájt pártolt ugyanis a kuruczokhoz Forgács Simon, a kire az utóirat czélez: »Ita cecinit quidam realis Patriae Filius Anno, quo Simon Forgács rediit Sanior.« A vers, egy negyedré alakú, két levélből álló papiros, két első lapjára van írva.

XXII. sz. *Bezegh¹ Ádám üdvözlő verse Radvánszky II. Jánoshoz*. 14 sor, distichonokban írva. A kézirat végéről számított harmadik sor cronostichonja az 1683. évet adja. Szerző János napkor (jun. 24-én) kedveskedett vele barátjának. Félv papiron. A szöveget több színnel festett virágmotívumokból álló díszítés veszi körül. A vers feletti ajánló sorok: »Phoebea Jubila inter lugubria Patriae Nubila . . .« szavakkal kezdődnek.

XXIII. sz. *Bezegh Ádám egy másik névnapi üdvözlő verse* ugyan-

¹ Nagy Iván Bezegh«-nek írja.

csak Radvánszky II. Jánoshoz, 1684. jun. 24-éről. Harminczegy sor, hexameterekben. Kezdeté: »Aspera fit semper rebus fortuna proborum...« Az egy ívre terjedő kézirat egyik felét az ajánlás foglalja el, másik felére a latin vers van írva. Az ajánlás alatt egy nyilazó férfi és egy angyal alakja közé hegyforma emelkedés van festve, rajta egy fa, melyre a nyilazó alak nyilakat lövöldöz. E valószínűleg symbolikus képet latin jelmondatok veszik körül. A verset, ajánlást s a leírt alakokat virágmotívumokkal ékesített szinezett keret övezi.

XXIV. sz. In recursu Diei Natalis Generosi Domini Johannis Radvanszky spem pristinae foelicitatis sed non omni parte ex eadem praestolanti Viennae Anno 1688. Per *Adamum Bezegh*. Fidumque syncerumque Eandem Palladem adversam, serenam, expectantem. D. D. E. H. S. C. V. Egy ív papíron. 42 sor, distichonokban írva; czélzással a nemrég (1687-ben) Karaffától megkínzott és kivégeztetett Radvánszky Györgyre. Első sora: »Aspice quam subitos mutat Fortuna colores...«

XXV. sz. Taedis Piis viri Pl. Reverendi atque Clariss. Doctissimique Dn. Samuelis Simonidis Generoso Domino Joanni Bossanio a Concionibus Aulicis, Virginem Lectissimam atque Pudicissimam Susannam Viri Honesti et Circumsp. Dn. Mattiae Jezik Civis quondam Novisol. Filiam Novisolii Anno 1687. CCII. die 23. Januarii ducentis ex debito applaudebat. M. *Johannes Burius*, Sch. ibidem R. Száz sorból álló distichonokban írt lakodalmi vers 1702-ből. Kezdeté: »Quod tenuem spreta ducas de sorte puellam...« Egy ív papíron.

XXVI. sz. *Két elegia Gerhard Zsófia halálára*. Az elsőnek felirata: »a = ω Primum et ultimum. Ave et vale.« 72 sor, distichonokban. Kezdeté: »Siste gradum, Lachrimose Pater, Gerharde Georgi!« A második 13 háromsoros versszakból áll. Mindkettő egy ív papíron. Szerzőjük ismeretlen.

XXVII. sz. *Janus Eteologicus* a Solano Pannonio ipsis Calendis Januariis interpellatus Anno, quo DICVnt paCeM, ast VIX est.¹ Cronostichonja, mint itt is látható: 1712. A 68 soros verset, tartalmából következtetve, III. Károly uralkodása elején írhatták. A benne szereplő allegorikus alakok közül Solanus kérdez, Janus meg felel. A beszélgetés a közállapotokról folyik. A végén Janus némileg megnyugodva mondja:

»Abs te ego DIMissVs spe pLenVs pLVra rogare
Cesso, optans pariter, sIt lane bene-fiat, fiet!«

Cronostichonja: 1722. — A kézirat két összefüggő ívrétalakú levélből áll.

XXVIII. *Radvánszky István² és Szirmai Anna esküvőjére írt latin üdvözlés 1735-ből*. A négy ívrét-alakú összefűzött levélre terjedő irat végén »Acrostichis« felirással kilencz négysoros strophában írt verset találunk, melynek versfőiből Stephanus Radvansci és Anna Szirmai nevek olvashatók ki. A czímlap belső oldalára két egymáshoz tapadó lángoló szív van rajzolva: belsejükben a két család czímere. Aláírva: »pectore casto«.

¹ Majd minden sorra khronostichon, melyből az 1712. évszám jön ki.

² Meghalt 1748-ban.

XXIX. *Radvánszky II. Ferenczet dicsőítő vers.* 28 sor, distichonokban. Félív papíron. Kezdeté: »Clio chara veni monumentum scribere diva...« Föléje írva más kissé már fakult írással: »Extractus ex opere Johan. Kalniki, quod Carmine scripsit Radvanii Anno 1620, annorum aliquot res gestas circa Neosolin commemorans.«

XXX. *Genethliacon* Nato Perillustri Infanti Georgio De Radvan concinnatum. Radvánszky V. György születésekor 1700-ban írt a R-családra és az újszülöttre vonatkozó üdvözlő irat. Végén aláírva: obsequiosissimus capellanus J. T. P. R.

V.

Az utolsó verseskönyv, melyről még szólnunk kell: »*Lakodalmi vers 1759-ből.*« feliratot visel, negyedréte-alakú és 24 írott lapra terjed. Kötése újabb korból származó félbőr-kötés aranyozással. A 103 négysoros strophából álló vers¹ teljes címe: Az Egy | Tekéntetes Úri Házba | Daru Tzímer alatt közremén | ségre. Ékessen felse rdült | Nemzetes Úr-Finak | Amaz egy Tekéntetes Régi | Zöldellő Úri ágból | Fakadott | Nemes Rósa kis-Asszony | val való | Örökös Szövetsége. | FelICES SponsI DOMIno pletate VaCantes | A kronostikhonból, mint látható, az 1759. évszám olvasható ki.

A vers szerzőjére nézve és hogy kiknek az eljegyzése alkalmából íratott, magában a verseskönyvben adatot nem találunk; a daru-czímerre való hivatkozásból azonban s a vers néhány helyének felvilágosító megjegyzéséből következtetés vonható, ha nem is a szerző nevére nézve, de legalább arra, hogy kiktől szól.

A daru-czímer a Prónay családra utal, de ez még nem eléggé biztos adat, mert más családok címerében is előfordulhat az említett címerkép. Sokkal szilárdabb alapot nyújt a következtetésre a vers azon része, melyben a vőlegény elmondja, hogy

*Acsán, Cserhát Farkán bizonyos lakásom,
Néha megfordulok pusztá Tót-Almásom,
Onnét Györgyére is lehet rundulásom,
Osztár, Farnos, Káta, — idővel járásom.*

Az e veresszakban foglaltak szerint a vőlegény birtokai Acsa, Tót-Almás, Györgye stb. helységekben fekszenek. Kérdés már mot, hogy kiknek a birtokai voltak a XVIII. század közepe táján az illető községek? Erre vonatkozólag Korabinszky² földrajz-történeti lexikonjában a következőket olvashatjuk:

Farnosch, ein ungr. Dorf in Pester Kom. im Ketschkemeter Bezirk ein neu angelegt Dorf ohneweit Nagy-Kata und Szele. Hat mehrere Grundhern als die H. Barons von Prónay ...

Tóth-Almás, ein ungr. mittelmässiges Dorf, so der Baron Prónaischen Familie zugehört.

¹ A rímek képlete: aaaa.

² Geographisch historisches Lexikon von Ungarn, von Johann Matthias Korabinszky. Pressburg, 1786.

Legtanulságosabb azonban a mi szempontunkból az Acsára vonatkozó rész:

Acsa, ein schlowakisches Dorf... an den Neograder Grenzen. Es befinden sich allhier zwey herrschaftliche Kastelle.... Das neuere Kastell wird von der Familie des ältern Hrn Baron und königl. Hofraths von Prónay bewohnt und führet die Aufschrift:

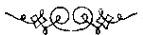
LaDisLaVs PronaI und RosaLia De RaDVanszki
ConIVges posVere.

Az acsai kastélyt e khronostikhon szerint 1775-ben építtette Prónay László és felesége Radvánszky Rozália. Ha már most ezt az adatot összevetjük az idézett versszakban foglaltakkal s az egész vers hosszúra nyújtott és meglehetősen czikornyás címének utóiratával (Felices sponsi etc), továbbá a daru-czímerre való hivatkozással: kétségtelennek kell tartanunk, hogy a szóban forgó vers Prónay László és Radvánszky Rozália eljegyzése alkalmából iratott.

Az ismeretlen szerzőtől származó vers hőseiről a következőket jegyezhetjük meg: Tót-prónai és blatniczai Prónay László, I. Gábornak, a híres jogtudósnak és királyfalvi Róth Évának fia, 1763-ban Nógrád megye másod, két évvel később első alispánja volt. E hivatalát 1770-ig viselte. Ugyanezen évben királyi tanácsos lett; majd testvérével II. Gáborral együtt báróságot nyert. Ezután mint helytartósági tanácsos működött tovább a közpályán. 1787-ben valóságos belső titkos tanácsos, Turócz megye főispánja és egy csomó más megye administratora és királyi biztosa. II. József halála után Csanád vármegye főispánja lett. A Radvánszky családdal egyébként is rokonsági kötelék fűzte össze, mert nővére — Éva — R. III. Jánosnak a felesége volt.

Radvánszky Rozália, R. II. Lászlónak, az első protestans udvari tanácsosnak és báró Révay Johanna-Zsuzsannának a leánya volt. Született 1742. jun. 30-án. Prónay László jegyese, mint láttuk, 1759-ben lett; hogy mikor keltek egybe, arra nézve nincsenek határozott adataink. Valószínű, hogy a szokásos egy év letelte után. Házasságukból származó gyermekeik nevei: Sándor, Simon, Lajos, Honarata és Piroska. V. ö. Nagy Iván X. k. 492. l.

BAROS GYULA.

ADATTÁR.

MAGYARI ISTVÁN IRODALMI MŰKÖDÉSÉHEZ.

— Adalék a mértékes vers történetéhez. —

Egy ismert nevű könyvgyűjtő a napokban egy csonka régi magyar nyomtatványt hozott fel hozzám meghatározás végett. Az érdekes kis munka a 2-ik számozott levéllel B₂ ívjegygyel kezdődik, tehát címlapja nincs s azonkívül legalább négy levél hiányzik s a 120-ikkal szakad meg. Közbüi is csonka, hiányozva belőle a hatodik és nyolczadik levél. Alakja kis 4-rét, B₂ [B=8 levél] — Z₁₁₁ + 1 + a — g₁₁₁ + 1 ívjegyekkel. Előtte kézírással a következő megjegyzés olvasható: »Irt *Gálszécsi István* O. M. 1538 A keresztény Tudományról való rövid könyvetskét *Krakkóban*. I. Bod alább. *Székelly István* 1538 a kereszténységnek fundamentomiról való tanúságot. *Krakkó*.¹ 8. edit. II. 1544. III. 1546—1538 Enekeket. alig ha nem egy ez a könyv azok között. vesd öszve ezen jegyzésemmel *Sándor Sokfélét* III. 94. coll. *Bod M. Athenássa* p. 90. E szakadozott ritka könyvnek Foglalatja. I. Rész, némelly meg-tartandó Parantsolatokról. 1. Ember az Istennek ígését szeressed és az urat féljed. p. 9. 2. Józanon élj. — p. 12. 3. poenitentiát tarts. — p. 18. 4. Az Ur Vacsorájával gyakran élj. — p. 35. 5. Könyörögj az Istennek bóldog az világból való ki-mulásodért. p. 40. II. Rész, az emberi életnek nyomoruságiról és az örök életnek vigasságos öröméről p. 56. III. Rész, a' Halálról és a' halálnak rettegési ellen való vigasztalásokról. — p. 97. *Jegyzés*: közleni kell másokkal ezen észre vételeket, és ha valahol e' könyv mássából ki lehetne pótolni a' hézagokat! *Irta Palotán* 1810 *Hrabovszky György m. p. Senior* és *Evangy. Ekkliésia L. Pásztor*a.« E szerint közel száz év előtti tulajdonosa a XVI. század első felére tette töredékünk nyomtatási korát s szerzőjének *Gálszécsi Istvánt* vagy *Székelly Istvánt* tartotta. De egyik sem a kettő közül. *Hrabovszky* ugyanis nem vette észre, hogy a 28b levelen a szövegben a következő passus fordul elő: »Mely tudomanról, (tudni illic, hogy ez vilagi élet vtan immár többbe vgyan femmi helye ne légyen. az meg téréfne) laft meg, vgyan ezen Beuft *Ioachimot* (*Kincc munkaya* ez kis könyü mellyet en

¹ E szó később kitörölve.

magyarrá fordítottam . . . » Beust Joakhim 1522-től 1597-ig élt, különböző áhitatossági művei 1543—97 között jelentek meg. A további keresésre nézve a *Beust* neve szolgált kiindulási pontul s első, a mi eszünkbe ötlött, az volt: nincsen-e ennek valahol még egy ismert példánya? Természetesen Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtára«-hoz fordultunk mindenek előtt s ott Beust néven csakugyan találtunk egy művet felvéve (315. szám) az 1600. évből, következő címen: »Magyari István. (Az iol es bodogul való meghalasnak tudományarul irattatot kézbéli könyuetske.) Sárvár. 1600. 8-r. 146 számozott levél (*itt megszakad*). *Elül*: címl., epistola dedicatoria latinul, Az keresztyen olvasnonac, és nyomt. hibák 7 sztilan lev.« Azt is megmondja Szabó, hogy egy, szintén csonka, az itt hasznátnál teljesebb példánya (146. levéllel) a keszthelyi Fesztetics-könyvtárban van. E példányban megvan az ajánlás is Nádasdy Ferencz főispánhoz. Az ajánlás kelte: Sárvár 1600. aug. 29. Aláírása: »Servitor addictissimus Stephanus Magyarinus Senior in Ecclesia IESV Christi verè Catholica.« A könyv nyomtatójának Manlius Jánost gyanítja Szabó, a ki 1602-ben Sárváron nyomtatta Magyarinak »Az országokban való soc Romlasoknak okairol« című munkáját és más műveket s így nem lehetetlen, hogy már két évvel előbb is Sárvárt működött, A könyv címét a szöveg elején levő feliratból vette Szabó; valószínű, hogy így hangozhatott, mert a latin eredetinek is »*Enchiridion de arte bene moriendi*« a címe.

A könyv prózai részével nem foglalkozunk. Sem tartalma, sem nyelvezete nem teszi azt különösebb figyelemre méltóvá. A mű fordítás lévén, nincs benne semmi jellemző adat a fordító életéről vagy irodalmi működéséről, ha csak az előszóban nem volt, mely e példányból hiányzik. De érdekesekek benne a verses citatumok, melyek egy részét a fordító tartalmi és formai hűséggel akarta vissza adni. Egy részét mondjuk, mert több verses citatummal, a formai hűségre való törekvésnek semmi vagy nagyon kevés jelét árulja el a fordító, s az ilyeneket csupán a verses eredeti s a fordításnak apróbb betűkkel való szedése különbözteti meg a többi prózától.

A fordított versek distichonok s hűség és verselési ügyesség tekintetében különböző értékűek; sok döcögő hexameter- és pentameter-sor mellett találunk néhány egészen jól sikerült sorra is. Megemlítjük, hogy e műről a magyar mértékes vers történetírói nem vettek tudomást. Sem *Virág Benedeknél* (Magyar Poéták, kik római mértékre írtak. Pest, 1804), sem *Toldynál* (A deák szabású magyar versek története. Irod. arcképek, 322—353. l.), sem *Négyesynél* (A mértékes magyar verselés története Bp. 1892.), sem az azóta közölt adalékokban nem fordul elő a **Magyari István** neve. A mértékes versfordításokon kívül találtunk e kötetben néhány rimes fordítást is. Magyari ezekben nagyon gyenge verselőnek mutatkozik; nem is e versek költői értéke, illetőleg a műfordítás sikerült volta indított arra, hogy ezeket is közöljük, mint inkább az a körülmény, hogy e ritka munkában már csak azért se legyenek szinte hozzáférhetetlenül tovább is eltemetve, mert Magyari irodalmi működését új oldalról mutatják be s némi figyelemre már csak e miatt is számíthatnak.

A fordított versek a következők:¹

(14b):

Igen illendőképpen iegyefztetet volt meg, egy neminemű Neapolis-beli refzegés, imillyen koporfora irott verfeckel

Vina mihi vitam, mortem mihi vina dederunt,
Sobrius auroram, cernere non potui.
Offa merum fitiunt, vino consperge fepulchrum,
Et calice epoto chare viator abi.

Eletemet nekem ió bor tartotta, azis ólt meg,
Haynalt nem láttam, iózanon én fohais.
Czontom fzomiuhozic, bort molt hints ez temetűre,
S id ki pohár borodat, f-vti barátom eredgy.

(16a):

Summa fzerent igaz imez régi verfetske:

Ho pollo pinon polla ke examartanei.
Soc italokba, bizony gyakran, fok bűnőkis efne.

(17c):

Az vers fzerfző Ouidiufis iruan az tilalmas fzeretetnec el tauofz-tatafarol, mond:

Ha te henyéléft futtz, nyla nem bant az fzerelemnec,
Dolgozzal: f-enged annak ó, i-meg fzaadulfz.

¹ Kezdetleges verselésre mutatnak például ezek:

34b—35a:

Mind az altal te miért alitod azokat vadolo,
Meg meneketteknek lenni, kiket az iízoniu czelekedeknek
Lelki ífmerete meg rémitet, és belső verefeggel gyótór,
Titkon valo oftort kéfzituén nekic az kinzo lelki ífmeret?
Felette nagy büntetés pedig es fockal kegyetlemb azoknal:
Mellyeket auagy az méltófagos Coeditius talait, auagy Rhadamanthus
Eyel és mind nappal fziueben hordozni az ó bizonfáगत

Ezec azoc, kic rettegne, és minden villamafra el fargulnac:
Mikor az menydörgűl, első menydörgűfreis hòlt eleuene, lefzenc.

(56b):

Lucretius illyen kiáltaft téfzen.
Oh embereknek nyaualyas elmeieket,
Oh meg vakult fziueket,
Minemű fetetfegekben,
Es mely nagy veszedelmekben.
Vifzük ez életnec ideiet az mi keuefis veghez.

(80a):

Semmi rutfag nem lefzen az órók életben.

(82a—82b):

De az bofzfu allas ió dolog, meg az életnelis gyónyrűfegeb. (igy)
Ifmet.
Soha nem fogy el az ioknac viadaloc,
foha nem veszedelmec:
Es mindenkor vagyon az iftenes elmenec,
kiuel viaskodgyec.

(90b):

Juvenalis fat. 16. igr ir:

Vnus Pellæo iuueni non fufficit orbis.
Macedonianac Pella varófabeli ifiu Sandornac, lam nem eleg egy vilag.

(92b):

Nulla falus terra, coelum te pofcimus omnes.
Nintfen it ez földön bodogsag, minniaian menyorfagot ohaityuc.

(51b):

Ismeg ide valo a Nazianzenus imatfázgais:

IAY nekem hogy mikoron szentfege hazamat ohaytom,
Tartofztat teftem, fzamkiuetesbe fzegeynt.

Es tefti életből, meg fem mehetec ki vilagbol,
Mint fogoly ez földön, ah vagyoc vgy keserün.

Szorgos gödockal környül vetetté itten,
Lelkē ékeffégét, kic meg eméztic vgyan

No oldgyad meg kötelem, földről fzebadits ki kiralyom,
Legy föld egeffégben: menybe lakom én ez vtan.

(57b—58a):

Az rofa virag példazo abrazattya, az emberi életneec, mikèppen efczt
Aufonius az ő verfeiben meg mutattya.

Edgy nap mely hozfzu vagyon, etetek annya rofaknac.
Aglagtól nyomatic, am mihelyen fzületic.
Azt a rofat, mellyet meg nyiltnek lenni tekintet,
Napkelet, heruatnac, mar leli f-estue fele.
No iol van, mert tart noha czac napig elte rofaknac¹
Mas nyiluen rendel. de etelec el fokáful.
Zúz a rofat fzedgyed, fiatal f-mig gyenge viraga,
S-vgy tud etetedet, fzinte fietni hamar.

Es más versbeis mondatic.

(61b): Nap keleten reggel lattam meg nyilni rosakat,
Es nap enyefzetkor, ifmeg el hoitac azoc.
Meg tiltott farol la gyümöltfót Eua fzakafztuan,
Alma altal mireanc foc nyaualyakat hozza.

(83a—83b):

Terra domus non eft animis accomoda noftris.
Altius it noftrae conditionis honos.
Qui nimium terras amat, & mortalia tecta,
Fallitur, eft alio patria noftra loco.
Hic fumus extorres, alienaque regna tenemus,
Sub grauis exilij feruitijq; iugo.

Az föld lelkünknec nem fzinte alkalmas haza,
Fellyeb halad földnel tífzeteletűnc minekűnc.
Földi lakafi f-földet valamely keduelli felleteb,
Meg czalatic könnyen, mas helyen az mi hazanc
Czac budofoc mi vagyunc, idegen f-orzagokat elűnc,
Suliyas fzolgaiat f-fzamkiuetefec alatt.

(90a):

Credite, qui terrena volunt coelestia nolunt,
Hidgyed, földieket kic akarnac, lelkit vtnac.

(93a—93b):

Gregorius Nazianzenus, mindē Iften felőkneec ditferetes peldaiokra,
verfeiben önnön maganac ezkeppen fzol: az mint Stigeiufis meg fordította.

Respice mens fursum, terrestres abijce curas,
Nec trahat in foedum te caro caeca fcelus.
Et breuis & misera eft haec vita fimillima fomno,
Et variè mentes fors odiofa trahit,
Vna fed aeternae ratio certiffima vitae,
Quam folam, summum viuere poffe bonum eft.

¹ Sajtóhibából: »rofa = | laknac« áll.

Nezz fel ah en lelkem menyben f-hadgy hatra te mindent
 Ez földön, tefted bűnre teged ne vigyen
 Mert róuid ez élet, nyomorult f-alomhoz hatólo,
 Elmedet vonza fokra fzerentse noha.
 Az óróc életnek de czac egy bizonyos nyoma volt lam,
 Mely nyomot elhetni, czac egyedül az á io.

(112a—b): In campo Ezechiel videt ósibus offa coire,
 Offa hominum viuient voce potente Dei.

Czontokat Ezechiel czonhoz lat giùlni mezőben,
 Iften hagyafából, emberek huía meg el.

(46a—47b):

Ide valoc Német nyeluen valo egy nehany szép imatfágokis,
 mellyeket igen édeffeges verfeckel irtanak egyebec, és en Magyarra for-
 ditottam, azoc közzül elfő: EBERVS PALE. Mellyet Lauterbachius Ianos,
 az mikeppen Déac nyelűre fordítot volt en afzt Magyarul így fordi-
 tottam:

Ha akarod, az miattyan, ki vagy menyekben: te fiad szűkfeğünk-
 ben notayarais el mondhatod.

Christus Kiraly ember f-Iften
 Ki foc fidalmat fzenueduen
 Kereft fára felzittetél,
 Kegyelmet atyadtól nyerél,
 Kín fzenuedéfédert kerlec
 Kegyelmez nekem bűnőfne.

Mikor halálnac vőgyebe,
 Menendec kűfzkőduen velle,
 Szememet halyog fogya be,
 Sűketűl hallattól fulem
 Szayamban meg nemul nyeluem,
 Budofik romlasban fziuem.

Gondolattól elmem fziunic
 Segitfégétől folztatic
 Segits ackor VVR Christufom,
 Engem utolfo oramon,
 Végni ki fziomorú vilagból,
 Mencz ki halálnak kinyabol.

VVzd el á gonofz lelkeket,
 Ielen legyen lelked ki fzent
 Ha teftből lelkem ki megyen,
 Ved VVR Iften fzent kezében,
 Nyugodgyec teft hoportoban, (így!)
 Vtolfo napig alomban.

Tamafz fel diczűit teftben,
 Szofzölom legy én igyemben,
 Feleycz el minden én vétkem,
 S-adgy életet kegyelmefen,
 Mint fel fogattad igedben,
 Melytől függőc moft nagy hiuen.

Bizont mondafz annac szépèn
 Hogy valaki benned hízen
 Az itelre nem megyen,
 Oerőc halallal meg fem hal
 Teftben óis noha meg hal
 Oerőc életre meg fel all,

Hatalmafom mert pokolból,
 Ki mented őtet halalbol,
 Ditfőfegedne fzekiben,
 Ellyen órócke mennyekben,
 Oerőmben veled bodogul,
 Az houa vigy kegyelmedből.

Boczafd meg Christus foc bűnőm
 Had fehesien kezen lelkem
 Aytot zórdit ha halálom,
 Ne fodgyon el kinban hitóm,
 Igedben bizzéc erőffen
 Mig alufzic teft edefden.

(47b—49a):

Ammonius vérus pedig, vgyan azon Eberus Pál könyörgéfét, így
 fordította volt Deákra, mint eg halot enekben Magyarul fzioktuc enek-
 leni, mely illyen:

Iefus Christus Iftenec fzent fia,
 Bűnös nepnec igaz meg voltoya,
 Kereft fán ki haláloddal,
 Attyad kedűében iutatal.

Keferues kín vallaódert,
 Kegyelmez nekem halalodert,
 Halallal bay viuafomban,
 Biztafd lelkem ki multaban.

Szememnac vilagoffaga,
Fűlneć mikor meg fogy hallafa,
Nyelűneć el ió meg alláfa,
Kőzelget fűlneć romláfa.

Bodulni ha kezd én elmem,
El táuoźnac tőllem segedim,
Ne hadgy, ne hadgy oh Christufom,
Segely vtolfo orámon.

Ez életneć árnyékaból,
Vegy ki halalnac nagy kinnyából
Oerdőgneć czalárdfagatol,
Otalmaz alnoklágatol.

Lelkemneć adgy ió ki mulaft,
Kezedben aianlom afzt nagy bizuafst,
Teftemneć földben nyuguuafst,
El iótódig adgy aluuafst.

Az te itiledet napijan,
Allas engem elgőben bátran,
Szoľzolom legy ackor nekem,
Az életet ad meg nekem.

Mint igedben fel fogattad,
Eskűűeffel bizonitottad,
Bizony bizony mondom nektec,
Igemben lefzen életetec.

Ha afzt ti meg tartandgyatoc,
Nem foithat meg soha halaltoc,
Es ha fűzinten moft meg haltoc,
Czac álóm lefzen halaltoc.

Az en hatalmas kezemmel,
Azbol ki hozlac nagy őrdómmel,
Orfűzágomban lefz lakaftoc,
Oerőkőś meg maradaftoc.

Velem lefzen őrdómetec,
Kit czac en zerzettem tinekteć,
Valtozic keferűűfégteć,
Boldogfag lefzen tiyeteć,

Enged nekűűc (igy) mind ezeket,
VVR Iesus ki nyerted ezeket,
Boczaľd meg mi bűneinket,
Adgyad valhaľfűűk ezeket.

Mikor halálnak oráyan,
El ió Lelkűűnkneć ki mulafa,
Igd tamafza hitűűnket,
Czac te ved hozzád lelűűnket.

(49a—49b):

MASODIC HERMAN Miklofűű, mely az Deakbol Magyarra, ilyen keppen fordittathatic,

Mikor halálnak oraya,
El ió életből ki hinya,
Legy vezérem en Christufom,
Kegyellűűged igazgallon,
Lelkemet halalomkoran,
Te kezeidben aianlom,
Otalmazáľfert és adom.

Mikor lelkem ismereti,
Sereget félűűen bűűneit,
Ha bűűnőm oly foc mint fűűeny,
Még sem efem én kétűűfegben,
Forog ezemben halalod.
VVR Iesus Christus és kinod,
Hűűfzem bűűnőm meg boczatod.

Tűű teftedneć vagyoc tagya,
Mely batorit én kinomba,
Te tőlled nelem szakadoc,
Nagy kinnyaban halalomnac,
Ha halokis neked haloc,
Oerűűc életet zerzettel
Ennekem te fűűzent véreddeľ.

Hogy fel tamattal halalból,
Fel kelec enis az porbol,
Menybemenűűfed vigalztal,
Fűűlelmében az halalnac,
Az hol te vagy oda megyec,
Meg nyugfűűzom őrdűűc életben,
Azert őrdűűmeft meg haloc.

(50a--51a):

HARMADIC LOBVVASferus Ambrufe, melyet Beuft Ioachim deakra forditafabol, en igr magyarazoc ki:

O Iesus Christus Iteűűneć fűű: fiya,
Atya Iteűűneć nagy fűűzep abrazattya,
Eletet nekem kinek fűűzoľgalattya,
fűűzerzet io volta.

Tekints meg engem mely nyaualyas vagyoc,
Kűű foc bűűnűűckel meg sebhetteć vagyoc,
Tetemtől fogua talpig bűűnűűs vagyoc,
de te fiad vagyoc,

Szét szemeiddel tekints ram mellyeckel,
Szegeny tagado Peterre tekintel.
Ki teged Vrat tagada befzeddel,
nagy esküüffel.

Es kikkel nézéd az bün's Magdolnat.
Ki hozzád teruen ferefzté labodat,
Köny hullataffal, f-haiaual azokat,
meg törle czokokkal.

Vegre kikkel nezed, az kerefzfara tót,
Niauallyas toluait, ki melleted függöt,
Te fz. orizagodert fzepe könyörgeltis tót,
neked efedezöt.

Ime foc bünöm pokolra karhofzta,
Engem foc vetkem öröc tüzzei ronthat,
Senki nalladnal tób nem otalmazhat,
eletet nem adhat.

Vetkefztem vallom gonofzul ellened,
Vetkefztem iay iay, f-bünt töttem ellened
Tenger főuenyenel tób bünöm előtted,
vetkemet ha nezed.

De te kegyeffeged bünnece mar el vötte
Minden hatalmat, es femmiué tötte,
Bünös embernek mely nagy remenfege,
es nagy öröme.

Moftan azert te ki vagy egy otalma,
Szegeny bünöföknec meg otalmazoya,
VVr Iesus Christus, Ielkem meg valtoia,
legy meg tartoia,

Hogy búneimen enis keferegiec,
Az meg tért Peterrel te hozzád fiefec,
Mint á bünös afzfzony teged fzerelfeiec,
vgy ditferheffeiec.

Es hog fzentseges ortzadat lathaffam,
S-el be meheffeiec te fz. orizagodban,
Melyben be viued io akaratodban
Az toluait hazadban.

(51a—51b):

IDE ADHATNY FLAMINIVS Imatfagatis, melyet én igy fordi
tottam Magyarra az Vitamqz Notaiára,

VEgy ki már VVram engem ez fogfagbul,
Had meheffeiec elődben nagy bodogul.

S-adgyad hogy azonban mind iobban iobban,
Az te fzerelmedben éghyec világban.

Az én fziuemnec te legy remenfege,
Akarattya f-eggyetlen egy öröme.

Kegyes Iesus engedgyed nekē kerlec,
Hogy minden testieket gyúlólheffeiec.

Es nekem egyedűi erted legyenec,
Minden ez vilagiác rofz budóffeiec,

Hazambā f-az kiuúl lelkem czac teged
Kereffén egyedűl Vr líten hiued.

Czac teged hiyon fegitfeűl fzivem
Es csac neked énekellyen én lelkem.

Közli: DÉZSI LAJOS.

GUZMICS IZIDOR APÁTI NAPLÓJA.

(Második és befejező közlemény.)

A nagy gyűlés, mely szept. 7-dikén nyitott meg Károlyi-Tratner házában nagy palotájában, ez idén talán csendesebb volt, bátor számos tag jelent meg. A társaság évkönyveiben megjelenni szokott dolgokat itt nem jegyzem meg; csak azokat teszem ide emlékül, mik oda nem iratnak be. — Megjegyzendő, hogy B. Veselényi nem jelent meg, kit most az igazság nyom; sem az ő bajtársa Kölcsei; sem Szemere, ki a társaságtól reábizott munkákat semmit sem téve küldé vissza; sem Jankovics, ki a társaságtól megbízott bizonyos régi kézirat megszerzésére, melyet ő ugyan megszerzett, de a társaságnak nem adá át. S talán ezeknek elmaradtuk tevé a gyűlést csendesebbé. — Én már tavál — mert nem mentem le a gyűlésre, irtam Teleky elnöknek, hogy, jelesen az országgyűlés miatt nem lévén üres időm a társaságnak dolgoznom, örömet másnak, jelesen Czuczor Gergely lev. tagnak engedem át a rendes tagságot, ha tiszteletbelinek megválasztanak. Ezt ismétlém most szóval, de Széchenyi a másod elnök, ellenzé, attól tartván, hogy majd többen fognák azt majd utánnam tenni; Czuczort úgy is meg fognák választani. Czuczort ugyan megválaszták levéltárnoknak, de nem rendes tagnak is, bátor rendes tagság kettő lőn üres, Kisfaludy Sándor és Szalay Imre kiléptükkel. Oka ennek: mert levéltárnok, valamint titoknok is az igazgató tagok szavazásuk által is választatik, de rendes csak a tiszteleti és rendes tagok által. Innen kitetszik, hogy Széchenyi részére tudá ugyan hajtani az igazgató tagokat, de sok rendes tagot nem. Nevezetes az is, hogy eddig a Tudomány Tárt a levéltárnok szerkeszté, így ettől 300, a levéltárnokságtól 400 pengő forint lévén fizetése, együtt 700 forintot húzott. Most a kettő elválasztaték s a Tudom. Tár Csató Pálnak, most választott rendes tagnak adatott 300 forinttal; Czuczornak pedig a 400-ból is lehúzatott 100. Így a főapátság kénytelen toldani, hogy embere élhessen Pesten. — A megjutalmazandó munkáknak becűk is alább szállítattott. Már tavál a nagy — 200 aranyos — jutalom kettő között osztattott meg, a 100 aranyról (ez volna a második nagy jutalom) szó sincs; ezidén pedig ívenként 3, 2, 1 arany is rendeltetett, holott azelőtt 3 volt a legkevesebb. Gazdálkodik így a társaság. A társaság által kiadott munkák között legkelendőbbek a színművek, melyekből több egészen elkelt. Rendeltetett tehát, hogy ezentul több példányokban nyomtassanak az ilyenek. — Ez idén Gr. Teleky József elnök mindennap megvendégelt több tagokat. Az apát kétszer volt nála ebéden. De fényes ebéden még nem volt mint Gróf Széchenyi Istvánén a nagy

cassino nagy palotájában, mely kisebb ugyan a város tánczpolatájánál (a német színház nyugati részében), de fönségesb. Itt a társaságnak minden osztályu tagjai együtt valának; voltak nem tagok is, kik között két angol. Ezeknek tudósbika másnap gyűlésünkben is megjelent s azt mondá Gr. Széchenyinek: ti boldogok vagytok, mert most kezdetek, mi már mindent megtettünk.

Szept. 13. tartatott a közgyűlés a vármegye nagy palotájában, hol jeleser fölolvastattak: Guzmics Hellen-magyar Dramaturgiájából némi szakaszok; Gr. Deseöffy József egy elhunyt barátja élete (szeszélyes leírás), Kisfaludy Sándornak egy regéje, Czecknek¹ egy történeti előadása. Az elsőt Csató Pál szavalta igen jól, de kevesektől értetett. Schedel Ferencz fölolvása után a szerzőhöz egy darab papiron e sort nyujtá: »Köszönet a szép óráért.« Deseöffy maga olvasá föl az életírást, nagy élénkséggel fogadtatott: nevetés, taps, dicséretök követék és méltán. Czeck történeti előadása igen tudományos és hosszú, azért unalmas is volt. A rege Kisfaludy szokott manierjében csak a vele egy pártan álló hallgatóknak tetszett.

Szept. 14. Nagy esőben menénk (csak kevés számmal a tagok) a Nemzeti Muzeum pénzgyűjteményes palotájába, hol egyes adakozásokból Ferenczi művész által fölállított kőképe Virág Benedeknek fődett le. Ez alkalommal Döbrentei, a műnek felügyelője, Guzmics apátot kérte meg, hogy rövid beszédet mondana; meg is tette. A lepelt, mely a képet fődé, Gr. Teleky József elnök mozdítá el.

Haza jövetben Sálnak tért ki az apát, hol a plébánost kíváná meglátogatni. Megnézé az igen csinos templomot és mausoleumot. Majd a földesur kíváná magához ebédre. Igen derék ur ez a nagy Ürményi maradéka.

October. Haza menvén az apát a négy napi sz. gyakorlások után ülést tartott szerzetes társaival, melyben a szerzet constitutiójának néhány helyet és személyeket érdeklő pontok, előre bocsátva a főapáti körlevél, olvastattak föl; ezután rendelteték akolnak és szekerésznek építése; a kertnek nagyobbitása részint kényelemre, részint és főként a külső kertnek, mely eddig csak elevensövénnyel és árokkal volt kerítve és a szomszéd pajtarétnak a leetetésnek különben nem könnyen gátolható kára ellen elegendő védelmezése tekintetéből. E rendelkezés következtében falvonás rendeltetett a külkerthez, mi hogy kevesebb költségbe kerüljön, kezdett bontatni a belkert északi fala, utóbb a többi is. A kertész javalata, a Gerenceze régi folyama és az új vizág közötti sziget kivágása annál örömebb fogadtatott el, hogy így a régi vizágnak betöltése könnyűlend. — Mihály ünnepét Csetényi Gr. Eszterházi Mihálynál tölté el az apát prof. Fidellel.

November. Ennek elejével beállott a száraz, kemény hideg. Mivel az apát kérelme, hogy két lovat a nem elegendő hathoz nyerne Sz. Mártonból, a főapáti tanácstól megtagadtatott, két bival vétetett, melyek a ház körüli szükséges szekerezést megtegyék. Adatott a két bivalért lókuti Marton uraságnak két elaggott ökör és 30 forint.

¹ Czeh.

December. Folyvást tartó száraz hideg. Mégis a szigeten folyvást tartott a munka úgy, hogy nem csak a vizág készült el, de a gödrök és lapályok is nagy részben betemetettek; a belkert fala is nyugatról egészen, délről jórészt lerontaték.

Az apát fejszédülése ellen megvizsgáltatá magát a pápai irgalmas prior által. 18 piócza rakatott nyakára és fületövébe. Eddig kevés sikerrel. 1836. Január 1. Az apát predikállott.

27. Zirczen találkozott az apát Kéry veszprémi kanonokkal, ki fejszédelés ellen a gyakori fejmozgatást hathatósan ajánlá. E hónapban derék szánutak voltak a Bakonyságban, egyszersmind olly jegesek, hogy a lónak is, hanemha folyvást uj patkóval és jól élesítettelt volt fegyverezve, munkát adtak.

Az országgyűlés, mellynek berekesztését a fölség most december végére határozta, folyvást tart.

Február. A hó és szánut folyvást tartott; úgy az apát fejszédelése is, de folyvásti mosás által a vele együtt járó szúrások elmaradtak.

25. A hó olvadni kezdett. Az abból származó árviz az uj csatornában nagy károkat tön. Ennek orvoslására a zirczi földmérő rendeltetett meghivatni. Az utak járhatókká lettek. Bakonybélből se ki, se be.

Marczius. Folyvást lágy napok, igen csekély reggeli faggyal. A szekérszín építése, a kertfal rontása, a kerti munkák elkezdődtek. A földmérő megjelent és a csatorna két magas partjának levonásukat javallá. E munka nagy iparral s nem kevés költséggel, többnyire napszamosok által, kiket az apát tudományos jövedelméből fizetett, tétetett.

14. Javulván az utak az apát Regináld administratorral Kajárra, innen Pápára, innen ismét Czelbe rándult, hol az apátot egészen fölgyógyuitan, de Athanásziust az administrator veszedelmes állapotban találta.

Marczius megfelelt a közvárakozásnak; egy szál hó sem esett s általán száraz volt, csak vége felé voltak szép tavaszi esők. Már 30-dikán látni volt a Gát alján zöld gyertyánfát. — E hónap közepén ültettek a vörös fenyűk a malomra vezető hidút mellékein. Azok is Zirczről hoztak mint egy száz darabban. Különben pótolva voltak ismét a pajta réten ültetett . . . kiveszett jávor és a kerti fenyves fáji.

Ápril 2-dikán az apát az országgyűlésről haza rándult zirczi apátot látogatá meg. Itt találá a rátóti prépostot, ki nem különben fejszédelésben szenvedett és egyik fülére hallását veszté.

3. Husvét ünnepe, az egész nap havas esővel és fergeteges széllel ment át. Igen megromlottak ez által az utak.

6-án ül az apát 4-dikén esett névnapiját, egyszersmind 7-dikén esett születési napját, életének 50-dikre fordulóját. Vendégek három nap váltva Czelből az apát és Károly, Pápáról prof. Fidél nénje, Felix director Guntherrel; kir. tanácsnok és több, . . . vispány Rába úr hűtvese barát-néjával özvegy Vigyázóné asszonnyal; Zirczről prior egy szerzetes társával; Pannonhalmáról Fábían, László, Kálmán; ismét Pápáról a plebánus és alesperest Koroncz ur, Balogh biztos és Horváth kapitány és több mások. Bogár Gyórból 13-ad magával, mind hangászok, prof. Fidel meglepő rendeletéből. Ezek Hayden Nelson című miséjét adák a templom-

ban; a misét tartá Wekerle Godfrid dömölki apát. Eléneklék utób a Teremtés és az esztendő részeinek jelesb darabjait, az apát még mint professor által fordított magyar textus szerint;¹ Schiller Harangját nem különben magyarul Szenczy után. A tanuló szerzetes kispapok két ízben adák pásztori színművöket, igen helyesen; a kerti házhoz csavaruló ut lámpákkal volt kivilágítva s billiard szobában dicsőítvény ragyogott, melly előtt adatott a pásztori színmű s az énekes kar. Mind ez nagy titokban készített el Fidél, Venánt és Egyed illy szépen áldozóknak költségükön, Bogár ügyeskedése által; a fiui és baráti szeretet s hűség érzelmei nyilván tüntek elő minden arczról s az apát mélyen illetődve utolsó vacsora végével buzgó köszönetét fejezé ki.

E hónapban, melly elég nedves volt, folyton folyt a kerti munka, jelesen a sziget és rózsadomb körül.

Máj. 2. Berekesztetett a három esztendő s 4¹/₂ hónapos országgyűlés. A nyelv nyert itt legtöbbet; s lehet-e nemzetnek nagyobb nyeresége? Végre tehát megnyerheté a magyar, hogy honában honi nyelv legyen a törvényes nyelv! s ez nemzeti létének 900-di esztendejében!!

5. Silberknollal Sz. Mártonban volt az apát; megnéze a már kész uj könyvtárt. Főnséges tekintet a volt nagy teremből az uj kicsinybe, az igen csinosba nézni át, mint egy diadalmi kapun.

6. Győrött ebéd a püspöknél, ki kimondhatatlan bádgyadtságot mutatott a diéta következtetésében. — Wurda professornál Deáky Zsigmond levele olvastatott föl. Ezt a lukkai herczeg nevelőjét a pápa udvari praelátusává nevezé, minek következtetésében kereszt és infula nélkül valami püspök forma leendő, azért is illustrissimus czímezzel él, de melyet neki a magy. cancellaria (vagy talán inkább a főpapság) megengedni nem akar. A fölség őt czimzetes apáttá nevezé s vége a fontos pörnek! — Ma déltájban rút fölszél támadt, melly az apátot hazáig kísérte.

12-dikig folyvást hideg szél, napot, éjent dér és fagy. Oda minden gyümölcs, szőlő; (de dinnyénk gondosan óva, üvegharangokkal fedve épen maradt; néhány cserép alatt elfagyott). A körisfa (fraxinus excelsior) előszer fagyott el; utána az acer platanoides, achatz; majd a bükk is az oldalakon, a cser és hárs nem különben. A lóher földre borult, a rétek őszi színbe öltöztek; a rozs is sok helyt elfagyott. 11-dikén többibeli hófermeteg. (1813. maj. 7-dikén esett térdígleni hó s ez esztendő elseje volt a következő négy sovány esztendőknék.) — E napokban utazott az apát Füreden át Tihanyba az ott tartózkodó főapáthoz. Füreden áll az uj épület; készül a gőzfürdő; festetnek a szobák stb. A gőzfürdőhez készült vízkádok között van kettő 300 akós, egy-egy 150 akós. Savanyu viz már is 6000 üvegnyi hordatott el.

11. Zirczen találkoztam Gr. Károlyi István 14 évű fijával, ennek nevelőjével, Elenyák piaristával és francia mesterével. A fiatal gróf őt nyelven beszél, de neki a magyar tetszik legjobban. Francia mestere is készül tanulni magyarul.

¹ A »Teremtés« évszám nélkül megjelent Győrött, 16 l. Az esztendő részei Thomson után tett német fordítás szerint magyarra tevő Guzmics Izidor 1832. 44 oktáv lapon kéziratban maradt meg.

12. Krisztus mennybemenetele. E nap virradóra legnagyobb dér, fagy és ujnyi vastagságu jég.

13. Csinálta a helység a gerenczei utat s a lehulladozott karfákat föllállította.

17. Az apát és prof. Fidel Oszlopon. A gróf még nem érkezett meg. A kert nagy és fában gazdag. Jeles itt a márvány kádba gyűjtött viz, honnan az kifolyva jókora tavat képez, mellyben szép számmal uszkálnak az aranyhalak, majd egy bariangban sziklákról csepegvé hull le. Visszajövet a giczi kertét nézték meg, melly virágban és gyümölcsösen gazdag. Itt láttam a legtelyesebb semperflorens rózsát.

18. Venant konyhamester névnapja. Előbbi esten vacsorára tétém föl a neki készített poharat, mellyen egy szarvas ily fölírással: »Adj italt szomjasnak.« Vendégeink valának: Markovics János bakonyteszéri pleb. és esperest, most előszer veres övvel, mert veres övet ez idén nyertek a veszprémi esperesek; vele Nyékei, szücsi pleb. és Marton Pénzeskutról.

A pohárról lévén szó, említenem kell, hogy már tavai, születése ötvenedikén, nov. 11. ajándékoztam egy poharat Kováts Wilebáldnak a ház priorjának ily fölírással: »Éljen a józanság.« Ez idén april 28-dikán prof. Fidelnek a másodikat, mellyen főnlebeg egy genius koszoruvai, alatta virágcsoport ily felírással: »Szép pályán nő a koszorú.« Tudnunk kell, hogy Fidel a jó és szépizlésnek nemcsak tanítója, de jeles követője is; hogy az ángolkertnek folyvást gondos és szorgos igazgatója, sőt alkotója; hogy az idén írta első jeles értekezését a vallási és erkölcsi nevelésről, melly az Egyh. Tár VIII. füzetében jött ki. Irt egy mást is a falusi iskolákról, de ez, egy uj, az e tárgyú iratokat a nyomtatástól tiltó kir. rendelés következtében elmaradt. Harmadik poharat adtam Regináidnak, a gazdasági igazgatónak máj. 8-dikán, a bőség szarva metszve rajta ily fölírással: »Gyűjts, hogy adhass.« Negyediket máj. 16-dikán Egyednek, mint a helység lelkipásztorának, a jó pásztor képével s ily fölírással: »Jó pásztornak nyáján szeme.«

19. Vendégek: zirczi apát, Villax, zirczi prior, Szabó Chr., veszprémi ifju Heisler doctor (gyógyász v. gyógytanár). Küldések: főapáthoz az Egyh. Tár IX. f. I—VII. cz. 99 old., Horváth Istvánhoz a Jutalmazások és Dicsőítések című kézirat.¹

20. Első birkauszatás Bbélben. Első kaszálás ez idén a kertben. Ez az első szép és csendes nap Májusban. — Levél Velenczéből Battaglia Giuseppe pápai segédtanácsnoktól (console coadjutore pontificio) olaszul e című könyvet ajánló: II Triumfo Della Santa Sede, folioban és negyedenben, az 50, ez 30 pf. Szép pénz!

22. Iványiak Bbélben. Soprony vármegyében még a dió sem fagyott el.

24—26. Kertnézés: Marczaltón, Egyeden. Ott a kert fában gazdag, itt a főnséges üvegház virágokban.

26. Virágkirakás, birkanyírás. Egy egy ürü megád 2, 2¹/₂, 3, 3¹/₂ fontnyit.

¹ Megjelent Tud. Gyűjt. 1836. V. 72—91. l.

28. Kezdeté a Költészeti Képek című gyűjteménynek, melyhez az apát keleti és hellen műthoszokat, Fidel és Egyed magyar költészi képeket gyűjtenek. Fidel egyszersmind a tisztázó.² — Regináld és Venant Ivánba. Viradóra szép idő, a nappal felhős, de nem hideg.

29. A szigeti hid tervét elkészíté Miller, a zirczi fölmérő.

30. Kevés eső délután.

31. Estent 10 óra tájban sűrű villámlás délről, folyvásti égdörgés, tikkasztó meleg, derék eső. A felhő éjszakra vonult.

Junius 1. Dél tájban s ismét utána esőzés; a nap tisztában nyugott. Levél . . . Rohonczy veszpr. első alispánytól Sz. Lászlóról, melyben jelenti, hogy az urnapi ünnepet Bakonybélben szándékozik ülleni s ebédre ajánlkozik.

2. Úrnap. Kőd, melyből tisztán emelkedik a nap. 8¹/₂ érkezik az alispány harmad magával (Szabó biztossal és Martonfalvi irnokkal). Megkérdezte hol akarná hallgatni a misét: a templomban, például a népnek. Részt vőn a sz. processzióban is és magát példásan viselte. Veiem volt egész napon és majd derült, majd borult kedvű. Ebéd vége felé érkeztek: Szakonyi főbíró és Noszlopi volt országgyűlési követ, most kinevezett kerületi tábla-bíró (assessor tabulae districtualis Transdanubianae). Szakonyi, kit a mult héten magam kérék meg Pápán, itt megígéré, az alispány meghagyásával, hogy Koppántól Bbélig az utat meg fogja csináltatni.

3. Tegnap esti 10¹/₂ órától reggelig esett.

4. Fidel prof. kirakta a fák névtábláit.

5. A prior Lovászpatonára ment lovaimon a fődirectorért. Egyed pedig Pápára a directorért. Főapáti levél, melyben jövő aug. 22-dikére közkáptalant hirdet.

6. A fődirector reggeli 10¹/₂, a pápai director délután érkeztek. A fődirectorral jött Koszits acturius.

7. Examen a paedagogikából, rhetorikából, poezisból, archeológiából és aesthetikából. A feleletek jól adattak. Folyvást maga tette a fődirector a kérdéseket. — Braun szemorvos (szemszúrónak nevezék őt a dévaj emberek) vakokat keresett, de, hála Istennek! nem talált. Ebéd után a járnai szerető fődirector kedvéért Gát-hegyet járánk meg papok és tanulók.

8. Medárd eső nélkül. Borostyánnál a zúgó és a forrás körfalai készültek el.

12. Fidel nénjével és Gold Therézzel, reggelí a kertben. Délest szép eső gyenge dörgéssel.

13. Májusi multság; a tegnapiakon kívül jelen voltak: Rába Margit tanácsosné társaival: Vigyázóné assz. és Pap Nina kisasszonnyal; Cseresnyés orvos dr. nőjével Pápáról; zirczi prior és a fiscalis; Silberknoll. Az idő komor és hűves.

17. Tiszta meleg nap. A kovács Sz. Mártonból és Asszonyfáról

² Költészeti Képek, I. foly. 1837. X + 108 l., II. foly. 1838. 290 l. Összeszedték B. G. V. (vagyis a fönt Guzmicstól említették), kiadta Beimel.

hozott különféle alma, cseresnye, körtvély és spanyolmegy oltványokat szemzésre.

18. Conventi ülés, melyben felolvastatott a főapáti, káptalan hirdető körlevél, ugy a többi, e tárgyhoz tartozó iratok. Ezután az apát engedelméből szabad és titkos szavazás által választott a convent magának káptalani követet ; választá pedig Regináldot,¹ Rendeltetett, hogy előkészületül vasárnapokon tartassanak ülések a prior elnöksége alatt.

20. A tavall ültetett szőlővesszők, minthogy a volt kertész tudatlansága miatt télen át ganéjjal födettek, elrohadván, mainap hoztattak Kajárról 500 számmal és tüstént elültettek a kajári vinczellér által a kerti ház déli részén.

22. Fiddelrel Varsányon át Oszlopra és Cseténbe. Hálás Varsányok Orbánnál.² Ez Fidelnek³ ígért egy pár példányt. Oszlopon a gróf ismét nem volt honn. Beszélgetés a kertésszel, halak, fák és virágon iránt. A kertésznek eladni semmit sem szabad. A gróf szűkkezü kertjéhez; ez idén csak 30 pforintot adott rá. A plébános épít, képeket gyűjt és rámáz, könyveket szerez. Jó izlésű és szorgalmas ember. Ebéd Cseténben a grófnál, ki leányait maga tanítja magyar nyelven, magyar könyvekből. A kert kezdetben van s lassan halad, mert az öreg gróf János, Mihálnak atya, a gazdaságot maga kormányozza s huzza belőle a jövedelmet; Mihálnak mindent csak pénzért ad; kinek tulajdona Szarvas.

24. Metszett pohár Vilhelmnek (Nyuli Jánosnak) névnapjára, Aesculapius képével s fölírással: Non est in medico. Ő t. i. szeretett gyógyítani. — Elkészült a szigetre vezető, honunk hármasszínével diszeskedő hid, melly fáján kívül közel 40 pforintba került. — Az idő folyást hó. A kaszálás és gyűjtés diszlik.

27. László napja. Vendégek Szeder, Ányos, István és Mersits, kit ügyvédnek fogadtam föl 80 pf. évi fizetéssel. Szeder különféle ágokat hozott szemzés végett, különösen arany és ezüst kőriseket.

28. Reggelre dér, jól esett, hogy intésemre a kertész tegnap estent betakará a dinyéket.

30 Köpölözes Ugodon. Megjegyzésre méltó, hogy ezelőtt sűrű, most ritka, nagy mennyiségű nedvvel elegy vér folyott.

Julius 1. A kertben második kaszálás.

3. Déli szél; estent felhő nyugatról, mennydörgés és eső.

4. Az aranyeres fürdőt, melly Győrött kijátszatott, Egyed nyerte meg s ma hozta haza maga a mestere győri kolompáros; 40 pforintra becsüli; Egyed az apátságak ajándékozta; de az apát is jösziviségét, különben sokféle érdemeit tekintve, őt egy darab császári arannyal és két darab kétforintossal jutalmazá. Vendégek Posberger győri gyógyszer-

¹ A rendi káptalanra vonatkozó bejegyzést nagyrészt elhagyjuk, csak a Guzmicsot, illetve apátságát érdeklő részt adjuk.

² Hajnal Orbán plébános.

³ A névnek Guzmics helyet hagyott, de nem töltötte ki. Valami virágról lesz szó.

táros két leányával Ninával és Emmával. Nina a claviron remekül, soha nem látott, nehéz darabokat is folyvást játszik a cottából; most 15 esztendő. — Hírek a több vidéken pusztító choleraórl.

7. Az oszlopi kertész elhozta az arany halat, 16 szám. Priornak, ki nem üli névnapját, ajándékol egy pár papucs. (Az apát ez idén többféle ajándékot kapott: pannonhalmi fiscalis leányaitól egy szép dolgozása csengetyű húzót; kajári kasznár leányától, Fánitól egy pár cipót; egy pár papucsot a zirczi fiscalis leányától Bertától; ugyanazt Vigyázónétól; egy gyönyörűen varrott és himzett kanapé vánkust Österreicherné asszonytól; cons. Rábáné asszonyságtól egy erszényt.)

10. Déli szél, majd nyugati s ezzel sebes eső $1\frac{1}{2}$ óráig. Estent dörgés kevés esővel.

12. Végezve a konyhamesterrel mosás és varrás iránt. Mosóné és varrónénak fölfogadva a hajdu leánya; fizettetik a varrástól darab számra; a mosástól 120 f. váltóban évenként, ehhez szükséges fa, szappan, keményítő.

19. Examen a diplomatikából és a latin classikusokból. Előtte való napon érkezett a fő-apát délre titoknokával és Zoërrarddal, ki őt félórával megelőzte. Estent megjelnt Szalay kanonok Szabó László professzorral Veszprémből; ma pedig Villax Ferdinand zirczi apát. A fő-apát meg volt elégedve a kuttal és kerttel, minden előleges mendemondának ellenére, a kutat hasonlíthatlan hasznúnak nyilvánítá. Még ez nap délután elutazott.

22. Az apát prof. Fidellei Pápán, Czelen át Szombathelyre indult, onnan

25. Vépbe testvérje fíjához, Guzmics Palihoz, ki ott gr. Erdődényé tisztartója lévén az egész uradalmi gazdaságot vezeti. A grófné lelkes asszony; midőn az apát neki unokája iránti kegyességét köszönte, felelé: »Azt hiszem, hogy a derék atyának fíja is derék fog lenni; atyát nekem Széchenyi Pál és directora Ernst igen dicsérték. Csak atyja nyomdokait kövesse hát.«

27. Iványba testvérjéhez gr. Széchenyi Pál tisztartójához. Itt a gabona-termés hasonlíthatlanul jó volt ez idén. Innen

29. Sopronba, de utközben betekintés Kis Czenken gr. Széchenyi István új, sokablaku, szögü és lépcsőü épületébe, melyben a butorok is mind jeles angol izlésűek és többnyire ott készültek. Sopronból ez nap hálásra Fraknóba a szervitákhoz.

30. Fraknóban reggeli 4 óraker fölmenet Rozalia hegyre, melyről a kilátás bájoló; a styriai hegyek, jelesen a Sneeberg közel látszottak; a Fertő tavába gyönyörűen tükrözé magát a kelő nap; a sopronyi hegyek hitvány dombokká lapulnak. Lejövet a várt néztük és jártuk meg: jelesb itt a nagymélységü kut s annak visszhangja; a fegyvertár s a golyó halmok és ágyuk. A szobák nagyszámmal, rakvak különféle 16—17. századi festéscikkel. Egy tágas szoba ablakából belátás egy nagy mélységbe, melyet az én fejem ki nem tarthatott. Lemenet után a szervitáknál, az igen szives magyar vendéglőknél rövid falatozás és pedig, mit csudálhatsz, cseresnyéből, mely most volt legszebb állapotjában.

Innen délre Kismartonba, hol a pompás hercegi lakot és kertet jártuk meg. A kert jól elrendelt; az orangerie gazdag és nemes, mintegy narancs és citrom erdőben jártunk; a tó keülete sziklás herculesi munka; de a virág sokaságot mutat; a rózsafa allee-nak nevetséges; csoportban mindig kellemesb. A lak gazdag, de sokban gyermekes: a kertí részre dülő fronti fönséges. Innen még az napon vissza Sopronyba. Ide kísérőink valának Eugen és Jeremiás sopronyi professorok.

31. Sopronyban megtekintve a czukor gépely, melly elég gazdag. Tisztelkedés superintendens Kisélnél, ki épen consistoriumot tartott. Ebéd után sétá Neuhoffba és a szerzet kertjébe. Innen

Aug. 1. visszautazás Iványba, de Eszterházan át, hol a hercegi lak fönségesb képi a kismartoninál és belékitményei egytölegyig hercegiek, fönségesek. Két halász derék nagyságban csupa tengeri csigából; mellyet a herceg Mária Theréziától nyert ajándékul, de késöbben esett értésére, hogy az ajándékért 12 ezer pforint váratik. Eszterház most kezd ujra csinosítatni a hercegné kívánságára, ki itt ohajt gyakrabban mulatni. Az asszony bajor. — Ebéd Szoporon, hol bátyám kicsi birtokáról ekkor hordatá gabonáját. A meglepés jól ütött ki. Egész háznépe ott volt egy két vendéggel.

2. Csornán át haza. A csornai kert sötét; de a lak derék; lakóji szép érzelműek, a prépost szíves és nyájas majdnem a tulságig.

21. Az apát, pápai director Jankó Felix és Spilák Reg. társaságukban a pannonhalmi káptalanra utazott. Ott találá már a dömölki apátot és a köszegi directort, Rimely Mihált. A káptalan, mellyben jobb felől a sz. mártoni prior és subprior, balról a bakonybéli és dömölki apát vettek helyt, harmad félnap tartott. A főapát derék beszéddel nyitá azt meg Fontos tárgyra veté a káptalan figyelmét Jankó Fel. pápai director, t. i. a szerzeteseknek előléptetések (promotiones), hogy ezek bizonyos rend szerint történjenek. Erre küldöttség neveztetett a fő-apát által, TT. Már Bonifác, Jarotta György, Jankó Felix és Reznvi Brunó, kiknek elnökül a káptalan a bakonybéli apátot kívánta. A küldöttség elvül a tanítást vette föl, melly első hivatal a szerzetben s határozá, hogy tanító minden szerzetes legyen (tanítói hivatallal párosítatott a predikálás is): hogy csak azok lehessenek capitularisok, kik 10 esztendeig tanítottak A mit talán leginkább óhajtánk, a sz. mártoni építés folytatásáról vagy elhalsztásáról, nem jött szóba, hihetőleg a főapát közbenjött főfájása miatt 24-dikén elbucsuzánk egymástól

26. Bakonybélnek látogatói voltak Egyedi Gr. Festetics Sándor nejével, 2 fi és két leány-gyermekeivel, B. Jeffoan Mária guvernanttal és Bosnyák Imre nevelővel Silberknoll vezérlete mellett. Szép család! a gróf szép ismeretekkel bir; a grófné nyájas és vig; a gyermekek, kivált a leányok elég elmések.

30. Pestre indulás Fidel prof. társaságában Fejérváron át, hol az apát meglátogatá Pendl és Farkas kánonokokat. Pesten szállás a Nádorban. A Magy. Tud. Társaság nagy gyűlése kezdődött szept. 1-én, tartott 11-dikig, mely napon tartatott a közgyűlés. A tárgyak közönségesek voltak. Jelcsb volt a nagyszótár miként leendő folytatásáról földott

kérdés. De a nagy jutalom (200 arany) fölött történt czivakodások utálatosak voltak. Bajza Versei és Nagy Károly Arithmetikája között volt a választás; Bajzát az ellenfél (Döbrentei és Kállay) lemocskolá. Bajza emberei szerényebbek valának és megosztatni kívánák a kettő között a jutalmat, s ez lett volna legigazságosabb, egyik munka sem lévén oly kitünőleg remek, oly nagy jutalomra. De győzött Nagy Károly, kiknek emberei mind tisztán neki szavazák a jutalmat; Bajzának tisztán egy sem. E gyűlésben Guzmics Iszidor Oedipusza (a király) nyomtatásra elfogadtatott, ivenként 4 arannyal jutalmazandónak ítéltetett; rendelték, hogy ezzel kezdje meg a Társaság a hellen classzikusok fordítását; mivel pedig ez egyen kívül eddig több nem ajánltatott, nyomtatása akkorra halasztatik, ha majd több fog beadatni. E gyűlésben választaték meg a benedictinusok közül Czuczor Gergely rendes (a historiai osztályhoz), Bresztyenszky Adalbert level(ez)ő tagnak. — Az apát itt rendelt uj kocsit, mely 440 pforintban volt kialakudva; cserélt régi ezüst kanalakon ujakat és vett 12 pár pagfong kést, villát, stb.

12. Esztergomba, Csabán, lanyha eső közben, reggelizés a köz ebédelőben. Itt egy hosszú kaputos zömök úr kérdezé: honnan? Pestről — kezdődnek az iskolák! Igen s uraságod? — Atyaságod Komáromba? — Nem, Esztergomba? — s Atyaságtok ott tanítanak? — Nem, mi bakonybéliek vagyunk. — Ismerem az apátot — Úgy-e! az már régen meghalt 1824-ben.¹ — Én őt utób látám. — Az a tihanyi lehetett, Horvát Pál, ki 1831-ben halt el. — Ezzel az apát kiment, hogy lássa ha készen-e a kocsis, s inas által hivatá ki Fidelt. Ez mondá a kocsiban, hogy értésére adá a zömök úrnak, kivel beszélt légyen s a zömök úr nem szólt többet. Ebédre már Esztergomban valánk.

13. Esztergomban megnézve reggent a rotunda, csinos, remek építés.

14. Komáromban megnézve a vár, ennek földfeletti s alatti szögei; kóstolva a katona-kenyér. Vezetőnk Pöschl Károly kapitány megmutatá saját szállását, mely három szobából s katona butorból állott. Kőrmendi Chrysolog, Sopronban az apát diáktársa, mint egy 250 fontos ember, ha másnap is maradnék, kedvemért kész lett volna a műszinben jönni velem, melyben most Kormósy² társasága működött, bátor Chrysolog már 16 esztendeje, hogy műszinben nem volt. De mi haza sieténk. — 15-kén reggent a szigetet járánk meg, derék mulatságos hely; itt látók az arany-mosást.

Uj rendelkezés. A presbyterek egyik megmaradtak. Tanulók: Berger Hyppolit, Vincze Paulin,³ Zeller Raymund, Taxner Veremund, Penner Román, Heyder Victor, Hyros Bernard.

24. Conventi ülés, mellyben előadva jövendő jövedelmei és költségei az apátságnek; ezek azokat fölülmulják; oka ennek a kajári szüret telyes elmaradása, mellyből eddig a korcsmára többet 1000 forint tiszta jövedelemnél hozott; a makk és kukoricza nem különben telyes hiánya.

¹ Taucher Ágoston dr.

² Guzmics nehezen olvasható írásában a név olvashatatlan.

³ A legidősebb ember, a ki ezen időből még most is él.

E hónapban pallóztatott ki négyszögű párkánnyal az apát két szobája.

13. Megjelentek Hunkár mint elnök, Kopácsi fő-bíró, Molnár eskütt a nemesi fizetés kulcsának kidolgozására rendelt uradalmi birtok összeírását teendőök és az új urbért a nép előtt fölolvassandók. — Az olvasás közben egy paraszt felsóhajtott: Már csak hát magyarul olvasnak! A közelálló jegyző és oskolamester mondá neki: Hisz' magyarul olvas-sák! Erre a paraszt viszonzá: Én egy szót sem értek.¹ Itt vallott a fő-bíró előtt ügyvédet az apát. Az ügyvéd Mersich, kinek rendes esztendei fizetése 80 pforint.

28. Itt látszik megszűnni akarni a három esztendei nyomasztó szárazság. Annyi hó esett ez és következendő 3 napon, a mennyi három esztendő alatt nem esett. Utána két három napig fagy; majd lassú olvadás úgy, hogy a sok hó telyesen elolvadt minden áradás nélkül. Öröihet már mind két kerekére a molnár.

November. Kerti munka; a konyhakert elkülönözve az angol kerttől; nagy két csoport fa ültetés a csatorna beloldalán. Számos fa hozatik: Oszlopról, Keszthelyről, Zirczről, Sz.-Mártonból, Kajárról s a Gerenceze partjáról vagy az erdőből. Ültetve cserépekbe gesztenye is.

A Sz.-Mártonban létező s most Czinár Maurus titoknok és történet-író által rendbehozott bakonybéli könyvtár kivonata megküldetett.

Győrből a püspöki kertésztől hozott nyolcz darab cseresnye és oltott magos oltvány. — A második hó is leesett, elolvadt lassankint. E kétizbeli hó és a közben hullott esőzések megindíták a forrásokat, megtöltötték a kutakat, melyek már mind kiapadtak úgy, hogy a falubeliek részint a különben kevés vizü Borostyánból, részint a kolostorból voltak kénytelenek vízzel ellátni magokat. Most már a deszkametsző is dolgozik.

A második hó alatt lerogyott a majorbeli pajta teteje közepett.

December. A kerti munka folyton foly, minthogy a hó elolvadván elég kedvezők az idők. Őt új ut készült, többnyire a csatorna körül és a szigeten, napszámosok által.

20. Befejeztetett a kerti munka ez idére s még is őszi napok foly-nak kevés faggyal; többnyire borult az ég.

E hónap legnevezetesebb a rablások miatt. Már augusztusban kiraboltatott az ölbei administrator Polgár László sz. Bened.-rendü pap. Ezután majd itt majd ott történtek rablások Vas, Soprony, Győr, Komárom, Veszprém és Szala várnegyében. A főrablók: Milfáit, Sobri, Pap Andor, Mogor. Sokáig nem leheté nyomukba akadni. E f. 15-dikén kiraboltatott Hunkár úr Szolgagyórott. Nyomozásukra küldve pandurság, katonaság és parasztság. Végre Milfáit különös esetben saját pajtsái egyikének puskája által lábán sebet kapott; mint beteg ágyban fogatott el. Vallá, hogy Pap Andor, ki vele volt, 40 emberrel rabol. Minden mozgásban van. Milfáit Komárom vármegyében fogatott el, de minthogy

¹ Ha az utóbbi részeknél Guzmicsnak is nyakatekert magyarságát olvas-suk, a szegény paraszt felsóhajtása meglehetősen érthető.

ott rögtöni bíralat (Standrecht) nincsen, Veszprémbe hozatott. Utközben több orgazdát vallott, kik nem különben elfogattak.

Ez esztendőben is több helytt dühöngött a cholera. Bakonybélben is több szenvedett benne, de a plébános, Vaszari Egyed, követvén pontosan Dr. Cseresnyés rendeleteit, majd egyik megmenté őket . . .

1837. Január. Meglehető téli idő.

29. Az apát prof. Fidellel Kőszegre indult, Gyarmaton, Szanyon és Ivánon át, hogy ott unokáját Guzmics Pált, vépi tisztartót Stuna Lizával összeeskütsesse. Az esküvés 31-dikén történt a pleb. templomban. A fiatal nő szép műveltségű, jelesen a hangászatban nyilvános remekeket ada. Atyja szabó mester, kinek műhelyében 12—20 legény folyvást dolgozik. Egy leánytestvére van. Kőszegről Vépen, Dömölkön és Pápán át haza. Soprony és Vas vármegyék telvék hóval, holott Veszprémben majd egészen fekete a föld.

Febr. 2. Purificatio, egész nap ködös és felhős. 3-diktől kemény hideg folyvást.

24. Mátyás, kemény fagy s utána folyvást. Az utak Bakonyságban alig járhatók. A kajáriak elkülönzést kérnek. A főapátságához utasítanak.

Marcz. A hideg lassankint gyengül, de a gyengébb fagyok reggelként tartanak. — Pap Andor társaival nem kerül kézhez; ugy Sobriról is bizonytalanok a hírek. Prágában, Szala vármegyében kettő a rájok gyujtott pajtában agyon lőtte enmagát; de kik voltak légyen, nem tudatik; ugy Tolnában is egy agyon lőtte magát üldözés között. Szalában Zsidó nevezetű fölakasztatott egy társával; ugyanis még előbb Veszprémben Mogor és Király nevezetűek. A kerti munka kezdődik. A pajta pedig, mellynek az octoberi nagy hó alatt ledült födele, készűl.

26. Husvét, rettenetes szélvész és hóföregteg. A szanyi pléb. Szerdahelyi Győrre lévén husvét hétfői prédikációval meghíva, Gyarmattól Sz.-Kutig haladott, tovább nem mehetett s vissza kelle fordulnia.

Ápr. 2. Fejérvasárnap ismét hóval. A birka még folyvást akolban teng. Az egész hónap hideg széllel vagy esővel járt, de olykor melegcske is volt s mindannyiszor . . . dörgés. A fák nehezen zöldeltek ki a hónap végével; a cser vajudik folyvást. A kert búján tenyészik; az almafák éjszaki sorai szépen virágoztak; déli sorai igen gyéren, kivévén azokat, mellyek a szigethez közel soron kívül állanak s fön az udvar falához közel. A szilvák ellenben igen gazdagon. — Több gyümölcs és rózsza, ugy akhatzia oltások történtek . . .

Májusz. E hónap első napjaiban volt Bakonybélben a fő-apát rendes látogatás végett. Elmondá az apátnak Jedlik Anian pozsonyi physicae prof. akadályait a pestegyetemi tanítói széknék elnyerhetésében, bátor mindenkinek, az egyetemi philos. karnak szinte mint a Helyt. Tanácsnak ítélete szerint hozzá a többi concurrens nem is hasonlítható. Lehet a dologban befolyással Czuczor Gerg. a magy. akademiánál levél-tárnoknak abeli bevádoltatása, hogy theatrumba és cassinóba jár, hogy

szerelmes népdalokat ír stb. (Czuczor hasonlíthatlanul a legjobb népdalnok eddig hazánkban.) — Kosút, országos levelező befogatott Budán.

E hónapban volt nálunk Kopácsi főbíró esküdtjével s főlesküdtete néhányat a bakonybéli lakosok közül annak bebizonyítására, hogy a bakonybeliek nem földmivelésből élnek.

5. Rettenetes szélvész esővel, mely 500 fánál többet döntött ki tövestől vagy tördelt le derékban. Sok kárt tón ez a gyümölcs fákban is, de nem itt, hol az almafák még nem éppen virágoztak ki.

30. Zirczen volt az apát Fidel prof.-ral a zirczi apát névnapján. Jelen volt B. Splényi tiszartója mint az árendába 8000 váltó forintban Martonoktól átvett pénzeskütő birtoknak igazgatója. Egész hónap szeles, esős és hűves.

Junius. Eleje esős. 5-dikén tiszta. A kerti avena elatior, mely megdőlt, 5-dikén kaszálatott le. Treiber győri clavier csináló igazgatója clavireinket és az orgona fujtatóját tapasztja. — 2-dikán kópólózás Ugodon. 1 f. pengő a köpül, 1 f. p. két ferdő.

4. Pap Andort az ugodi erdőben üldözte három pandur, a kapitány Stettner és két közlegény, lövést kapott futtában arczán és kezén s eltűnt a sűrűségben. Szüre, kalapja, srétes zacskója, puskaporos szarva behozatott; csak pisztolyával menekhetett ingben, gatyában. Itt helyben 8 pandur egyesült, s estent kimentek az üldözést folytatandók. A kapitány nálunk vacsorált. Bizonyítá, hogy még csak kettő van a bandából: Pap Andor és Istók (ez bakonybéli Másli István).

6. Apát és Fidél délután Ugodon át Pápára. A napokban meghalálozott Cons. Rába özvegyének, Vajda Margitnak látogatására; kit azonban a jó atyafiak már is Lepsénybe kénytettek menni, hogy velek veszekedjék. Egyetlen fija maradt. Ez nap nagy vadászat Pap Andor ellen, de sükertelenül.

9. Az apát Egyedet elküldé saját lovain és kocsiján a fő-directorért Lovász-Patonára. Estent megérkezett Petykó Eugen, pápai director az examenen jelen leendő.¹ — Az idő, 6-dikát kivéve, komor, hűves.

10. Reggeli 9 órára megérkezett a fő-director, nem Patonáról, hanem Kajárról, a hol hála. Tüstént examenhez ültünk, mely igen középszerűleg ütött ki. Másnapon a fő-director kedvéért figurális mise tartatott magyar-textussal, melyet az apát alkalmazott énekekre. Ez már a negyedik nyilvános productio volt, mióta Krausler mester által négy iskolás gyermek, két fi és két leány énekelni tanítatnak; a tenorra és bassóra két clericus volt alkalmazva; az orgona mellett három hegedű szolt. Délután a Borostyán fölött ének muzsikával, mozsarazás és ozsonna. — 12-dikén reggel a fő-director elutazott. — 10-diken komor; 11. tisztulás nagy meleggel; éjent kevés eső; 12. reggent fölszél által tisztulás. Délután prior, administrator a pápai directorral Czelibé, onnan Vépbe menendők.

13. Első savanyuvizivás és fürdés. A savanyvizet hat hétig kivá-

¹ A már említett tanárvizsgálatoknál megszokták kívánni, hogy valamely nyilvános intézet feje is jelen legyen. Béli legközelebb érte e czélra Pápát.

nom reggelenként inni mindennap, pénteket kivéve és szombatot; a ferdéssel minden héten háromszor élni. — Gyönyörű meleg nap.

14. Első tiszta reggel, de nyugatnak s kelet-éjszakra alanti köd 6 $\frac{1}{2}$ óráig, nagy hőség. — E napokban vétetett le a templom sanctuariuma fölötti rozszant fatorony, de vaskeresztje visszatétt. A ház földzete kifoltoztatott. A kertben óriási nagyságu káposzta palánta próbára elültetett, melyet Baumann chirurgos hozott.

19—20. Hosszantartó záporosó, árviz, melly hidakat rontott és a sziget sarkát megszakasztá.

21—22. Reggeli meleg, délutáni záporok. Az apát, Fidel, Egyed Szücsön ebéden, innen Schupfhagen veszpr. kanonokot magával hozá nagy zápor között; a kanonok, ki először járt ez utat, különféleleg jelenté csudálkozását, rettegéseit stb.

26—28. Pöschl Károly, Sándor-regementben kapitány osztályával Pap Andor zsvány üldözésére Komáromból küldve meglátogató az apátot mint régi tanítóját. László napjára megérkeztek Österreicher Pepi (Josepha) fiával s Gelázs pápai professzorral Pápáról; Dénes hittud. tanítója Pannonhalomról; Marton Pénzeskutról.

28—30. Guzmics Pali, Jósefnek fja, ifju nejével Bakonybélben. Grófja, Erdődy, gyapját 100 pforinton adta el (taval 125-ön), a főapátságét 70-en kérték és egy-egy aranyon, majd 70-en arany nélkül; most senki sem keresi, ugymond az administrator.

Julius 2. Az idő jun. 27 óta szép és meleg. Az uti biztos jött jelenteni, hogy a Gerencze utját a vármegye nevében holnap fogja csináltatni mint olytant, mellyen nagy a be s kijárás s mellyen a vármegye hordatja fáját, meszt stb. Tehát győzött végre a sok ösztönözés.

2. A szerzet fő administratora (gazdasági főügyelő) megjelent az ácsmesterrel, ki a tornyot megvizsgálván; azt még több esztendőre szolgálhatónak mondá, csak a lehullott bádognáblákat kell kiujítani. — A takarodás hatalmasan megyen. Sok a széna. Hála a sok esőért Istennek!

13. Margit napja. Özvegy tanácsnok Rábáné, szül. Vajda Margit, bold. eml. Vajda Samu tihanyi apát unokája, férje halála után itt ül névnapját, elválhatatlan barátnéjával, özv. Vigyázóné asszonnyal, szül. Hering, kedvéért több vendéget meghivatott az apát. — Mennydörgés reggel és éjnt nagy zápor, áradás. Rábáné javaslata a borsót zölden megtartani télen át: hüvelyéből kiszedni és kenyérsütés után, táblákon sütő kemenczébe tenni, de egy nappal a sütés után.

17. Silberknoll, gyarmati pleb. és esperest a vanyolai plebánossal. — Az első beszélé a csornaiak után, hogy a szala-apáti apátságra, mellynek elrendelése a veszprémi püspökre, Kopácsy Jósefre bízott, kijelöltek volnának Guzmics, Breszcscsenszky Béla és Czinár Maurus. Elválík.

19. A bakonybéli clericusok examene a fő-apát és Czuczor (1. május) jelenlétükben.

21—22. Éjeli és nappali zápor; a vizek szerfölött áradtak; a pajta rétre vezető és a szekér-hidakat a víz lerontá. Margit szigetét előnté, csak a rózsza domb áll a vizen kívül; a faiskolából pedig (fél-sziget) csak a látúveg oszlopa.

25. Reggeltől más nap reggelig folyvást zápor, uj áradás. A barometrum e nagy eső alatt folyvást fölemelkedett.

28. Kassics, bécsi agent, Antoninnal, a fő-apát ceremoniarisával és a honi törvény rendkívöli tanítójával Pannonhalmon, Füredről. — Estent Pasburger győri gyógyszerháros Tinivel gyönyörű arczu és Ninával, a claviron remeklő leányaival s a nem különben derék hangszással Csacsckó ural, ki Győrött törvényt tanít.

29. Beimel nejjével Pestről. Uj rendelkezés az Egyh. Tár folytatásáról.¹ E hónap csendesesen és jó idővel végződött. A kertben és utakon folyvást tétetnek az igazítások.

Augustus 2. Az apát saját költségén a száraz gerencei hid mellékeit kitömette és kövecseztette; a kertmelléki fákat a víztől óvatta. — A hónap szépen köszönt be. — Egyed plébános átvevé a ház gondjait (provisor) Venantiustól, ki innen elkövándozik.

13. Ez napra volt határozott az uri szék; de a tolnai főispányi hivatalra gr. Eszterházy Károl, Pápának ideigleni ura e f. 18-dikán iktatván, a főbíró Kopácsi oda lévén a küldöttséghez nevezetve, elmaradt. — Az apát Fidel professzorral megindult atyafiait látogatni Vépben és Iványban. Visszajövet Egyeden ebédelt gr. Festetics Sándornál, az igen szép izlésű, takarékos életmódu családnál. A gróf megmutogató kertjét, mely tömve a legjelesb gyümölcs-oltóványokkal, különösen szilva és szeder uj növékkel ez selyem, az pálinka tenyésztésre; megmutató czukorgyárát, mellyben krumpliból készül a folyó czukor és pálinka főző intézetét. — Ez iden a gypaju leszállított áron kelt, 25 pforint veszte séggel a tavalihoz képest. A gróf taval 110 pfton, ez idén 80-on; gr. Erdődy Sándor taval 125-ön, most 100-on, Sz. Márton taval 96-on, most részét 65, részét 60-on adta; de a tihanyi külön adatik. — Kajári jobbágyok fölmentést kívántak a tavaszi tizedétől, rosszul alkalmazva az uj urbéri törvényt magokra. Tekintve tavali szükségüket borban és gabonában, egy dülő kukoriczától elengedtetik ez idére a tized.

Uj főapáti személyrendelet. Bbéli prior Szkalka Candidus Kőszegről, plébános és házügyviselő Vaszari Egyed, a többi marad. Wilibáld az eddigi prior czelli plébánosnak, Venánt kőszegi professornak nevezettek.

III. évi philosoph tanulók 1837/38-ban: Leitgeb Sebestyén, Martisovich Theodor, Kapisztyák Lucián, Szavad Fausztin.

2—20. Az apát Pesten a magy. akad. gyűlésén. Itt egy nagy, ma már divatküvöli smaragd keresztet eladott 200 pforinton, helyette vett egy dalmatin (rubinnal vetekedő) helyes keresztet 250 pengőforintot, de árába számlaltaték egy arany kereszt. Ezen felül, minthogy két ametiszt gyűrűje volt, ennek kisebbikét topázzal cseréli föl, megtartván s a követ ezekkel kerítetvén a gyémántokat; végre cserélt egy n. 2 arany lánczon egy n. 3 arany lánczot. Mind itt, mind amott fölfizetve vala-

¹ Zoltvány eml. munkájában erről nem szól s Guzmics sem részletezi az egyezés mikéntjét. Talán a Tárba szánt egyházkormányzati dolgozat s Szepessy bibliafordításának bírálata folytán keletkezett polemiaszerű támadás, mely miatt a Tár olvasói is csökkentek, volt oka, hogy uj »rendelkezésre« kellett a kiadó-
nak s szerkesztőnek jutni.

micskét. Vett prof. Fidelnek sokféle hű szolgálatainak jutalmául egy n. 2 arany pyxist 44 pfton. Itt vett ugyan ekkor az ebédlő számára két nagy kétágu plattirt gyertyatartót és egyéb aprólékot a ház szükségére. — Innen 15-dikén Komáromba ment, hova a főispány beiktatására volt Veszprém vármegyétől többekkel küldve. Szónoka e küldöttségnek Ruszek veszpr. kanonok volt. — Innen haza jöven megtartá az apátság nyolczszázados ünnepét sept. 24-dikén¹ . . .

28. Vármegyei tiszti választás Veszprémben. Első alispánynak (Rohonyi lemondása után) választott fölkialtással Kocsi Horvát; másodiknak Kopácsi szavazat által; vetélkedője Kún volt. Főbírónak a cseszneki járásban választott szótöbbséggel Ányos Farkas, vetélkedője volt Ányos Istv., testvér atyák gyermekei.

E hónap közepe táján tartatott uriszék az vitás földek visszaváltatása iránt. A földek visszaválthatóknak ítéltettek, de becsú utján. — A hónap nedves volt és hűves.

October. E hónap első napjaiban alma és szilvaszedés. Szilváért ide Soprony vármegyéből is járnak ezidén. Almafáinknak csak fele gyümölcsözött, még is alig találunk helyet az almának; de dinnyéink, paradicsomalmánk és paprikánk érettségre nem jöhettek. Első derünk octob. 1-ső napján volt; kün már september végén tapasztaltatott.

3. Convent ülés, mellyben fölolvastattak a szerzet statutumai.

5. Veni Sancte és tudományos ülés, mellyben az itt tanuló növényképapságnak hozattak szabályok.

6. Iskolakezdet.

15. Zirczi apát, prior és földmérő, Müller, vendégek.

17. Zirczi földmérő, ki az áradás magasságát mérte ki a kerti partokon, töltés-csinálási javulatának következtetésében. —

Ányos Farkas kerületi fő-bíró, Bolla eskütt és uradalmi ügyvéd az irtási becsüre.¹ De a helység a maga részéről nem szerze becsüket, az uradalmi részről rendeltetket pedig be nem eresztéssel fenyegetvén, visszatartóztatta. E hatalmaskodás ellen rendeltetett, hogy jövő kisgyűlésen erőhatalom (brachium) kérettessék, mellyel együtt jöjjenek a vidéki becsülők. — E napokban készültek el az alsó árnyékszéki, életes kamarai, folyosót záró ajtók és a templom ajtaja és ablakai, mellyekért átalán föltéve 388 forint egyedül az asztalosi munkákért — melly somma minthogy nagynak látszott az apát előtt különösen a templom és folyosó ajtaira és templom ablakrámaira és tokaira nézve, mellyek — a három ajtó ugyan 100, az ablakoknak egyike 25 váltó forintokra voltak téve: Müller földmérő által megbecsültette, ki is az ajtókat ugyan 70, egy egy ablakot pedig 18 forintra becsült. — Ez azért jegyeztetett itt föl, hogy tanúságul szolgáljon, miként szükséges mesteremberekkel előre kialkudni minden munkát.

Novemb., deczemb. A kajári épületek megvizsgáltatván, azoknak födeleik töbnyire rosszaknak találtattak; de legrosszabbnak a papház födele, tüstént kijavítatni rendelteték.

¹ Ennek emlékét különös írásba foglalta Briedl Fidel. Eredetileg a béli könyvtárban volt, most a pannonhalminak kéziratárában.

A pápai molnár, ki eddig 920 pforintot fizetett, rimánkodék árendája tágitásáért. Elengedettett 100 pf. Ugyan ez az eset adta magát elé az árpási malomra nézve, melly különféleg hibás, de kijavítani nem tanácsos, míg a Rába szabályozása meg nem történik. Megengedettett, hogy a molnár árendáját gabonában adhassa.

Bakonybélben Herber Mátyás hitelezőinek eleget tenni nem tudván, mindene árverés alá bocsátatott. Házát az uradalom tartá meg, az itt tenyésztetni kezdett birkák miatt.

Az idő e két hónapban változékony: majd téli hideg, majd őszi lanyházat; igen kevés hó; kemény hideg deczember végével.

1838. jan. és febr. kemény hidegek, tömérdek havazások, járhatatlan utak.

Febr. 24-dikén kezdett engedni s egy része elolvadni a hónap. De márczius elején uj hó esett, reá felhős napok, tiszta éjek faggyal. Márcz. 13-dikán az éji fagyra tiszta reggeli ég s derült nap gyenge déli szelövel. . . . A vármegye a bakonybéliek hatalmaskodása ellen rendelé, hogy a fő-bíró dorgálja meg őket és jelentse ki, hogy ha jövőben olyasmit merészlendenek, erőhatalom és kemény büntetés fog ellenük rendeltetni. — Brestenszky Béla és Gátser Leo a fő-apát által nevezett, a fölség által megerősített, az tihanyi, ez dömlői apátokká lettenek.

Márczius szeles és fagyos hónap. Középe táján négy nap meleg szelekkel, melyek a tömérdek havat fölolvasták. Esztergomi és pesti veszedelem! Pestnek segélyt az egész ausztriai birodalom vetélkedve rendelt. — Sztankovics győri püspökké neveztetik; Wurda Károly és Gr. Zichi Domokos kanonokokká.

April. Szép idők éjeli faggyal. — 4-dik előtti estent cons. Rábáné és Vigyázóné Páparól; Briedl Ján. Pestról, Szabó Chrysostom zirczi prior és Román vendégek. Pásztori költemény színészi idomban adatott a clerus által. 4-dikén több vendégek előtt ismételtetett a pásztori költemény előadása. — A malomhoz kerék és benső fal készitetett s az egész malom kiújítatott. — 22. Szenteltetett be Kopácsi veszpr. püsp. által Pannonhalmon tihanyi apátnak Bresztyenszky Béla, dömlőkinék Gácser Leo. A vendégek száma, kivált Győrből, a kétszázat fölülhaladta. — Változván az ispányság, miután Majer Jós. volt ispány Kis-Démet bérelte ki, majorosnak Magasházy neveztetett, ki ápr. 1-től folytatja uj hivatalát. — Zirczről küldött vörösfenyők a kertbe ültetve pótlékul a kiveszettek helyett; az erdőben pedig ugyan vörösfenyű mag vettetett. Kajárról 12 gyümölcs oltvány, zirczi bábostól 8 hozatott; kajszai boroczkot pedig a kertész oltott több szilvafába a szilvásban és kalvil almát, a mahaleb nevű fába pedig honi cseresnyéből oltott.

Május. Megnyervén a főapáti conventtól az engedelmet oskola-építésre s a főapáti pénztárhozi folyamodást segítségért, ha a bakonybéli nem győzné: az építéshez fogtunk Herberháznál. — Urbéri pörünk a nép előljáróinak kívánatára a Helyt. Tanácshoz küldetett a vármegye

¹ Az apátság a XVIII. sz. eleji falutelepítéskor engedte át a lakosoknak az irtásokat, a mely utóbb terhessé válván hosszas perlekedésre vezetett.

által; ott, Reményi meghalálózván, most Rehorovszky Mikl. lett a szerzet agense, kinek is a pör mozdítása ajánlatott. — A főapát, administrator Spilák Reg. javaslatára négy már megugratott kanczát rendelt Kajárra alapul az ott tenyésztendő méneshez. Ez annál kívánatosb, hogy ott a szarvas marha gyakran nyavalyog és vész.

Junius meleg esőkkel nyílt meg s folytatja a kezdetit egy két tiszta nap között egy egy futó eső, néha köd, de ártatlan, majd déli majd nyugati gyenge szelekkel; sok és jó széna. Az árpási istáló készül. A tavaszkor rossznak mutatkozott rozsok fölveszik magokat. 15. és 16. megyei választmány a falusi iskolák iránt, melyben az apát is részt vón. — Előtte tartatott 11-ikén examen a fődirector előtt; másnapon Akliban, az apát Villax Ferd. által igen csinosan és szép izléssel kiépített puszta csarnokban ebéd, Ferdinand távollétében.

Julius 18. Examen a hellen és latin class. litteraturából a fő apát jelenlétében. — E hónap igen változékony, de a gazdának kedvező és kertészeknek.

Augusztus. Szavad Fausztin, mint keményfejű s idomtalan magaviseletű kivetkőztetett. 28., 29. káptalan Pannonhalmon, hova csak az apátok és előjárók hivatalosok. 31. Magy. T. Akadémia ülései kezdődnek Pesten. — A káptalan 28-dikán kezdődött és végződött is . . . Egy tudományos folyóirat megindítása javallatott, de felőle semmi nem határozatott . . . E hónap igen változékony, többnyire szeles és száraz idővel járt. Az apát e f. 31-dikén Pestre utazott a tud. társaság gyűlésére.

Szeptember 1—12. Az apát Pesten létekor megjárja a helytartótanács urbéri választmánya embereit a bakonybéli irtásföldek visszaváltatása ügyében. Itt világlult föl előtte a botlás oka; t. i. a bbéli nép folyamodására a helytartótanács rögtön kíváná magához a pört, azt vélvén, hogy az már a sedrián is átesett. A vármegye igen is gyorsan engedelmeskedett és a pört sedrialis ítélet nélkül rögtön felküldé; de a nép folyamodása oklevelét feledé vele küldeni. Uj leírás által ez is fölérkezett s az első alispán elég jó volt azt ismét rögtön fölküldeni. Ekkor elévé a választmány a pört, de mert sedrialis ítélet hiányát találá, ismét visszautasítá a megyéhez. Így tehát a szegény pör ennyi viszontagsága után a sedrialis ítéletre váraozik! Ily csavargó a pör útja! — Alma, szilva tömerdek nálunk, de kün kevés.

26. Conventi ülés. Fölvastattak az augusztusi káptalan rendeletei és a fiatal papság különös szabályai, melyek között uj az, hogy a clericusok vasárnap és ünnepeken egy egy egyházi beszédet szavaljanak el az oratoriumban lelki épület és szónoki gyakorlat végett. — Rendeltetett, hogy a belső cselédség bor helyett pénzbeli fizetésjavítást nyerjen, hónaponként 2 váltó frt. határozatott. — Rendeltetett, hogy a baromfi tartás a kismajorba tétessék át. Végre üvegház lévén építendő, hogy ez az apátságannál annál kevésbbé essék terhére, a kőmives és ács munkákon kívül minden egyéb költséget az apát saját pénztárából — tudományos dolgozatainak jövedelméből ajánla fizetni.¹ Tervet az üvegházhoz Hutter pápai kertész készit.

¹ Guzmics az asztalos számláját fizette ki, a mely 140 v. forintról szól.

Uj főapáti személy rendelet. A presbyterek marasztaltatnak helyükön és hivatalaikban. A tanulók: Vincze Victorin, Szalkay Lukács, Kruesz Chrysostom, Somogyi István, Hollósy Jusztinian.

Szeptember hónap átalán igen jó; melegebb volt a canicularis hónapoknál, azért a szőlő is, bátor későn fakadt s a hűves agusztusban épen nem gyarapult, derekasan megérett.

30. A magister chirurgiae, Tersánczky József, sümegi szülött, megérkezett iskolai és gyakorlati tanuleveleivel együtt, mellyek őt ajánlják, valamint egész külseje is. Szállása az uj majorban az első szobában; kosztja a konventi asztalnál; fizetése 120 pengő forint addig mig nőtlen marad.

Octóber 1—14. hasonló időjárás a szeptemberihez.

11. Schedel Ferencz, orvos dr., a tud. társaság titoknokja Briedl Jánossal vendég szombat délig. Ide zirczi lovak hozták az apát kegyességéből; innen a bakonybéli apát lovai vitték Pápán, Győrön át Pannonhalomig. Különös részvétellel olvasgatá a vallási és egyházi dolgozatait az apátnak, mellyek ki nem adathattak, u. m. az Egyházi Kormányról írt értekezést és a Szepessy bibliája recenzióját;² mindkettőből kiiradni kívánt magának néhány tüzetet. Kétségeit közlé az apáttal, ki azokat széleszteni iparkodott.

8—11. Kajári szüret. Az uradalmi szőlőkben csak 16 akó termett, mellyből 2 akó pezsgőnek, 7 akó ürmösnek tétetett. A pezsgőt csinálni tavall kezdé Vaszari Egyed provisor és pleb. Bezerédi Mihály pápai uradalmi praefectus közlése után Limberger módja szerint. A próba jól sikerült, előszer kajári, azután tényei 1834-diki termésből, ez utolsó közel 20 üveget repesztett.

E hónapban hozatott Kajárra négy kancza az ölbői ménesből alapul Kajáron kezdendő méneshez. A négy kancza az árpási legelőről megszökött.

Az eladott bakonybéli almából 130 for. váltóban jött be.

14. Eső és hó széllel. Első fűtés.

22—30. Tihanyi ut az uj apát látogatására. 28. Sztankovics győri püspök beiktatása. 30. Kajáron, a kasznár conventiója megjavítatik, iskola és papház kiigazítatni rendeltetik. Az ölbői ménesből négy kancza küldetett Árpásra lótenyésztés végett. Az idő kedvező. Kajári bortized 114 akó. A tényeiből átengedett 50.

November 5—10. Iványi és salamonfai ut Egyveddel. Az utolsó helyen az apát unokája vétetett föl számtartónak. Kies vidék. Kajárról Bélbe anyabirkák hajtattak a visszahajtott ürük helyett.

Menet a gyarmati esperestnél ebédelt az apát; az neki a Teremtés nagyszerű hangászi munkát adá át a bakonybéli hangászi iskola számára gyakorlás és betanulás végett. Visszajövet a sárvári rozzant vár megtekintése. Az idő tűrhető. — Nép láz a legelő miatt; mellyet megrótt a főbíró, Ányos Farkas. Az előljárátság első alispányhoz folyamodott. Ezt közlé az alispány az apáttal; ez annak fölvilágosítást küldte. —

² E két czikk sok kellemetlenségre, félreértésre adott okot úgy, hogy Guzmics már a theologiai irodalom művelésének is bucsut akart mondani, mert már orthodoxiáját is kétségbe kezdték vonni. Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel Zoltvány eml. művében 311. s köv. ll.

18. A pert fölvette a vármegyei urbéri ítélő szék; az urszéki ítéletet megerősíté. Ennek következtében az apát írt Méreynek, mint helytartótanácsi urbéri választmány elnökéhez és Andráshoz, mint ugyanott referenshez, sürgetőleg az eddig késedelmezett pert. — Sok egér és vakond.

December 1—21. Kajárott marhadög az uraság gulyájában; elveszett tizenegy darab: a Fejérvárott vett 4 ökör hozta át a vést, mellyek közül mégis csak egy s ez előszer döglött meg; a nép menten maradt. — Az iskolaház kiigazítatott.

11. Fő-bíró és Hunkár táblab. a vármegye határozata következtében iskola-végzésre kiküldve. Mindent jól találtak; rendelték az apát kérelmére, hogy a tanítói díj a helység közjvedelméből fizetessék és hogy a gyermekek ne hurczoljanak fát az iskola-fűtésre; az apátság négy ölnyi rőzsét rendelt, mellyet a helység tartozzék vágni és behordatni. — Az időjárás száraz, tiszta, hideg.

1839. Hasonló januarius kevés hóval. E hónapban neveztetett ki Kopácsi Jós. veszpr. püsp., a nádor kedves embere, primásnak; de ő a méltóságot elfogadni vonakszik, hanemha bizonyos kívánatait teljesítendő a fölség. Kopácsi nagy tanultságu, hallgatásu, okos léptü férfit, Pálffy Fidel lemondta cancellári hivataláról s így talán szünendnek a zaklatások és zajgások.

Az üvegházhoz szükséges tölgyfa rendeltetett a gerencséri erdőből.

Febr. 5. Farsangi ebédet adott az apát, mellyen jelen voltak a zircei apát, Villax Ferd. zircei prior, Szabó Chrysost., rátóti prépost Frankl Márton; gyarmati pl. Silberknoll Jós. és teszéri Markovics János esperesek, Mentler ur nejével és Majernével, szücsi és koppányi plebánosok, két professor Pápáról, Elek és Demeter stb. Ebéd után lotteria játék, kijátszása 40 tánczvigalmi bilétnék Komáromban építendő munka-házra; melly czélra a főispánné, Gr. Nádasdy Leopoldné, sz. B. Forray Julia különféle drága szereket kívánt kijátszani; e végre küldözé nagy számban a billeteket országszerte. A bakonybéli apátnak 50-t küldé, a zirczinek 100-at, ki nem különben kijátszatta nagy részét. Egy-egy билетért váltás 2 forint váltóban. — Ezt követé Haydn remek művének, a Teremtés első részének hangászi előadása, mellyben Silberknoll igazgatása alatt a bakonybéli iskola hangolt, n. m. Krausler, az iskola mestere, Violinon, Tercsányszky József orv. doctor tenorista, Herber Lizi soprán, Bertalan Juli segéd sopránó, Bertalan Vincze altista, Magasházy Ián. segéd-tanító basso, Magasházy Pisti segéd-altista; hegedűkkel a pápai iskola-mester Hajdn egy társával és két tanítványával; a violcellon maga Silberknoll. Segité a violin secundot Szalka Candida, a convent priorja.

Marcz. 21-dikén mutatkozott az első tavaszi nap, de az utak olly rosszakká lettek az olvadás, havazás és éjeli fagyok miatt, hogy jární szekérral alig lehete. — József vásár alkalmával vonatott haza Pestről a convent hintaja, mely 850 váltó forintban került. Az idő változékony, több izbeli havazás, eső, szelek és fagyok. — 29. Nagy péntek virradóra nagy eső, utána meleg; de más napon hideg szél. 31. Husvét virradóra derék fagy tiszta nappal, fölszéllel. Nagy csöt., szombat est és husvét napján az apát tartá az ünnepélyt.

April egész 14-dikig fagy és havazás. 12. a szántást és a kerti munkát elkezdjük, de másnap virradtára hó lepi a fagyos földet; a 14-diki éjfélt utáni új holdtól váránk jobbat, annál inkább, hogy 13-dik délután derék fölszél egészen tisztára hozá az eget s estend ragyogtak a csillagok és ime 14-dikén ismét új óra virradánk, mely most is mikor ezt írom, reggeli 9 órakor derekasan esik. A sok hónap híre mindenünnen érkezik. Jaj a szegény birkás gazdáknak! — Talán 16. nyilott meg a tavaszi reggeli fagy, de gyönyörű tiszta nap. 17. virradóra semmi fagy, derült idő, déli szél; 18. csendes meleg eső. — 20-dikán elhagytuk a fűtést; mindjárt utána hideg fölszél több napon át, de a kerti és mezei munka folyt. — 21-ben megérkezett a diétára szólító regális; egyetlen pont a katona állítás azon 28 ezer helyett, kik csak 10 esztendőre állítottak 1830-ban. Az apát fejszédelgése miatt magát, a nádorhoz folyamodván, az országgyűléstől fölmentetni kérte; föl is mentetett a következő leírás erejénél fogva: »Reverende ac Honorabile Domine! E reflexione remonstrati status valetudinarii petitam a personali ad imminentia regni comitia comparatione veniam hisce largiendo, idipsum Praetitulatae Dominationi Vestrae erga remonstrationem dd. 5. m. et a. c. rescribendum duxi. — Cui in reliquo constantem valetudinem precor et valeo addictus Iosephus Palatinus m. p. Alcsuth 15-ta Maii 1839.«

Május hónapban kezdünk az üvegház-építéshez. Május eleje szeles és esős, közepe tiszta és meleg; vége hasonló elejéhez. — 1-sején tartott Veszprémben az országgyűlési követválasztás. Az apát csak 2-dikára ment be a primásnál tenni tiszteletét, kinél az napon ebédelt. — Máj. 31. Az apát Pannonhalmon a fő-apát kiváratára. Az napon míg az apát haza, a fő-apát országgyűlésre ment Posonyba. Kopácsy máj. 28-dik napján primási székébe beigtattott.

Junius. Egész 8-dikig hasonló időjárás az előbbihez; de 8-dika, tehát Medard napja igen kellemesen virradt reánk. A kaszálás ez napon kezdődött. A fölség, V. Ferd. 10. Györré várátván s hihető levén, hogy Pannonhalmot is megtekintendi, az apát a fő-apát megbízásából e verseket készíté:

Magnus Magnorum tangis vestigia Princeps!
 Pannoniae triplex dum petis Alme! iugum,
 Qui primus posuit, qui lapsam restituit rem,¹
 Hic vitam, regnum sevit uterque Tibi.
 O Haeres regni! Custos pietatis avitae!
 Fer Dignante pius numine sceptrum diu.
 Qui colis aeterno fultus diademate Divos,
 Protege, quod divum constituere manus!

Azonban a fölség ez uttal nem látogatta meg a sz. hegyet s így az idvezlet acták közé tétetett.

E hónapban tartott Bakonybélben a kívánt küldöttségi ülés Kováts táblab. elnöklete alatt a legelő elkülönzés ügyében, hahogy egyeségre birathatnának a zsellérek. Sükeretlen volt minden kísértés.

¹ Szent István, I. Ferencz.

Böcsük is rendeltettek, kik az irtásföldeket megbecsülnék; de ezt a küldöttség mellőzte.

Az egész hónap száraz, kevés esővel és 3—4 napi hideg széllel.

Julius kezdete hideg szél; majd forró meleg. A széna takarodás legjobban történt meg; de a kert szomjas. Kajárott, valamint sok más helytt, a jég sok kárt tett. Bakonybélben a meszes buza tiszta, a méz nélküli üszögös; a rozs szemét megfojtá a hőség. A hernyó kevés gyümölcsöt hagyott meg.

6—11. Atyafi látogatás Fidellel Iványban és Salamonfán. A sopronvármegyeiek jó termést várnak; de már a vasiak közepszerűt. — Az országgyűlés akadóz, különösen Rádai Pestmegyei választott, de a kormány által eltiltott követ miatt.

Az egész hónap száraz minden eső nélkül, a föl és alszelek, sokszor dühöngve amazok, folyvást válták egymást, de felhőt csak egyszer hoztak, fájdalom, ekkor is szárazokat. Minden aszni indul. Az aratás még is itt Bbélben meglehető; de sarju alig lesz.

Aug. 2-dikán délután eső fölszéllel, eleje és vége csendes, közepe zápor; de rövid volt s aztán csillagos éj.

3. Reggel az ég lassanként beborult és fölszél lengedezett...

Eddig, e napig vezette boldogult Guzmics Isidor apát jegyzetét, írta utóbb ide Szkaika Kandid. Ugyanő jegyezte föl szept. 1-hez: Elvégre minekutána (Guzmics) a commendatio animae és a Miserere psalmust csendesen meghallgatta volna, érthetőleg mondá: Domine Jesu Christe miserere mei, in manus tuas commendo spiritum meum, jobb oldalára fordult ön erejéből és kiadá nagy lelkét délután 1¹/₂ órakor.

Közli: SÖRÖS PONGRÁCZ.

ADATOK MIKES KELEMENRŐL.

I. Országgyűlési végzés Mikes Kelemen számkivetéséről.

Sub generali universorum Statuum et Ordinum trium nationum principatus Transilvaniae dieta ad diem 1-um Januarii 1717 in regia liberaque civitate Cibiniensi celebrata, die 25-to ejusdem mensis et anni comparente regio gubernio in praedictorum confluxu Statuum in rebelles transilvanos Rákóczi asseclas promulgata per secretarium gubernalem sententia.

Quandoquidem *Clemens Mikes de Zágou*, Joannes Cserei de Ajta, Michael Kálnoki de Csernáton, Joannes Joó de Thorda, Joannes Pápay, Michael Hajdu alias Dósa de Makfalva, Andreas Csáki de Déva ante aliquot annos perduellionis caput Rákócziium, aliosque pacis publicae turbatores consocios, non tantum nefarie secuti sunt, sed et contemptis ex innata pietate Austriaca per patentes publicatis amnistialibus ipsiusque ultima re rebellibus indubiae transactionis Szatmáriensis clausulis, in eadem infidelitate contumaciter et obstinate perseverant, repetitis vicibus oblatam

caesareo-regiam clementiam repudiando ad hodiernum usque diem patriâ extorres manent. Eusdem itaque praespecificatos vigore praedictae transactionis anno 1712 die 30-ma mensis martii factae et publicatae, necnon juxta patriarum legum dictamen criminis laesae majestatis per obstinationem duplicati, reos et sotes unanimiter agnoscimus, tanquam legitimi et haereditarii principis sacratissimi imperatoris domini domini Caroli VI-ti, principis Transylvaniae, patriaeque hostes perduelles, ut caput, honores, bonaque omnia tam mobilia, quam immobilia comitatensia aequae ac siculicalia, avitica ac acquisita integre et in totum amittant ex consensu excellentissimi domini generalis in Transylvania armorum suae majestatis sacratissimae praefecti, qua commissarii regii, juxta mentem caesareo-regii de dato 23-a novembris 1716 ad gubernium dati benignissimi decreti ex aequo meruisse judicamus, pronunciamus et promulgamus, et cum iisdem omnem correspondentiam et commercium de simplici et plano universis et singulis principatus hujus incolis sub poena criminis laesae majestatis interdictum esse volumus, ac ad perpetuam nominis eorum ignominiam, fidelium laudem et male animatorum, si qui fors esse possent, terrorem declaramus, et cunctis ad notitiam damus.

Ex regio Transylvaniae gubernio
Cibinii die 28-va Januarii Ao. 1717.

Publicata per S. Köleséri
secretarium gubernialem.

(Másolat az Orsz. Ltár erdélyi fiscalis osztályában Miscell. No. 417.)

II. *Boér József kérvénye Mikes K. anyai jószágai tárgyában.*

Augustissime Imperator, Rex et Princeps Transylvaniae,
Domine Domine naturaliter clementissime!

Majestatem Vestram Sacratissimam de genu perquam demississime informandam habeo. Dominam genitricem meam, Evam, natam Torma sic cognominatam, duos in Transylvania habuisse maritos; primum: Paulum Mikes (ex quo Clementem Mikes), alterum vero Franciscum Boër (dum in vivis extitisset, comitatus Crasnensis supremum comitem), ex quo itidem me Josephum Boër progeneravit. Dictum autem Clementem Mikes, uterinum fratrem meum, patre orbatum, tunc adhuc juvenem, annum videlicet aetatis suae circiter sedecimum primo agentem, ad infidelem Rákóczium sub praeteritis motibus ex scholis, interruptis studiis, abductum, sicque (tunc adhuc dictâ mundum maturâ aetata suâ, esto utcunque excusabilem) fatali casu ipsum Rákóczium etiam e patria transfugum et in praesens infidelem ac proscriptum, secutum fuisse et denique siquidem (si vivit) jam sat maturus adeoque amplius haud excusabilis ad fidelitatem Majestatis Vrae Sacrae (inescatus ibidem vel seductus) ne in praesens usque redierit, inde bona ipsius paterna, cujusvis generis ac speciei, mobilia et immobilia, non tantum confiscata, sed et pecuniis ad rationem fisci Majestatis Vrae Sacrae regii incassatis jam divendita quoque essent et distracta.

Et licet idem Clemens Mikes, uterinus, velut supra, frater meus

an adhuc in vivis agat, me quidem lateat, qui utique si decessit, aut etiam si nondum decessit, sed ipsum fato ita ferente citius dictâ dominâ matre meâ decedere exposit contingat et de tali decessu ejusdem certitudo etiam fisco Mattis Vrae Sacrae regio innotescat, eo quidem in casu indubium, minusque disputabile foret, eundem fiscum Mattis Vrae Sacrae regium nullam juxta municipale jus et legem patriae realem ad bona materna, quae actu dominae genitricis meae propria sunt et ab eadem possidentur, formare posse praetensionem et acquisitionem; etenim praetensa talis acquisitio non esset actualis sed primo demortuâ ipsâ dominâ matre nostrâ per successionem ab eâdem tandem enasceretur et caderet in viventes, non autem prius ipsâ jam demortuas personas.

Ast e contra, etsi idem uterinus frater meus prius revera, quam toties fata (adhuc praesens per Dei gratiam superstes et in praesens sana et incolumis) domina mater mea, e vivis ille sublatus sit, vel fuerit; nihilominus ubi ista decesserit, si vel falsus de toties dicto altero infideli filio suo (ut saepe fit) talis quod vivat, rumor famaue prodiret, et tantomagis, si omnino ita foret, quod tunc quoque adhuc viveret et ego pariter superstes essem, erga falsam quidem talem famam statim ac domina mater nostra moreretur, e vestigio pro certo haeredi mihi, aut me quoque decedente aliis successoribus nostris dato eo casu magna cum injuriâ quoad ratam ejusmodi bonorum maternorum medietatem fâscalis enasceretur impetio.

Si vero ille infidelis filius nunc adhuc et tunc quoque superstes existeret, Mattisque Vrae Sacrae innatam alias sibi clementiam, vitaeque et bonorum gratiam medio tempore non mereretur, neque etiam assecutus foret et si casus et iste quoad bona materna altero filiorum in vita adhuc genitricis suae deviate sic enatus in questionem summi posset, attamen eundem in casum nobis exemplis aliorum edoctis, ne confiscatio plane ejusdem ratae maternorum bonorum medietatis per fiscum regium fors eveniat, merito cavendum adeoque benigna accedente Mattis Vrae Sacrae gratia et Clementia, ad hoc anteventendum agendum furet. Stb. stb.¹

Altefatae Mattis Vrae Sacrae

humillimus perpetuusque fidelis subditus et vasallus

Josephus Boër.

III. Mikes Kelemen birtokainak összejárása.

Specificatio portionum possessionariorum Clementis Mikes ante rebellionem per ipsum possessorum.

Jure actuali: in committatu de Küküllő pagis *Királyfalva* ubi et curia; *Bénye*.

Jure successorio: sunt bona itidem in *Királyfalva*, *Dombó*, *Sövényfalva*, *Ádámos*, quae de facto per dominum Sigismundum Pernyeszy

¹ E hosszadalmas kérvényből, mely a hátirat szerint 1723 jul. 27-én nyújtott be, csak a családi viszonyt megvilágosító részt közöljük. Az okmány található az Orsz. Ltár erdélyi fâscalis osztályában. Miscell. No. 465.

possidentur; illo defuncto succedere deberent dnus Georgius Lázár et praefatus Mikes.

In comitatu Szolnok Interiori: pagis *Bacza*, *Mihályfalva*, *Orbó* atque aliis fors, mihi hactenus incognitis et ante rebellionem per eundem Mikes possessis.

In comitatu Colosiensi: civitate *Claudiapolitana* domus Keresztianae dictae medietas, cum appertinentiis et portione in *Bányabük* jure successorio ad praefatum Mikes spectantia.

In comitatu Albensi: portio in *Megykerék*, quam aliis oppignoratam jure Mikesiano d. Franciscus Boér, privignus Mikesii deposita summa reluit et nunc jure hypothecario per eundem possidetur.

(Az Orsz. Ltárban; erd. fisc. iratok No. 2270.)

Közli: ILLÉSSY JÁNOS.

DÖBRENTÉI GÁBOR FOLYAMODVÁNYA.

Serenissime Caesareo Regie Princeps Archidux et Palatine!

Domine Domine Benignissime.

Infrascriptus, pro statione Adjuncti Bibliothecae Hungaricae penes inclytum Museum Nationale, per resignationem Josephi Nicolai Kováchich actu vacante, sibi benigne et gratiose conferenda humillime supplicare sustinet, motivis e sequentibus:

1. Quod sit nobilis, patriae filius, *e comitatu Castriferrei oriundus*.
2. Studiis rite absolutis, quod fidedignis testimoniis comprobare par est, iter per Austriam, Bohemiam, in Saxoniam annis 1806 et 1807 fecerit, unde redux, in Transylvaniam vocatus, ibi, qua praefectus studiorum juvenis comitis Ludovici Gyulai duodecim amos expleverit et multos sibi cognitiones vitae socialis acquisiverit.
3. Quod praeter peritiam linguae hungaricae studio et assiduitate linguarum latinae, graecae, germanicae, gallicae, italicae et anglicae usum sibi familiarem reddiderit.
4. Habeat notitiam exactam Hungariae et Transylvaniae, quam sibi iteratis factis itinerationibus comparavit; uti etiam anno 1814 e Transylvania Viennam movens inde per Styriam, majorem partem Italiae fine ampliandae cognitionis et comparandae experientiae invisit.
5. Super dexteritate in stylo literario testimonium perhibere potest opus periodicum sub redactione instantis, cui titulus: Erdélyi Muzéum intervallo temporis in Transylvania exacti, editum, propter quod eum supremus comes comitatus Hunyadiensis in assessorem tabulae judicariae denominavit; quin immo libertate ab excelso Gubernio regio Transylvanico concessa, quamvis sine scitu instantis in honorem sui, moneta argentea cusa est, cujus exemplar etiam in Nummophylaceo Musei Nationalis exstat.
6. Quoad alias etiam cognitiones suas, vitae probitatem, culturam, sedulam sui applicationem et alias morales et physicas qualitates personales ad Transylvanorum testimonium provocare audet.

7. Redux 1820 in patriam, nunc opera scenica praestantiora poetarum Germaniae, Galliae, Angliae, Italiae pedetentim lingua hungarica edere vult, ut jam tomo primo versio tragoediae: Die Schuld, titulatae e germanico et tomo secundo: L'avare de Moliere prostat.

8. Quamvis sedulitate ac parsimonia sua eas sibi comparaverit facultates, ut sine alio etiam adjumento pro conditionis suae ratione honeste vivere possit, maximae tamen sibi gloriae duceret, si ex benigna serenitatis vestrae caesario regiae resolutione, instituti hujus, quod Serenitas vestra caesareo regia pro immortalitate sui apud Hungaros nominis, de die in diem ad majorem splendorem deducere studet, membrum esse posset, ac accedente adjuncti salario caeterisque accessoriis, instans adeo sublevaretur, ut Pestini in centro patriae ubi plura auxilia pro continuatione laborum suorum inveniret commorans, tam officio exactius satisfacere quam literaturam patriam alacrius promovere posset.

Licet quidem infrascripto fortuna haud obtigerit sub eminenti praesidio serenitatis vestrae caesareo-regiae serviendi, sibi que merita comparandi, cum tamen regnotenus notum sit serenitatem vestram caesareo regiam ad promovendam moralitatem et culturam ingeniorum praecipuam curam impendere, adeoque iis magis excultos prae caeteris promovere solere, meritaque de communi bono publico ubicunque posita in benigno gratiosam reflexionem summere dignari, ideo hac potissimum fiducia animatus sui quoque accomodationem sperat

Qui benignitati Serenitatis Vestrae caesareo-regiae commendatus jugi venerationis cum cultu emoriar.

Serenitatis Vestrae Caesareo Regiae

humillimus obsequentissimus servus

Gabriel Döbrentei m. p.

(Az Országos Levéltár irataiból — Acta Musei Nationalis 1821.)

Közli: DR. LAMPÉRTH GÉZA.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

DR. C. G. N. DE VOOYS: *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*. Bijdrage tot de Kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen. Hága, Martinus Nijhoff. 1900, XII, 362. l.

DR. W. A. VAN DER VET: *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn Exempelen*. Hága, M. Nijhoff. 1902. XII, 454 l.

DR. ALOYS MEISTER: *Die Fragmente der Libri VIII Miraculorum des Caesarius von Heisterbach*. Herausgegeben von -. Rom, 1901. (Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde und für Kirchengeschichte XIII. Supplementheft.) In Commission der Hreder'schen Verlagsbuchh. zu Freiburg i. Br. XLIII, 221 l.

A középkori erkölcsstanító példatárak felé újabban több oldalról irányult s megélenkült figyelemnek a tanujele mind a három czímbe idézett könyv. Az első ugyan már nem tartozik a legfrisebb ujdonságok közé, de a másodikkal és harmadikkal való tárgyi rokonsága révén talán nem csak menthető, hanem mentségre is alig szorúl, hogy velük együtt ismertetjük. *Heisterbachi Caesarius* és *Cantimpréi Tamás*, amaz a XIII. század elején, emez a második felében, az erkölcsstani példatárak egyik fájában, a rendszeres keretbe fűzött példák gyűjteményeinek terén, valósággal úttörők s a későbbi hasonló művek számára mintákul és híven kizsákmányolt forrásokul szolgáltak. Ép ezért DE VOOYS első helyen említett könyve is behatóan foglalkozik velük, bár czíméhez és tartalmához képest az irodalom ezen ágának egész területét felöleli, első sorban természetesen a hollandi nyelvre is átültetett példatárak szempontjából. Minthogy mind a *Dialogus miraculorum*, mind a *Bonum universale de apibus* (vagy rövidesen csak *Apiarius*) két-két középkori németalföldi fordításban is megvan, az említett szempont is a szerző kitzzte feladat körébe utalta e két nevezetes munkát.

VAN DER VET könyve De Vooy's munkájának a hatása alatt készült s ugyanazon kategóriákba osztja Tamás példáit, mint a minőkben elődje a középkori épületes irodalom e nemű termékeit általában tárgyalta. E felosztás ellen nem is tehető kifogás, minthogy eléggé áttekintően csoportosítja a példákat és egészben véve helyes szempontokat érvényesít közös vonásaik és hitéleti, valamint hitágazattani vonatkozásaik, vagy egyetemes műveltségtörténeti tanulságaik kiemelésében. A közös fejezetek

a két munkában: Mária, Jézus, az ördög, a zsidók, az oltáriszentség, a bűnbánat és gyónás, a négy »utolsó dolog« (halál, ítélet, pokol, mennyország) a példákban; továbbá a tulajdonképeni erkölcsstanító példák, a minőkön mind a két szerző olyanokat ért, a melyek nem szorosan a hitéleti, hanem általánosabb értelemben vett erkölcsi tanulságokat foglalnak magukban, vagy nem a vallási, hanem a világi irodalom, részben a klasszikus ó-kor irodalmának mezejéről kerültek. DE VOOYS ezek mellett könyvének czéljához és szélesebb kört felölelő tárgyához képest még az említett fejezetek előtt rövid bevezetésben szól a példákról általában; ismerteti az okokat, a melyek miatt a középkori irodalom e nevezetes ága a legújabb időkig csekélyebb figyelemben részesült, s a mit itt a németalföldi irodalom történetének sajátos viszonyaiból kiindulva mond, az nagyjában más irodalmak terén is megállhat. Ugyanitt emeli ki a példák irodalmi becstét s ennél sokkal nagyobb műveltségtörténeti fontosságát; de nem domborítja ki eléggé e mellett azt a nevezetes összehasonlító irodalomtörténeti momentumot, a mely ez elbeszéléseknek általános tárgytörténeti jelentőségében áll. Erre a példák legnevezetesebb és legbővebb, egyúttal legáltalánosabb elterjedésű forrásait ismerteti, melyek: a *Vitae Patrum*, Nagy Szt. Gergely *Dialogus*-a, Jacobus a Voragine *Legenda aurea*-ja s a czímbe említett két nagy példatár, a melyek egyikével ép a Van Der Vet könyve behatóan foglalkozik. A harmadik fejezet a példák eleinte gyéresebb, majd mindinkább terjedő használatának okait vizsgálja, helyesen mutatván rá e tekintetben a hitszónoklat azon népszerűbb irányának fejlődésére, mely a XII. és a XIII. század mesgyéjén kezdődik, Franciaországban *Jacques de Vitry* († 1240) felléptével, egybeült pedig Ferencz- és Domonkos-rend megalapításával függ szorosan össze. Azonban nem emeli ki a szerző eléggé azt a nevezetes szerepet, melyet a prédikáció és egyáltalán a lelkipásztorkodás ezen behatóbb, meggyőzőbb és bensőbb hévvel való gyakorlatának inaugurálásában az egyházon kívül álló tényezők, első sorban a dél-franciaországi és északolaszországi eretnek felekezetek játszottak, köztük főkép a katarok és Valdo Péter hívei. A Boldogságos Szűznek a példákban való nagy szerepét De Vooy is igen szépen vezeti be egy általánosabb fejezetrészszel, a mely az Isten anyjának a középkor második felében oly hatalmasan emelkedő kultuszát s ennek a növekvő tiszteletnek okait vázolja. Külön fejezetben szól még az allegorikai elemnek a példákban való szerepéről és a mystikus szemlélődő iránynak a példákra való befolyásáról, a mely alig mondható valami nagynak és csak egyes, a visionarius irodalom körébe tartozó jelenségek részéről mutatható ki elvéte.

Záró fejezetében a szerző még egészen röviden megemlékezik a példák további életéről, s végül irodalmuknak a XVIII. századtól kezdve bekövetkezett gyors hanyatlásáról, a melyet már s XVII-nek folyamán előkészített az e téren mutatkozó száraz lajstromozó munka és lélek nélküli mechanizálás. Ujat különben e téren már a XVI. század is alig termelt, sőt már a XV. is inkább csak a régibb anyagkészleten élősködött, alig gyarapítván azt valami újabb becses adalékkal; de legalább annyiban mégis hozzájárult a példák népszerűsítéséhez és elterjesztéséhez, hogy hovatovább mind kényelmesebb berendezésű compendiumokba foglalta, majd pedig a könyvnyomtatás feltalálása óta ennek eszközével is könnyebben hozzáférhetőkké tette a prédikációk e kedvelt töltelékeit. A XV. század első felében szerkesztette Herolt János baseli dömés, a ki *Discipulus* néven vált ismeretesebbé, a *Promptuarium exemplorum*-ot és a Boldogságos Szűz 100 csodáját felsoroló kisebb függeléket vasárnapi és ünnepi beszédeinek a végén. (A szerzőnek itt jó alkalmá lett volna a *Discipulus* példatárának a sokkal régibb *Alphabetum narrationum*-tól való szoros függése kimutatására, de az utóbbit, úgy látszik, nem is ismeri.) Ugyane század közepe táján, vagy kevéssel utóbb keletkezett az összes előző gyűjtemények alapján álló nagy példa-encyklopaedia, a vaskos *Speculum exemplorum*, melyből Pelbártunk és tanítványa, Laskai Ozsvát is bőven szemelgetett, míg a *Discipulus* műve egy egész kis codexünknek, a *Példák könyvének*, volt majdnem a kizárólagos forrása.

Már ennyiből is látjuk, hogy számos érintkezést, kapcsolatot találhatni saját középkori irodalmunk és azon tárgyak között, melyekről a két németalföldi író munkája szól. Ép azért nem győzzük eléggé mindazok figyelmébe ajánlani, a kik az összehasonlító irodalomtörténet ezen, még sok hálás feladattal kecsegtető ágában dolgozni kívánnak, az efféle úttörő munkákat; annyival is inkább, mivel kivált az e téren még csak kezdőknek jó módszeres útbaigazítással is szolgálhatnak a hasonló feladatok hazai területen való megoldására. Nagyjában ugyanis a mi szegényebb középkori irodalmunkban is olyanok voltak a népies hitszónoklat fejlődésének feltételei és ezekben kiszabott ösvényei, mint egyebütt; s ezen feltételek sorában nálunk is kiváló szerep jutott a Domonkos- és Ferencz-rend buzgólkodásának, a mely a nép vallási szükségleteinek kielégítésére mindenütt ugyanazon utakat követte s így hazánkban is vajmi korán, minden esetre jóval a hitújítás előtt, hozzá fogott a szentírás és a legendák, hymnusok népnyelvre fordításához, hogy a nép hit-szomját élő forrásból oltsa s ekként a támadó eretnekségeket a saját legerősebb fegyverükkel verje vissza.

VAN DER VET könyvének első fejezete Cantimpréi Tamás életének és műveinek van szánva s 73 lapon tömören és mégis világosan mondja el a jeles dömés érdekes pályafutását, röviden jellemzi egyéb munkáit, részletesen szólva a könyv főtárgyáról, a méh-állam allegoriájának keretébe foglalt példatárról, melynek szerkezetében Tamás a korában oly kedvelt allegorizálás divatjának hódolva, egyuttal az erkölcsitanító példák egybefűzésének egy újabb módját tette hosszú időre mintaszerűvé. Előtte még közvetlen elődje Caesarius is csak a lazább párbeszédés szerkezet Nagy Szt. Gergelytől átvett formáját használta, mindössze annyival felesztvén azt tovább, hogy a tizenkét könyv, a melyekbe példáit osztotta, bizonyos rendszeres sorozatba fűződik nála. Tamásnak kevéssel idősb kortársa, Bourboni István († 1261), szintén csak a rendszeres keret tekintetében mondható elődjének, de az allegoriát a kerettel, ez alighanem keleti eredetű szerkezeti móddal, Tamás kapcsolja tudtunkkal először szorosabban egybe. De Vooy's imént elsorolt kategóriáin kívül Van Der Vet még különös fejezetben szól az Apiariusnak a papságra vonatkozó nyilatkozatairól, melyek közt a Domonkos-rendről történik a legtöbbször említés. Mellette a Ferencz-rend, a cisterciák, a benczések, a német lovagrend, a beginák s a világi papság is szóba kerül, s az utóbbinak romlottságáról szigorú kiméletlenséggel panaszkodik a szerzetes író. Tamás könyve két rendbeli hollandi fordításainak kéziratait és nyomtatványait ismerteti a mű utolsó fejezete, a melyet a példák lajstromos kimutatása követ az egyes kéziratok és őnyomtatványok szerint, végül pedig igen bő könyvészeti áttekintése mindazon munkáknak, a melyekre a könyv sűrűbben hivatkozott. E jegyzék egyuttal majdnem teljes bibliográfiája az erkölcsitanító példák irodalmának s igen jó tájékoztatóul szolgálhat az irodalom-búvárlat ezen ágában.

Mind a két könyv nem csupán a szakemberek szűkebb körének, hanem egyuttal a művelt olvasók szélesebb rétegeinek is lévén szánva, bő kivonatokban ismerteti az érdekesebb és kortörténeti szempontokból jellemzőbb példákat. Ez idézetek során a legkönnyebben hozzáférhető párhuzamokra is történik mind a két műben utalás, a mely természetesen csak ritkán kimerítő, de legalább annyiban igen jó hasznát vehetni, hogy majdnem mindig olyan irodalmi segédeszközökre hivatkozik, a melyek vezérfonalán az összehasonlító búvárlat elég könnyen folytatható. Csak egy nagy fogyatkozását keil mind a két jeles könyvnek sajnálattal említenem, s ez a tárgymutatók hiánya; ezek nélkül pedig az ilyenféle munkák hasznavehetősége tetemesen csökken, vagy legalább is sok fáradsággal van megnehezítve.

Áttérve már most a czímben harmadik helyen említett munkára, MEISTER kiadványáról kevesebb dicsérettel szólhatok, mert a benne hemzsegő sajtóhibák már eleve sem valami sok bizalmat keltenek a szöveg pontos kiadása iránt. Pedig a jó alkalmat, mely aligha fog egyhamar ismétlődni, kár volt elmulasztania a kiadónak. Caesariusnak első, ismertebb munkája újabb kiadására is elég sokáig kellett várniok azoknak, a kik a régibb, ma már részben ritka kiadásokhoz nem igen férhettek, míg végre 1851-ben Strange kétkötetes editiója megjelent, mely azonban szintén vajmi messze marad egy kritikai kiadás követelményei mögött. Semmivel sem látszik jobbnak Meister jelen kiadása, mely az eddig inkább csak hírükből ismert *Libri VIII Miraculorum* töredékeit közli három kézirat alapján. Ezek a soesti, a bonni és a trieri codex, a melyekből mindössze 3 könyvnyi, egészben 184 fejezet kerül ki. Az első könyv 44, a második 57, a harmadik 83 fejezetet számlál, a melyek részben párhuzamosak a *Dialogus miraculorum* egyes csodatörténeteivel, a nélkül, hogy Meister erre figyelmeztetne. Rám az egész töredék azt a benyomást teszi, hogy ha Caesariusnak csakugyan az volt a szándéka, a mi a munka előszavából kitetszik, hogy t. i. a Dialogust még egy másik, még pedig 8 könyvre terjedő hasonló munkával egészíti ki, akkor e tervét annak kivitele előtt abbahagyta; mert az előttünk lévő töredékek nem olyanoknak látszanak, mintha időhaladtával, mostoha körülmények folytán csonkultak volna a mai tőrökká, hanem inkább a félbenhagyott vázlat színét és jellegét viselik magukon, a melyeken a szerkesztő simító keze nem igazított semmit sem; még annyit sem, hogy a másik, a régibb és nagyobb s egyúttal rendezettebb munkába, a Dialogusba már felvett anyagot kislejtette volna a pótlékokból. Mindez különben még behatóbb és körültekintőbb vizsgálatra szorul. Addig is, míg valaki e munkát Meisternél gondosabban elvégzi, jó szolgálatot tesz a jelen kiadvány bevezetésében lévő kéziratjegyzék. Különben is egyáltalában ez a bevezetés még a legjobb része az egész könyvnek, mert legalább jól tájékoztat Caesarius irodalmi munkásságának egész köréről, a melynek az ismertebb *Dialogus miraculorum* 12 könyve csak kis része.

A nyolcz könyvre tervezett pótlék, mely az ép említett mű kiegészítésére lett volna hivatva, egészen annak szellemében indult, csak a dialogus formát mellőzte egyelőre benne a szerző. A példák anyagát tekintve e keret különben is mellékes. De talán nem egészen alaptalan az a feltevésünk, hogy e forma hiánya is csak a pótlék vázlatos szerkezetben való fenmaradásának a rovására irandó, s hogy a szerző, ha műve befejezéséhez jut vala, azt itt is alkalmazta volna. A csodák a reánk jutott

három könyvben a következő csoportokban vannak, de az első két könyvet illetőleg nem a legkövetkezetesebben rendezve: az első és második könyv a szerző szándéka szerint csupa olyan csodát tartalmazott volna, a melyek az oltári szentségre, Krisztus teste- és vérére vonatkoznak. De, mint érintettük, vannak bizony e könyvben egyéb tárgyú csodák is bőven, úgy hogy ez a következetlenség is a munka vázlatos és befejezetlen voltának egyik bizonyítékául szolgálhat. A harmadik könyv annyiban egységesebb szerkezetű, hogy ebben csakugyan csupa Mária-csodát találunk, a mint a könyv címe is jelzi annak tartalmát. A három kézirat közül a bonni tartalmazza a legtöbbet s csakis ebben van meg mind a három könyv, míg a soesti csak két és a trieri csak egy könyvre terjed, de a harmadik könyv egy része megvan a soestinek második könyvében. Ebből Meister azt a valószínű következtetést vonja le, hogy e három kéziratban Caesarius vázlatos szerkezetének két stadiuma van előttünk. Egy régibb, a melyben az anyag még csak két könyvre volt tagolva, s egy későbbi, a melyben már három könyvre gyarapodott, az idővel nagyon számosra nőtt Mária-csodák miatt, a melyekhez az ideiglenesen a második könyvbe beosztottakat is hozzácsatolta az újabb szerkezet, s ezek helyébe másféléket iktatott a második könyvbe.

Minket leginkább a harmadik könyv Mária-legendái érdekelhetnek, a melyek közt hazai codexeink némely Márai-csodájának a családfájába is kapcsolódik egy-egy eddig hiányzott közbenső alakulat, vagy közelebbi változat. Az út persze a mi Mária-csodáinktól rendszeren Pelbárton keresztül vezet a külföldi párhuzamokhoz, de néhány kivételes esetben egyenesen Caesariustól is vettek át codex-íróink egy-egy részletet. Megjegyzendő még, hogy magának a pótlék III. könyvének csodái közt is több egymással párhuzamos találkozik; ilyenek a 3., 49. és 71. számú, a 4. és 41., a 13. és 18., a 23. és 75., az 52. és 78., a 60. és 72. sz. a mit a kiadó azonban szintén elmulasztott megjelölni. Egyéb összehasonlító utalást sem találni az egész könyvben, a mely e tekintetből is vajmi mostohán van felszerelve.

A két függelékben közölt fejezetek Caesariustól való eredetéhez részben kétség fér, részben pedig kétségtelenül nem őtőlé valók; így az I. függelékben első helyen közölt híres *Visio S. Pauli*, melyről v. ö. HERMAN BRANDES, *V. S. P., ein Beitrag zur Visionslitteratur* mit einem deutschen und zwei lat. Texten. Halle, Max Niemeyer 1885. Továbbá az *E. Phil. Közl.* XXIV. (1900) 884. l. említettem hazai kéziratot.

KATONA LAJOS.

REPERTORIUM.

- Balla Ignác.* Tenger mormolása. *Ism. Vasár. Ujs.* 28. sz.
Bárdos Artur. Két ösvény. *Ism. Vasár. Ujs.* 33. sz.
Báthory Ferencz. Vörösmarty lyrája. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 287—292. l.
Bausz Teodorik. Kultsár István élete és működése. Komáromi kath. gym. értes. 3—37. l.
Bereczky Imre. Dalmady Győző élete és költészete. Irodalomtörténeti tanulmány. Trencsényi főgym. értes. 1902/3 3—121. l. Önállóan is megjelent.
Boros Alán. Zsoltárfordítás a kódexek korában. *Ism. Békesi. Kath. Szemle* 1019. l.
Csengey Gusztáv. Don Quijotte. *Ism. Orsz.-Világ* 40. sz. — *Vasár. Ujs.* 39. sz.
Csik Dániel. Népköltészetünk jelentősége és viszonya a műköltészethez. Miskolczi ref. főgym. értes. 11—22. l.
Dayka Gábor egy kiadatlan német verse. Közli Czeizel János. *Philol. Közl.* 716. l.
Dobos Károly. Tavaszutó. *Ism. Vasár. Ujs.* 32. sz.
Domokos László. Délibábok. *Ism. Vasár. Ujs.* 30. sz.
Esztegar László. Dayka Gábor kéziratrededéke a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. *Erd. Múz.* 281—286. l.
E. Gagyai Jenő. Székely dalok. *Ism. Vasár. Ujs.* 29. sz.
Gyöngyösy László. Régi ösvényen. *Ism. Vasár. Ujs.* 38. sz.
Gyulai Ágost. Arany »Toldi«-ja IV. énekének 19—22. strófájához. *Philol. Közl.* 719. l.
Hegyesi Márton. Petőfi halála. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 85—91. l.
Herczeg Ferencz. Andor és András *Ism. Magy. Szemle* 39. sz.
Sz. Holozsnyay C. Szerelem és bánat. 1903. *Ism. Uj Világ* 12. sz. és dr. Lakatos Vincze. *Kath. Szemle* 1022. l.
Huszár György. Vida Lászlóról. *Nagykőrösi Hirlapok* 22—24. sz.
Imrik Péter dr. Petőfi költészete. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 77—84. l.
Junius. Liza. *Budap. Hirl.* 269. sz.
Kanyaró Ferencz. Bogáthi zsoldára a jezsuiták ellen. *Kereszt. Magvető.* 185—195. l.
Kőrösi Sándor. Zrinyi és Machiavelli. *Ism. I. J. Századok* 663. l.
Kovács S. János. Szigligeti Ede. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 249—253. l.
Kövesi Lajos. Katholikus énekeink és énekes könyveink a 17. században. Kecskeméti kegyr. főgymn. értes. 3—39. l.
Kozma Andor. Öngyilkosok. *Ism. Prém József. Hazánk* 239—246. sz.

- Krúdy Gyula.* Nyiri csend. *Ism. sz. gy. P. Napló* 285. sz.
Láng József. A Szigligeti-Társaság története. 1899—1902. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 5—17. l.
- Mokry Ferencz.* Teleki László és a »Kegyencz.« Magyarország 217. sz.
Molnár Lajos. Kemény Mihály Petőfiről. *Brassói Hirl.* 34. sz.
Morvay Győző dr. Fekete János és Voltaire. *Torontál* 183—185. sz.
 (N. S.) Erdősi Sylvester János emléke. *Szatmármegy. Közl.* 23. sz.
Nagy Béni dr. Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferenczesek jötevője. *Egri főgm. értes.* 1902/3. 10—50 l. önállóan is megjelent. (8-r. 43 l.)
- Nagy Vincze.* Diákkori versek. *Ism. (H. h.) Honti Lapok* 19. sz.
Naményi Lajos. A magyar sajtó Világos után. *Uj idők.* 33. sz.
Neumayer K. Dezső. A Karassó mellől. *Ism. i. Philol. Közl.* 907. l.
Neupauer Mihály. Tompa Mihály. *Szepesi Lapok* 33. sz.
Osváth Kálmán. Szivárvány. *Ism. Vasár. Ujs.* 37. sz.
Ozorai Lajos. Kazinczy Ferencz Sallustius-fordításának nyelvéről. *Philol. Közl.* 666—676. 749—760. l.
- Perényi József dr.* Szász Béla élete és költészete. (1840—1898.) *Erd. Múz.* 377—391. l.
Perényi József dr. Dugonics András színművei. S.-A.-Ujhelyi r. k. főgm. értes. 3—57. l.
- Péterffy Béla.* A Hunyadiak a magyar drámaiadalomban. *Temesvári főgm. értes.* 1902/3. 1—75. l.
Péterfy Jenő munkái. III. köt. *Ism. Váczy János. Századok* 759—762. l.
Petri Mór dr. Báró Wesselényi Miklós és munkái. *Erd. Múz.* 392—400. l.
Prónai Antal dr. Futó csillagok. *Ism. s—e. Kath. Szemle* 1024. l.
Prónai Antal. Dugonics András életrajza. *Ism. b. j. Kath. Szemle* 774—776. l.
- Ráskai Ferencz.* Élni, tovább. *Ism. Vasár. Ujs.* 29. sz.
Récsey Viktor. A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. *Ism. i—s. Századok* 764. l.
- Révai Sándor dr.* Káldi György biblia-fordítása. Pécsi főreálisk. értes. 9—32. l.
- Riedl Frigyes.* Bevezetés a magyar irodalomtörténetbe. *Budap. Szemle* 116. köt. 293—299. l.
- Sas Ede.* En vagyok az élet. *Ism. Tutsek Anna. Uj idők* 33. sz.
Saul. Kölcsey Hymnusa. *Magyar Szó* 249. sz.
Schöner Ferencz. Visszapillantás Bessenyei Györgyre. *Uj Világ* 11. sz.
Sebestyén Gyula dr. Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata. *Könyvszemle* 247—280. l.
Sebestyén Károly dr. Gróf Teleki László. *Magyarország* 225. sz.
Seprődi János. A népszínmű és Szigligeti. *Ism. Major Károly. Philol. Közl.* 792. l.
- Stanca Sebestyén.* Balassa Bálint és a XVI. század költészete. *Uj Világ* 13—14. sz.
- Sydney Carton.* Kossuth és Petőfi szedője. (Az öreg Réthy Lipótról.) *Uj idők* 32. sz.
- Szabó Mózes.* Pákh Albert. *Sajóvidék* 25. sz.
- Szántó Zsigmond dr.* Irodalmunk fejlődése. *Lugosi áll. főgm. értes.* 6—19. l.
- Szélyes Dénes.* Baróti Szabó Dávid. *Brassói r. k. főgm. értes.* 3—65. l.
Szemere György. *Magyar Virtus.* *Ism. Magy. Szemle* 35. sz.
Szepessy László. Csalogánydalok. *Ism. dr. Lakatos Vincze. Kath. Szemle* 1021. l.
- Szilágyi Géza.* Holt vizeken. *Ism. B. Virágh Géza. Orsz.-Világ* 40. sz. — *Vasár. Ujs.* 41. sz.
- Szinnyei Ferencz.* A humorról szóló magyar elméleti irodalom. *Philol. Közl.* 653—666. 735—749. l.
- Szöke Lőrincz.* Gyöngyösi István. (Irodalomtörténeti tanulmány.) *Kaposvári főgm. értes.* 3—46. l.

- Szombathy István dr.* Vörösmarty munkásságáról. Szigligeti-Társ. kiadványai III. köt., 219—322. l.
- Teleki Janka.* Szabolcska mint protestáns vallásos költő. Közlöny 13—14. sz.
- Thaly Kálmán.* Kurucz világ. Ism. V. Z. Budap. Szemle. 116. köt. 150—155. l.
- Varjú János.* Kétszáz év a magyar művelődés történetéből. (1526—1726.) Váczi kegyr. gym. értes. 3—71. l.
- Viszota Gyula.* A »Kelet népe« történetéhez. Budap. Szemle 116. köt. 161—188. l.
- R. Vozáry Gyula.* Arany néhány költeményéről. Munkácsi áll. főgym. értes. 3—27. l.
- Vuikovich Sándor dr.* Töredékek br. Jósika Miklós életéből. Nyugatmagy. Híradó 203. sz.
- Wagner Sándor.* Czuczor Gergely élete. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 707. l.
- Wellsteinné Szluha Margit.* Viki kadét története. Ism. Magy. Szemle 37. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főttkár. Tizennegyedik kötet. 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXI. kötet, A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, főltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gondal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti **Szinnyi József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású áltáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Simonyi Zsigmond*.

A Nyelvőr a háladó tudománnyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvén ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.